

ქრისტეშობისთვე № 12 1901 წელი

მ ო გ ზ ა უ რ ი

პირველი ნომერი 1902 წლის ყურნალ

„მოგზაურისა“

გამოვა ახალის წლის პირველ იანვრისათვის, ამიტომ, ვისაც წესუნს, რომ ყურნალი თავის დროზედ მიუგადეს, გსთხოვთ ახლავე დაიკეთონ იგი.

1902 წელს ყურნალი „მოგზაური“ გამოვა იმავე პრინციპით, შედგება მატებით წერილებიდან:

- 1) შედგოვიდან.
- 2) მეურნეობა-მეწველობიდან,
- 3) ჭიკიენა-მეურნალობიდან და
- 4) სამეცნიერო კითხვებიდან.

ნ. ბ. ლ. ხ. შ.
 ★ 6. 2

განცხადების ბეჭდვა „მოგზაურის“ ფურცლებზედ ღირს სტრიქონი 5 კაპ.

ფასი ყურნალისა გავზავნით: წლით—ხუთი მანეთი; ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გიმეგზავნოს: *Въ Тифлисѣ, въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.*

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება თვითონ რედაქტორთან (დავითის ვიწრო ქუჩა, № 20) და წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების მაღაზიაში, შიო ქუჩუკა-შვილთან.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1901

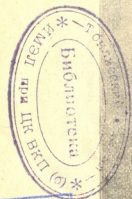
Дозволено цензурою. Тифльсь, 4-го Декабря, 1901 года.

707 85834

85834

საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

ს ა რ ა რ ა ტ ი ს მ თ ა .

არარატის მთა (ქართულად),

ოსმალურად აგრი-დაგი, სომხურათ მასისი, სპარსულად ქუშ-ნუქი (ნოეს მთა), ამართულია მდინარე არაქსის მარჯვენა კიდით, რუსეთისა, ოსმალეთისა და სპარსეთის საზღვარზე. შესდგება ორი მწვერვალისაგან, რომლებსაც ღიღი და ზატაკა აწარმოებენ. პირველის სიმაღლე არის 17,109 ფუტი, მეორისა—12,986 ფ., და ამათ შორის მყოფ უღელ-ტეხილისა—8.820 ფ., სადაც ამოჩუხჩუხებს მშვენიერი წყარო სანდაწ. ბუღაღი.

დიდის არარატის თავი 14,000 ფუტს ზევით მარად დაფარულია აუღებელის თოვლით. ჩრდილოეთის მხრით არარატს აქვს უშველებელი ნაპრალი, ცნობილი იაკობის ველად. ასეთივე ნაპრალი აქვს ამ მთას სამხრეთიდან; ორივე ნაპრალეში მწვერვალებიდან ჩამოწოლილია საყინულე ანუ საუკუნო ყინულთ გროვა (ЛЕДНИКЪ).

არარატის მთაზე 7,800 ფუტამდის იზრდება ხეები, მას ზევით 10,009 ფუტამდის—ბუჩქები, ხოლო უფრო ზევით, 12,000 ფუტამდის—ბალახი.

არარატზე ასულა ბევრი შესანიშნავი მოგზაური და მეცნიერი, მაგალითად: ტერნეფორი და გუნდელსგეიმერი 1701 წელს, პარროტი—1829 წელს, აბიხი—1845 წ. და სხვანი. როდის შესდგა არარატის სანძრის მოქმედება არ ვიცით, მაგრამ მის ახლო-მახლო ადგილები კი ძლიერ შერყეულა მე-IV, VIII და XIV საუკუნეებში. უკანასკნელი მიწის-ძვრა აქ იყო 2 მკათათვეს 1840 წელს, როდესაც დაინგრა წმ. იაკობის მონასტერი მე-IX საუკუნეში, აშენებული და მის ახლო მდებარე მშვენიერი სოფელი ახური, სამასი კომლი

მცხოვრებით. სოფელ ახურის დაღუპვა ასე მომხდარა: 2-ს მკათათვეს 1840 წელს, ორი საათის გრვეინვისა და მიწის-ძვრის შემდეგ, სოფელ ახურიდამ 6 ვერსის ზემოთ, უეცრად გაირღვა არარატის მთა და იმდენი ქვა ამოყარა, რომ ერთის საათის განმავლობაში მთლად ქვეშ დაბარბა 2,000 მცხოვრე-ბი იმ სოფლისა და ყველა მათი სახლები, მონასტერი, ვენა-ხები და სხვა. ეს მიწის-ძვრა იყო უსაშინელესი, რომელიც ოდესმე ყოფილა მცირე აზიაში; მისგან დაიქცა 6000-ზე მეტი სახლი ნახიჩევანსა და ორდუბათის მაზრებში და ხალ-ხიც ბევრი დაიღუპა, მაგრამ უფრო მეტი დაიღუპებოდა, რომ მიწის-ძვრა ღამით მომხდარიყო და არა საღამოთი, როცა მომეტებული ნაწილი ხალხისა ჯერ კიდევ გარეთ იყო.

ვგრედ წოდებულნი ვანის (ტბის) ლურსმულ წარწერათა აღმოჩენამ სრულიად ახალი სახე მისცა ჩვენსა და სომხების ისტორიას. გამოდის, რომ არარატის მთელი მიდამოები, რომლებიც ახლა სომხებს უჭირავთ, ძველს დროში ყოფილა სამკვიდრო ქართველთა ტომის ხალხებისა. ცნობილი ლე-ნორმანი ამბობს შემდეგსა: „როდესაც ყურადღებით განვი-ხილავთ სახელებს იქაურ (ე. ი. ვანა ანუ ვანისას, მუშაშირ ანუ არსისას, მილდის ანუ აზრუმის გარშემო მყოფ ადგილე-ბისას, მილიდდა ანუ მელიტენისას და ურარტის ანუ არარა-ტისას) პროვინციებისას, ქალაქებისას, კაცებისას და ღმერ-თეისას, რომელნიც მოხსენებულ არიან ვანის ლურსმულს წარწერებში, ცხადათ დავრწმუნდებით, რომ მთელი იქაური ხალხი იყო ერთის შთამომავლობისა, ლაპარაკობდა ერთსა და იმავე ენაზედ და მეცხრე საუკუნიდამ (ქრ. წინ) ერთი-ნათ ემოძრჩილებოდა ურარტის უფროსობას (სუზერენობას). რა ხალხი იყო ეს ხალხი? რა ტომისა იყო იგი? ამის შესა-ტყობად საჭიროა მივმართოთ იქაურ ლურსმულ წარწერების განხილვას. ეს წარწერები დღეს ბლომად არის აღმოჩენილი, როგორც სომხეთში, ისე ქურთისტანში და დიდი ნეწილი მათი უკვე გამოქვეყნებულია ან და მუხეუმებშია შენახული,

ისე რომ მეცნიერებას შეუძლიან მათი გაჩხრეკა და გამოკვლევა. ითხს წარწერას გარდა, რომელთაც აზის მუშაშირის მეფის ურზანას ბექელი, დანარჩენი ყველა აჯანფლიყა, (ე. ი. არარატული). ყველაზე უძველესი წერის ნიმუში არის შულცისაგან პირველ ნომრით აღნიშნული წარწერა და აგრეთვე ჯერ გამოუქვეყნებელი პირი, რომელიც გადაულია ლეარდსა. ეს ორი წარწერა, რომელთა ტექსტები არაფრით არ განსხვავდება, ამოჭრილია ასურულად იქაურ მეფის ბრძანებით. ამ მეფეს რქმევია ბუჟიტ-ჯურ, შვილი ჯუტიბრისა, მეფე ნაჩისა. ამ სახელით წოდებულს მეფეს განუზრახავს თავის ხალხში გავრცელებინა წერა-კითხვა და ყოველივე სწავლა-განათლება ქალღო-ასურული. ამისათვის მოუწვევია თავისს სამეფოში ასურული მწერლები და იმათ გამოუჭრიათ თავიანთ საკუთარ ენაზედ ოფიციალური წარწერები; ამ გვარად ასურული ენა დროებით გამხდარა იქ სწავლულთა ენად, როგორც ახალ ევროპისათვის ლათინური ენა იყო. მაგრამ ასეთმა დროებითმა მდგომარეობამ დიდს ხანს არ გასტანა: მცირე დროს შემდეგ ვხედავთ, რომ ასურული წერის სისტემით დაუწყვიათ ალაგობრივ ენაზედ წერა, რასაც გვიმტკიცებს ერთი წარწერა იმავე ბუჟიტ-ჯურის შვილისა, სახელდობრ ისბუინისა. ეს წარწერა, როგორც ყველა შემდეგნი, ალაგობრივ ენაზედ არის დაწერილი.

ადგილობრივ ენაზე წარწერებს, რიცხვით ორმოცამდე, აქვს უფრო საღმრთო მიმართულება, ხოლო ზოგიერთნი მოგვითხრობენ ისტორიულს ამბებსაც. ეს უკანასკნელი წარწერები მოგვითხრობენ დიდს ლაშქრობას და ომებსა წინააღმდეგ უცხო ხალხებისა, რომელთა შორის ხშირად მოიხსენებია ასურელები (ასირიელები) და ბაბილონელები; მოგვითხრობენ აგრეთვე ქალაქებისა და თემების აღებას და სხვ. „ჩვენის აზრითო,“ — განაგრძობს ლენორმანი, — „სომხეთში ნაპოვნ ჯურსმულ წარწერათა ენა მეტის-მეტად ემსგავსება ქართულს ენას,“ — და ამტკიცებს კიდევ ამასა მრავალის საბუთებით.

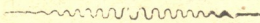
ამ ნაირათ ფილოლოგია გვიმტკიცებს, რომ მეშვიდე საუკუნის ბოლომდე ქრისტეს წინად სომხეთის მკვიდრნი იყვნენ იმავე ტომისა, რომლისაც არიან ქართველები. სწორედ ეს მკვიდრი ხალხია, რომელსაც დაბადება უწოდებს (X, 3) თეოდორე. იმავე სახელს სდებს ამ ხალხს² ეზეკიელი (XXVIII, 14; XXXVII, 6) სწორედ იმ ხანებში, როდესაც ამოქრილია უმეტესი ნაწილი იმ წარწერებისა, რომლებიც ჯერ-ჯერობით უპოვიათ ვანში და იმის მიდამოში. ეს უძველესი ხალხი სრულიად განირჩევა აწინდელ სომხებისაგან. ყველაზე უფრო თვალ-საჩინო ის არის, რომ აღაროდელულ (არარატიულ) ლურსმულ წარწერათა ენა სრულიად არა ჰგავს სომხურს. ის ხალხი, რომელსაც ამოუქრია ეს წარწერანი და რომელიც მარტოდ-მარტო ჰფლობდა იმ ქვეყანას მეექვსე საუკუნემდე ქრისტეს წინ, არავითარი მონათესავე არა ყოფილა სომხებისა არც შთამომავლობით და არც ენითა. სომხები შემოსულან ამ ქვეყანაში მხოლოდ უკანასკნელ წარწერათა შემდეგ, ე. ი. იმ დროს, როცა უწინდელმა მკვიდრმა ხალხმა წაიწია ჩრდილოეთისაკენ, სწორედ იმ ქვეყნისკენ, რომელსაც ძველები უწოდებდნენ ივერიას და ახლანდელები—საქართველოს.

„როცა ვსთქვით ენის შესახებ,—გახაგრძობს ლენორმანი,—იგივე უნდა ითქვას სარწმუნოების თაობაზედაც. ლურსმული წარწერები სომხეთისა სრულებით არ იხსენიებენ სომხების ეროვნულ ღმერთებსა, რომელთაც აგვიწერენ მათი მწერლები. ერთი და იგივე ღმერთები არიან მოხსენებულნი, როგორც ვანისა, ისე პალუსა და არზრუმის გარშემო ნაპოვნ წარწერებში. ამ ნაირად სომხეთის ძველის-ძველს ხალხსა, თუმცა იგი დაყოფილი იყო რამდენსამე დამოუკიდებელ სამეფოდ, ეტყობა სრული ერთობა, როგორც შთამომავლობითა და ენით, ისე სარწმუნოებითაც.

აღარად ია.—საფუძვლიანად ამბობს ჰენრი რაულინსონი,—უბრალო ვარიანტია ახარებათ-ისა და ახარებათ იგივეა,

რაც აწარმოებდა საღმრთო წერილისა და უწარმოებდა ანუ უწარმოებდა ასურულ წარწერებისაო. ჰალიკარნასელი ისტორიკოსი ჰეროდოტი (დ. 500 წ. ქრ. წინ) ცხადთ განარჩევს სომხეთში ორს ხალხს, რომელსაც ერთმანეთში არავითარი ნათესაობა არა აქვთ მისის აზრით. ეს ორი ხალხია ალარადიელები, რომელნიც ცხოვრობდნენ დიდ-სომხეთში (მდ. ფრატის სათავეთა აღმოსავლეთით), და სომხები, რომელნიც, ჰეროდოტეს მოწმობით, ცხოვრობდნენ მდ. ფრატის სათავეთა დასავლით, ფრიგიის გვერდით, იმ მთებში, საიდანაც ჰალისის მდინარე გამოდის. ჰეროდოტეს მოხსენებულს ძვირფას შენიშენის მიხედვით, ლენორმანი სამართლიანად ფიქრობს, რომ სომხეთში ნაპოვნ ლურსმულ წარწერებსა და მათ ენას უნდა დაერქვას ალარადიული, რადგანაც ამ ენასა და სომხურს შორის არავითარი ერთობა არ არის და ეს ენა იმ ხალხის ენაა, რომელსაც ასურელები უწოდებდნენ უწარტად და ჰეროდოტე ალარადიულად.

უცხოელები

კავკასი, კავკასის მთები, კავკასიის მთა- გრებილი, ქედი.

საქართველოს, როგორც ვიცით, ჩრდილოეთიდან საზღვრავს მაღალი, თოვლიანი მთები, წოდებული კავკასად, კავკასიის მთებად, კავკასიის მთა-გრებილიად. დღეს ჩვენ გვსურს ცოტა დაწვრილებით გავაცნოთ „მოგზაურის“ მკითხველები ამ შესანიშნავ მთებს და ამიტომ მოგვყავს აქ მისი აღწერა. კავკასიის მთებზე მეცნიერებაში ცნობილია ორი: დიდი კავკასი და მცირე კავკასი. ამ უკანასკნელით სავსეა კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილი, ხოლო დიდი კავკასი გადაჭიმულია ქა-

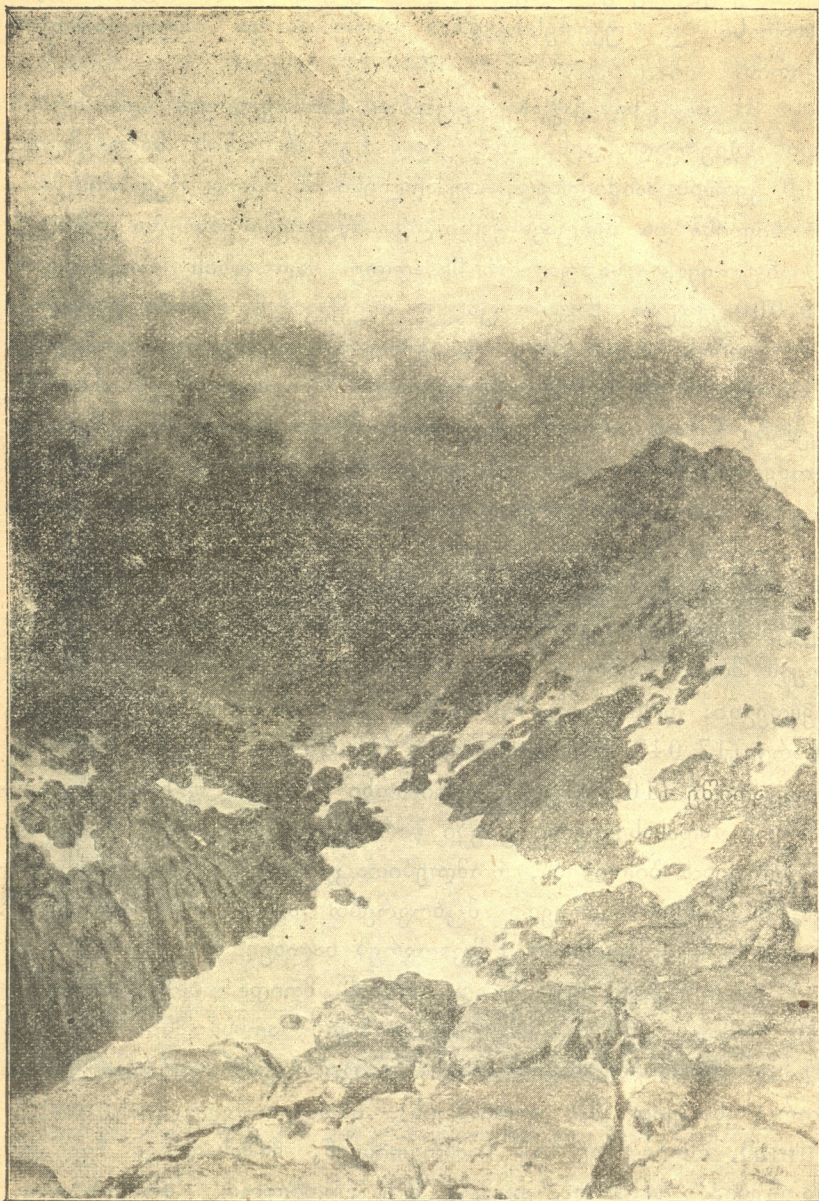
კ ა ვ კ ა ს ი ი ს მ თ ა - გ რ ე ბ ი ლ ი

ს ა კ ა ვ კ ა ს ი ი ს მ თ ა - გ რ ე ბ ი ლ ი

ლაქ ანაპიდამ, შავი ზღვის პირზე, ილქ-დაგის მთამდის, ბაქოსთან ახლო. მთელი სიგრძე ამ თვალ-უწევდენის მთა-გრებილისა არის 1100 ვერსი, ხოლო სიგანე, იალბუზის მთის ახლო და დაღესტანში—200 ვერსამდის, შუა წელში კი—90 ვერსამდის. უმაღლესი ნაწილი კავკასიის მთა-გრებილისა ძვეს იალბუზსა და ყაზბეგს შუა, (საშუალოდ 11,000 ფ. ზღვის მაღლა). კავკასიის მთები გაცილებით უფრო მაღალია ევროპის ალპების მთებზე და შეიცავს 20 ისეთ მთას, რომლებიც უმაღლესია ალპების უდიდეს მთაზე—მონბლასზე. აღსანიშნია ის გარემოებაც, რომ ეს მწვერვალები მდებარეობენ არა თვით უმთავრეს ზურგზედ, არამედ მისგან გამოსულს კალთებზედ, მაგალითად, იალბუზი, კოშტან-ტაუ და სხვ. რომ უფრო უკეთ გავიცნოთ დიდი კავკასის მთები, გავყოთ იგი მთელს სიგრძეზედ 7 ნაწილად. დავიწყეთ შავი ზღვიდამ და ამიტომ ვუწოდოთ პირველს ნაწილს შავის ზღვის კავკასი, ქ. ანაპიდამ ოშტენის მთებამდის, დაახლოვებით 250 ვერსის მანძილზედ. შავის ზღვის კავკასი მიდის თითქმის გასწვრივ (პარალელურად) ზღვის კიდესთან, 40 ვერსის მანძილზედ კიდიდამ ზურგის თხემამდის. ეს ნაწილი მთებისა კახეთის ცივ-გომბრის მთის სიმაღლეა (ე. ი. 6000 ფ. ზღვის მაღლა) და შეიცავს ორს გადასასვლელს საურმე გზას—ნოვოროსიისა (1125 ფ.) და გოითხისა (1343 ფ.) ტუაპსეს და მაიკოპს შორის.

2) ყუბანის კავკასი, ოშტენის მთებიდამ მდინარე ყუბანის სათავეებამდის, დაახლოვებით 150 ვერსის მანძილზედ. იგი უმაღლესია შავის-ზღვის კავკასზე და შეიცავს ისეთს მთებს, რომელთ მწვერვალები მთელის წლის განმავლობაში დაფარულია აუღებელი თოვლით. ასეთებია, მაგალითად, მთები: შაუგუსი (10.642 ფ. და ფსიში (12427 ფ.). აქაური გადასასვლელი გზები წარმოადგენენ საცალ-ფეხო და საცხენო ბილიკებს, მაგალითად: ფსეახშო (6870 ფ.), მარუხისა (11.000 ფ.), კლუხორისა (9075 ფ.) და ნახარისა (9617 ფ.). ეს

ბ ა ვ ბ ა ს ი ი ს თ ა ვ ლ ი ა ნ ა მ თ ე ბ ი.

უკანასკნელი გზები მიდიან მდინარე კადორიდამ ყუბანისაკენ, ნახარისა კი უკეთესი გზაა სუხუმსა და ბატალპაშინსკს შორის.

მ, იაღბუხის კავკასია ყუბანის სათავეებიდამ ადაი-ხოხის მთის მწვერვალამდის, ანუ მდინარე არღონის სათავემდის, 160 ვერსის მანძილზედ, — უმაღლესი ნაილია კავკასიის მთა-გრეხილისა და შეიცავს უმაღლეს მწვერვალებს და უდიდეს საყინულეებს. საშუალო სიმაღლე იაღბუხის კავკასისა — 12 000 ფუტია, ხოლო ცალკე მწვერვალნი მისნი გაცილებით უფრო მაღლებია, მაგალითად, — იაღბუხი, რომელიც ამართულია 20 ვერსზე ზურგიდამ ჩრდილოეთისკენ 18.470 ფუტზე ზღვის მაღლა. ამავე ნაწილშია სუ-ნეთის მთა-გრეხილი, რომელიც მიიმართება უმთავრესი მთა-გრეხილის გასწვრივ და თუმცა სამი ათასი ფუტით დაბალია უმთავრეს ქედზე, მაინც გაცილებით მაღალია საუკუნო თოვლით მოსილს მთებზედ. ამ ორ ქედს შუა ძევს ხეობები ინგურისა და ცხენისწყლისა და შემდეგ რიონისა. იაღბუხის კავკასიის მწვერვალებს შორის, გარდა თვით იაღბუხისა, აღსანიშნია კიდევ შემდეგნი: დიხ-ტაუ (17,054 ფ.), კოშტან-ტაუ (16.881 ფ.), შხარი (17.049 ფ.), ჯანღ-ტაუ (16.564 ფ.), უუბა (15.445 ფ.), აღიშე (16.291 ფ.), ადაი-ხოხი (15.244 ფ.) და სხვანი. აქაური გადასასვლელი გზები წარმოადგენენ მეტად სახიფათო საცალფეხო ბილიკებს, რომლებითაც რიონის, ინგურის და ცხენის წყლის სათავეთა მცხოვრებთ აქვთ მისვლა-მოსვლა კავკასის მთის ჩრდილოთ მცხოვრებ ხალხებთან.

4) უაზბეგის კავკასია — ადა-ხოხის მთიდამ ბორბალომდის (10.807 ფ.) 120 ვერსის მანძილზედ, აღსანიშნია ბევრის სხვა და-სხვაობით, მაგალითად: აქ იგი მეტად ვიწროა (როგორც ვსთქვით 90 ვერსამდის), სათავეთ-ქედი (водоразд. линия), რომელსაც აქ სამხრეთისკენ, მაშასადამე, ჩვენკენ დაუწევია, დაბალია, თუმცა მის ჩრდილოთ, შორი-ახლო, მიდის მეორე ქედი, თითქმის ისეთივე მაღალის მწვერვალებით,

როგორც იალბუზის კავკასში ვნახეთ. ყაზბეგის კავკასის სათავეთ-ქედში აღსანიშნია შემდეგი მთები: ზილგა-ხოხი (12.645 ფ.), ზიკარი (12.563 ფ.), ჩოუხი (12.107 ფ.), ხოლო მის ჩრდილოთ მდებარე ქედში: ტუბლი (14.510 ფ.), ჯიმარ-ხოხი (15.673 ფ.) და, დასასრულ, თვით ყაზბეგი (16 546 ფ.). გზებს შორის აქ აღსანიშნია: მამისონისა (9340 ფ.) ანუ ოსეთის სამხედრო გზა. ქუთაისს და კავკასს შორის მისვლა-მოსვლისათვის; რაკისა (9870 ფ.)—ლიახვის და არდონის ხეობებში მცხოვრებთ მისვლა-მოსვლისათვის და ჭყარისა ანუ საქართველოს სამხედრო გზა ანუ დარიალის ხეობა, კავკასსა და თბილისს შორის. ყუნულთ და თოვლთ გროვანი აქ თუმცა ნაკლებათ არის, ვიდრე იალბუზის კავკასში, მაინც ბევრია. ამავე კავკასიდამ გამოდიან შემდეგი ცნობილი მთები ჩვენის ქვეყნისა: სურამისა და ცივ-გომბორისა.

საყინულე ანუ საუკუნო ყინულთ გროვანი კავკასიის მთებში.

5) დადესტნის კავკასი—ბორბალოს მთიდან სარიდაგამდის (12.008 ფ.), 140 ვერსის მანძილზედ. აღსანიშნია იმით,

რომ აქ უმთავრეს ქედილამ გამოდიან შესანიშნავი ცალკე ქედები, რომლებიც მიიმართებიან ჩრდილო-დასავლეთისკენ და ამ გვარად ავსებენ მთებით მთელს დაღესტანს. სიმაღლე დაღესტნის სათავეთ-ქედისა ნაკლებია თერგის კავკასიაზე და თვით ღიადს მწვერვალებსაც გაცილებით ნაკლებათ ნახავთ აქ. აგრეთვე ნაკლებათ არის აქეთკენ ყინულთა და თოვლთ გროვანი. მწვერვალთ შორის აქ აღსანიშნია: ნინიკოს-ციხე (10.251 ფ.), ანწალი (11.742 ფ.), შავი კლდე (11.314 ფ.), თებულის-მთა (14.781 ფ.), დონოს-მთა (13.736 ფ.), ბალაკური (12.323 ფ.). უღელტეხილებს შორის აქ აღსანიშნია: კოდორისა (9.300 ფ.) და საცხენისისა, რომლებიც აერთებენ კახეთს დაღესტანთან.

6) სამურის კავკასია—სარი-დავიდამ ბაბა-დაგამდის (11,934 ფ.), 120 ვერსის მანძილზედ. აღსანიშნია იმით, რომ მისი სათავეთ-ქედი უფრო მაღალია ყაზბეგის კავკასიაზე. უმთავრესი მწვერვალი ამ ნაწილში არის შახ-დაგი (13.951 ფ.), რომელზედაც მოიპოვება უკანასკნელი გროვანი საუკუნო ყინულთა და თოვლთა. უღელ-ტეხილთ შორის აქ აღსანიშნია: გუდურისა (10 118 ფ.), ზაქათლიდამ სამურისაკენ და სლავათისა (9.283 ფ.) ანუ ახტის სსმხედრო გზა.

7) კასპიის კავკასია—უკანასკნელი ნაწილი კავკასიის მთავარ ქედისა, იწყობა ბაბა-დავიდამ და თავდება ილქ-დაგის მთით, 160 ვერსის მანძილზედ. უმაღლესი მწვერვალი მისნი არ აღიან 9.000 ფუტზე ზევით და სრულიად მოკლებულნი არიან საუკუნო თოვლსა. უღელ-ტეხილთ შორის აქ აღსანიშნია ადთი-აღანისა (4.354 ფ.), რომელზედაც გადადის გზა შემახილამ კუბამდის.

აღსანიშნია ის ამბავიც, რომ იმ დროს, როცა საუკუნო თოვლის ხაზი შავის-ზღვისაკენ 9.000 ფუტიდამ იწყობა, მაგალითად, ოშტენის მთაზედ, კასპიის ზღვისაკენ იგი 12 200 ფუტიდამ იწყობა, მაგ., შახ-დაგის მთაზე. ეს, რასაკვირველია, აიხსნება იმით, რომ ჰავა კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთ-

თის ნაწილისა (შავის-ზღვის მხრისა), საიდანაც იწყობა კავკასიის დიდი ქედი, უფრო გრილი და ცივია, ვიდრე სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაწილისა (კასპიის მხრისა). საუკუნო თოვლთ

თოვლის ზვაფი კავკასიის მთებში.

და ყინულთ გროვების შესახებ კავკასიის მთებში ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის გამოსაკვლევად და ამიტომ ცნობანიც მათს შესახებ ფრიად მცირედ მოიპოვება. დაახლოვებით კი რიცხვი კავკასიის მთავარ-ქედის საუკუნო თოვლთ-ყინულთა გროვებისა 900-დამ 1000-მდეა. ყინულთ-გროვებს შორის ცნობილ არიან წანერისა (ინგურის ხეობაში, სიგრძე აქვს 10 ვერსამდის) და დევდორაკისა (თერგის ხეობაში); უწინდელს დროში, როცა ჩვენშიაც ვგრედ წოდებული ყინულის ხანა იდგა, კავკასიის მთავარ-ქედის ყინულთ-გროვანი გაცილებით უფრო ვრცელნი და გრძელნი ყოფილან, ვიდრე ახლაა. მაგალითად, მეცნიერნი ამტკიცებენ, რომ კავკასიის ზოგიერთი ყინულთ-გროვებს 60 და ხშირად 100 და მეტი ვერსი ჰქონდათ სიგრძეო. ახლა კი იგინი ნელა-ნელა სულ მალლა და მალლა იწევენ, მაშასადამე, ჰავა მათ გარშემო უფრო და უფრო თბილი ხდება.

ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა

ჰერეთისა

(შემდეგი *).

გულლეგის აღმოსავლეთ მხარეს კავკასიის მთებიდამ გამომდინარებს ერთი პატარა წყალი, რომელსაც „ყაფი ჩაის“ ეძახიან და ავღრიანობაში ძალიან ადიდებაც იცის. ერთვის ალაზანს. მასში მრავლობს ახჩალო, გოქა და ლოქო, რომელიც ალაზნიდგან შემოდის. ეს წყალი არის მიჯნა უწინდელი ენისელისა და ქარელთა მიწა-წყლისა. გულლეგი ქარელთ საზოგადოებას ეკუთვნოდა. ამ წყლიდგან იწყება კაკის საბოქაულოც, და ჩვენც ახლა იქ გადავდივართ დასავლეთიდგან, მივდივარ აღმოსავლეთისკენ შოსსეს გზაზე, კაკლებს შუა, დარგმულთ გზის აქეთ-იქით ს. კაკამდე. აგერ ხეობაში გამოჩნდა სოფ. ზერნა. მოჩანს მთის ძირში ეკლესია წმ. მთავარ-მოწამისა გიორგისა, რომელსა შინა პატრიარქმა ეფთვიმემ ვედრება შესწირა უფალსა 1310 წელს. მისი კედლები-ღაა დარჩენილი. გარდა ამისა არის კიდევ ზერნის თაფში ერთ ალაგას (ერთად) სამი ეკლესია. ისინი ვნახე 1887 წელს. დარღვეულია. მრავალი სენაკები ყოფილა მის გარშემო. სჩანს მონასტერი ყოფილა. წარწერა არა არის-რა. მტერს წაუშლია ყოველივე წერილობითი საბუთები.

ზერნის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარებს სოფ. ლექართი, აწ უწოდებენ ლექები „ლექეთ“. ამის ზემოთ, მშვენიერს მოვაკებულს კავკასიის მთის ხეობაში, სამივე მხრით მთებით შემოზღუდულს, მალალს ალაგას, არის სამი ეკლესია ერთად.

*) ანდლე „ჩოჯახური“ № 11.

კირილე დონაური სწერს: „მოინილა კათალ. ეფთვიმემ ლე-
ქართის ეკლესია წმ. მოციქულთა-სწორისა ნინასი“. მაგრამ
ფგონებ, ეს ყოფილა მონასტერი. მას დიდი და მშვენიერი
ეზო ჰქონია. მონასტერი გარშემოვლებული ყოფილა გალავ-
ნით. აწ დარღვეულია. შესავალი ალაყაფის კარები, გალა-
ვანში ჩატანებული არის ბჭით, ჰქონია სამხრეთის მხარეს.
ურდოთი უკეტიათ. ეკლესიები ორი დიდია, სიგრძით თითო
16 არშინიანი, სიგანით 8 არშინი. თაღები ჩამონგრეული
აქვთ. ერთმანერთის გასწვრივ და პირ-და-პირ, ერთი ზემოთ,
მეორე ქვემოთ, არიან აშენებულნი 20 არშინის სიშორეზე.
ზემოთას ჰქონია ეკვდერი, რომლის იატაკი დულაბისა აყრი-
ლია და ძირს მოჩანს რაღაცა ღვიმე. შიგ ვერავინ შედის.
მესამე ეკლესია პატარაა და აშენებულია ზემოთა ეკლესიის
გვერდზე, ოციოდე ნაბიჯის სიშორეზე. 1875 წელს შიგ
მოვათხრევენე. აღმოჩნდა აკლდამა თალით გაკეთებული. იმას
ხვრელი ჰქონდა და ზედ იღვა მორგვის ოდენა ქვა. ავაძრო-
ბინე, ჩავძვერი შიგ, ვნახე აკლდამა იყო, ქვითკირით ორად
გაყოფილი, ჰქონდა შიგ გაკეთებული პატარა ფანჯარა.
ორივეში ადამიანის ქალა იღვა ძვლებითურთ და ისე ეწყო
ისინი, რომ აღბათ დამარხულნი ერთმანერთს უყურებდნენ.
შიგ სხვა არა იყო რა. აღარ ვავენე აკლდამას, ამოვძვერ და
ისევ დავხურე. ღმერთმა აცხონოს მათი სულნი. ვინ იცის,
იქნება ცოლ-ქმარნი იყვნენ, ვინმე დიდებულნი, სჯულისა,
ეროვნების და სამშობლო საქართველოსთვის თავ-დადებულ-
ნი. ღმერთო! შემინდევ ცოდვანი ჩემნი: რამეთუ მე უბად-
რუკმა მიცვალებულნი სამარეშიაც არ მოვასვენე!

ლექართის აღმოსავლეთ მხარეს, კავკასიის მთის კალთებ
ქვეშ, ხეობაში არის სოფ. ყუმი. აქ 1360 სული მცხოვრე-
ბია. ამის ცოტა ქვემოთ არის პატარა სოფელი „სოსკანი“,
მთის ძირას. აქ მცხოვრებლები ყველანი ქართველები არიან,
მაგრამ გამაჰმადიანებულან. მათ შორის არიან ჩემი გვარის

კაცებიცა. აქ ორგან ყოფილა ეკლესია. ორივე დარღვეულა, მაგრამ როდის, არავინ იცის. ხოლო ყუმში არის სამი ეკლესია: ერთი ყუმის თავში, მეორე ყუმის ბოლოს, მინდორში, მესამე შიგ შუა სოფელშია. ეს უკანასკნელი ეკლესია, უქვევლად საებისკაპოსო ყოფილა. სიგრძე კარის ბქით აქვს 27 არშინი, სიგანე ცხრა არშინი. მას ჰქონია გვერდებზე ეკვდერები. აწ დარღვეული არიან საფუძვლამდე. შიგნით ჰქონია ცალკე სამკვეთლო და საგანძური. თავში კიდევ რაღაცა შენობა ჰქონია წამატებული. სამი კარი აქვს, დიდროანი, თბილისის სიონის ეკლესიის კარებსავით. აგებული ყოფილა ანჩისხატის ეკლესიისავით. სამი თალი აქვს და სამივე ორს დიდროვან აგურისაგან აშენებულს სვეტებზეა დამყარებული. ლეკებს ბევრი მეცადინეობა გაუწევიათ, სდომებიათ მათი დარღვევა, უმტვრევიათ აგური წერაქვით, მაგრამ ისე მკვიდრად არის აშენებული, რომ ვერა გაუწყვიათ-რა, მხოლოდ შეუთხელებიათ (სვეტები). თალი სრულიად ჩამონგრეული აქვს. ნაშენია რიყის დიდროვანის ქვით, ჩაქუჩით შესწორებულიებით. ეტყობა ადგილობრივ ოსტატებს აუშენებიათ. ასრე სთლიან დიდროვან ქვებს რიყისას ახლაც და შენობას აგებენ აქაურები. აგებულია მშვენიერად. თალამდე სიმაღლე ჰქონია სამ საჟენამდე. რითი ყოფილა დახურული არ ეტყობა. თალის ნანგრევები ლეკებს გაუზიდავთ შენობისათვის. ეკლესიის შიგნით და გარეთ დიდი უწმინდურებაა ადამიანისა, რადგან აქვე მახლობლად, საყდრის ეზოშივე, აქვთ გაკეთებული მეჩეთი. სოფლის მდინარე წყალიც კარიბჭისაგან ერთ არშინის სიშორეზე მიმდინარებს. ლეკები აქ წყალზე იბანებიან და მერე მეჩეთში სალოცავად მიდიან. სამწუხაროა ასრეთი უწმინდურების ყოფნა ჩვენთა წინაპართა სალოცავის გარშემო. ადგილობრივნი მოხელენი მეცადინეობენ მისს სუფთად შენახვას, მაგრამ ლეკები ყურადღებას არ აქცევენ მათს განკარგულებას, რადგან ურჩებისათვის წინააღმდეგობის გამწევი არავინ არის. მაგრამ ამაში უფრო დამნაშავეა ად-

ლობრივი სამღვდლოების დაუდევარობა! ის მოვალეა დაიცას წინაპართა სიწმინდენი. მღვდლები სალოცავად ყოველს წელიწადს მიდიან და მოდიან, ჰხედავენ ყოველივე უწმინდურობას, მაგრამ ყურადღებას არ აქცევენ. აი აქ სრულდება ქრისტე ღმერთის სიტყვები: „მოკვდა მწყემსი, განიბნივნენ ცხოვარნი“. ამისა გამო ყოველი არხეოლოგიური ნაშთი უწყალოდ ოხრდება, იშლება და ვერანდება. ამ ოცის წლის წინად ყუმის ეკლესიის ეზო ძალიან სუფთად იყო და მისს გარშემო არც შენობები იყო, და ეზოც ეკლესიისა სასიამოვნო სანახავი იყო; ახლა ყოველივე შეცვლილა. ლეკებს სახლები აუშენებიათ მისს ეზოში და უთესიათ ბოსტანი: ლობიო, კიტრი, ხახვი, სიმინდი და სხვ. და ეკლესიის კარები ეკლით ამოუქოლიათ. სამკვეთლოები საფსოა ჩალაბულათი. წარსულ ზამთარში ლეკები მსხდარან შიგ და ვირები ჰბმიათ სამკვეთლოში და საგანძურში, რომელთაც თაღები ჯერ კიდევ მკვიდრად უდგათ. 1899 წელს კიდევ ვნახე ის და ველარ ვიცან. ლეკებს დავემდურე ეკლესიის უსუფთაოდ შენახვისათვის, მაგრამ აბა რა გამოვა ამ სამღურავით, პირ-იქით, ისინი მე მემდუროდნენ, რომ მათ მამულში ჩამოვხდი: ეკლესია და ეკლესიის ეზო იმათ თავიანთ მამულად მიაჩნიათ, ამისათვის მთხოვეს მათს საკუთრებას არ შევეხო. ჰხედავთ, მკვლელი ჩემის მამა-პაპისა რას მეუბნება! ვაი ჩვენსა დედაბრობასა და მამულიშვილობას! გარეული კატა მე შინაურ პატრონს მაგდებს გარეთ. განა ეს საწყენო არ არის?! რასაკვირველია საწყენოა! ეკლესიაც მარიამ დედისა დაღონებულა. მის თავზე ამოსულია იფნის ხე, ზედ აჰხვევია ვაზი, შავი ყურძენი ასხია, მაგრამ ეს იმას არა ჰნიშნავს, რაც ქრისტემა სთქვა: „მე ვარ ვენახი და თქვენ რტონი: რომელი დაადგრეს ჩემთანა და მე მისთანა, ამან გამოიღოს ნაყოფი მრავალი; რამეთუ თვინიერ ჩემსა არა-რა ძალ-გიძსთ ყოფად არცა ერთი“. დიაღ! დავკარგეთ გულ-მხურვალე სარწმუნოება და შემოგვივარდა გულისა და ქკუაში ღუნება და

დაუდევრობა! გავა კიდევ რამდენიმე დრო და გაჰქრება, განადგურდება, განიადლება და აღიფვება დედამიწის პირიღვან ეს ჩვენთა წინაპართა სამლოცველოც. მაგრამ ჰსჯობს გოდებას თავი დაფანებოთ, რადგან ჩვენს ვაისა და ვიშაყ მაღლი არა აქვს.

ამოდენა ეკლესიაზე არავითარი წარწერა არ არის. არც არავინ იცის, იყო ოდესმე მაინც, თუ არა. იქნება რამე წარწერა კარების თავებზე ეწერა, მაგრამ აწ კარებს თავები ჩამონგრეული აქვთ. ყუმის სახელი არ სჩანს გუჯრებში და სიგელებში. მას იხსენიებს მე-1310 წელს მხოლოდ ქურმუხელი მთავარ-ეპისკოპოსი კირილე დონაური, და სწერს, რომ ყუმის ეკლესია ყოვლად-წმ. ღვთის-მშობლის სახელობაზე არის აშენებულიო, მაგრამ როდის, — არ მოგვითხრობს.

1882 წ. ორი მტკავლის სიღრმეზე ამოვათხრევინე შიგ, საცა კანკელი უნდა მდგარიყო, და აღმოჩნდა საკურთხევლის წინ, აღსავლის კარებთან, ამბიონი, და მაშინვე ისევ მიწა მივაყარე, რომ ქართველთა დაუდევარმა თვალებმა აღარ დაინახონ იგი. სხვა დროს კიდე სამხრეთის ეკვდერს, წამატებული შენობა რომ ჰქონია, იმის კედლის მახლობლად ლეკი ბოსტანსა რწყავდა; ის რომ შინ წავიდა მე წყალი კედლის ძირს მიუვადე. ცოტას ხანს შეგუბდა წყალი, იქ ბარი ეგდო, ცოტად გავუჩუჩე წინ და წყალი უეცრად ძირს შენობაში ჩაიქცა და მე მაშინვე მიწა მივაყარე და განზე გავდექი, რომ ლეკი არ მოსულიყო და არ შეემცნია. ვფიქრობ, ამ ალაგას, შენობის ძირს, რაღაცა სხვა კიდევ შენობა არის. ვინ იცის, იქნება ან განძთა სამალავი იყოს, ან აკლდამები დიდებულთა და წარჩინებულთა პირთა. ქართლის ცხოვრებაში ერთ ალაგას სწერია: „მოკვდა (1722 წ.) მეფე დავითცა, წარიღეს და დაფლეს ყუმს“ (მე-2 ნაწ. გვ. 136).

ავიდეთ ახლა სოფ. ყუმის თავში. აქ, სოფელზე ცოტა მოშორებით, ყოფილა სხვა ეკლესია ეკვდერებითა და სამკვეთლო-საგანძურით. ეს უფრო კარგი ქვის შენობა ყოფილა,

ვიდრე ყუმის დიდი ეკლესია. ჰქონია კარიბჭეც. აწ დარღვეულია. აშენებულია მაღალს და მშვენიერს ალაგას. დაჰყურებს ყუმს და ალაზნის მინდვრებს. გარშემო მსხლები და ვაშლებია. ყუმელ ლეკებს სახნავე-სათეს მიწად უქცევიათ ჩვენი ზვარი—მამა-პაპეული, მაგრამ ხეხილი მაინც ვერ ამოუგდიათ. არავინ იცის, ვისგან არიან ისინი დარღმულნი. თუ ოდესმე ეკლესიაში მსახურთა დარგეს, მამ როგორ გაჰსძღეს აქამდე?! ეკლესია უთუოდ წმ. გიორგის სახელობაზე იქნებოდა აშენებული. თეიმურაზი სწერს თავის ისტორიაში, რომ „სადაც იყვნენ საკერპონი უმაღლესთა მწვერვალთა მთათა კავკასიისა. შესცვალეს ქართველთა ტაძრად წმინდისა გიორგისა“ (იხ. გვ. 20). სწორედ აი აქ, ამ ეკლესიის მახლობლად, 200 ნაბიჯზე არის ერთად ორი საკერპო. ისინი არიან აგურით აშენებულნი ისე ნაირად, რომ მათი წვერი შაქრის თავსავით გამოწვეტებულია, შუაზე გასქელებულია და გამობერილი, ხოლო ძირი ვიწრო და ისეთი მაგრად აქვს, რომ გეგონებათ მოუტანიათ ხელით და განგებ მიწაზე დაუდგამთო. ორივე საკერპოს შუაზე და ძირში ხვრელები აქვთ, გახედებულნი ერთ მხრიდამ მეორეზე. შუაზე ერთია, ხოლო ძირს რამდენიმე. ზემოთას შიგ დიამეტრში აქვს გარშემო ხვრელი, ქამარსავით წელზე შემორტყმული შიგ კედელში, მაგრამ გამოჩენილა იმის გამო, რომ ვილაცას წერაქვით აგურები დაუმტვრევია. ისე მკვიდრად არიან ისინი აშენებულნი დულაბით, რომ წერაქვით მისი დანგრევა შეუძლებელია. უკვე ბევრი უწვალეზობათ ლეკებს ორივე საკერპო წერაქვებით, მაგრამ მთელი აგური მაინც ვერ გამოუძვრიათ—დამტვრეულა. ისინი ისეთი მკვიდრნი არიან, როგორიც იყვნენ ჩვენი მამა-პაპანი, მაგრამ იქნება იმათაც მალე მოეღოთ ბოლო, რადგან ქართველთა შვილნი მოღაფდნენ. ყუმის მდინარეს, რომელიც მოდის კავკასიის მთებიდგან, ისე ჩაუხრამავს და ჩაუღრმავებია თავისი კალაპოტი, რომ საკერპოები აწ ხედ ფლატეზედა სდგანან, ემზადებიან გადაცვივნას ხევში და

დამარხვას მდინარის შლამში. მაშინ ვედარაფერი მოაგონებს მგზავრს ზორაოსტრის სახელს და ქართველთა დამარხულ სარწმუნოებრივ კულტს!

დავეშვეთ ახლა აქედგან, გავიაროთ ს. ყუმი, გავიდეთ ბოლოს მინდორზე, მივიდეთ დაობლებულს ეკლესიასთან და ვნახოთ მისი თავ-გადასავალი. უწინ ეკლესია აქ მარტოდ არ ყოფილა. მას თავისი მრევლი ჰყოლია. ნასოფლარობა ამ ალაგს ეხლაც ეტყობა. ის აღუოხრებია, დაუნგრევია, დაურღვევია ისტორიისაგან შეჩვენებულს შააბაზს. მე-XVII საუკუნის დამდეგში მას კაკში და ყუმში, აქაურ ქართველებთან დიდი ომი ჰქონია. უკანასკნელთ თავ-განწირულად უომნიათ, შერმაზან ჯანაშვილის მეთაურობით. მას ჰყოლია ექვსი ძმა. ისინი ყოფილან თავიანი ყუმისა. თავიანთის ჯარებით ყველა ძმები ჯანაშვილები შეჰბმიან უღმრთო შააბაზს. მათ სიმაგრე ჰქონიათ სოფ. კაკის ბოლოს „მათეს ყალაში“. ძლიერ უომნიათ. ბევრი მისი ჯარი ამოუწყვეტიათ. ექვსი ძმა ომში დახოცილან. გადარჩენილა სიკვდილს მხოლოდ შარმაზან ჯანაშვილი, და ესეც შააბაზს ტყვედ ჩაჰვარდნია ხელში ყუმის ბრძოლაში. მყისვე მოკვლა სდომებია; მაგრამ წახურის თავადი კამაზაშვილი (ეხლაც არიან კამაზაშვილები წახურში) გადაჰლობებია წინ შააბაზს და უთქვამს: „მაგის მეტი ჯანაშვილი აღარავინ არის: ექვსი ძმა დაიხოცნენ ომში, თუ მაგასაც მოჰკლავ, ეს ქვეყანა სრულიად მოიშლება და განადგურდება: გთხოვ მაგისი სიცოცხლე მე მაჩუქო“. — „რა უნარი და გავლენა აქვს მაგასო“, — უკითხავს შააბაზს კამაზაშვილისთვის. — „ყუმი მაგას ეკუთვნის და ისეთი მდიდარია სარჩოთი, რომ შეუძლიან დღეს შენს ჯარს პური აქამოს თაფლითაო“. ხოლო თაფლი, ხომ იცით, როგორ უყვართ მაჰმადის მორწმუნეთ. თათარსა ჰკითხეს: „თაფლი უფრო გიყვარს, თუ ღმერთიო“, და იმან დიდის მწუხარებით სთქვა: „შენ, კაი კაცო! ორ ღმერთ შუა რად ჩამაგდეო; მე არ შემიძლიან მათში ერთი ვაქო, მეორე ვაძაგო: მე ერთიც მიყვარს და

მეორეცაო“. თაფლის გაგონებაზე შააბაზსაც და მის ჯარსაც გული მოუღბათ. დასხეს ჯარი აწ დაობლებულ ეკლესიასთან და შარმაზან ჯანაშვილმა თაფლით პური აქამა მათ. ამის შემდეგ შააბაზმა ის აღარ მოკლა, მაგრამ თავადობა ჩამოართო და თ. კამაზაშვილის აზნაურად ჩაწერა სიგელში. ეს სიგელი ჰქონდათ ხელში წახურელო კამაზაშვილებს ამ მახლობელს დრომდე. თავიანთის ბეგობის დასამტკიცებლად, 1868 წელს, ის გადასცეს ზაქათალაში, „საბეგო კომისიას“, და აწ ძალიან ვსწუხვარ, რომ მისი პირი არ ავიღე და არ გადმოვაქართულე. შააბაზს შემდეგში შარმაზან ჯანაშვილისათვის მიწა-წყალიც ჩამოურთმევია ყუმში და მიუცია ვიღაცა ბეგისთვის. ეს ვიღაცა ბეგი დასახლებულა ყუმში, მაგრამ ლეკები რომ ჩამოსულან იქ, ძალიან შეუწუხებიათ ის, მას ვეღარ უცხოვრია აქ, მიუყიდნია მთლად ყუმი მათთვის და თვითონ გადასახლებულა ყაშხაჩაიში (სოფელია კაკის საბოქაულოსი). ეს ნასყიდობის სიგელი თათრულს ენაზე დაწერილი, ყუმელებს ეხლაც აქვთ, მაგრამ მთავრობამ მაინც არ იცნო მათი ქალაქი საბუთად და არ დაუმტკიცათ მიწები საკუთრებად.

ყუმი ეხლაც შესანიშნავი სოფელია. ეს არის, თუ ასე ითქმის, მადანი წაბლისა ზაქათალის ოლქში. აგრეთვე ბევრია აქ ფუტკარი და კარგი თაფლიც მოდის. უწინაც, სხვათა შორის თაფლით ყოფილა შესანიშნავი. კაკში ფოლადაშვილებს ერთი გაყრის სიგელი აქვთ ხელში, რომელიც სპარსულ ენაზეა დაწერილი 1555 წელს და იქ ყუმი მოხსენებულია ასე: „ყუმ ბაღდაათ შაარ“, ესე იგი ყუმი არის თაფლის ქალაქი.

შააბაზს შერმაზან ჯანაშვილისათვის მიწები რომ ჩამოურთმევია ყუმში, მისი შთამომავლობა აღარ დამდგარა იქ და გადასახლებულა ს. კაკს. აქ კასრის-სამებასთან არის მთა, რომელსაც კაკელები ეძახიან „საყარაულო“. ამ მთის მახლობლად, კობალას წყლის მარცხენა მხარეს, ველზე, აუგია

კოშკი და შიგ მდგარა ერთი ჯანაშვილთაგანი მათე, რომლის სახელი ერქო კოშკს, ამ მახლობელს დრომდე. მაგრამ ვაჟ უცოდინარობას! მე რომ თბილისში ესწავლობდი (1855 — 1865 წ.), ბიძა ჩემს აღექსანდრე ჯანაშვილს, ძირიანად დაენგრია ის. მინდორს ეხლაც „მათეს-ყალა“ ჰქვიან, მაგრამ, უკაცრაოდ, ახლა აქ ახალი სოფელია გაშენებული. მათეს შთამომავლობა შემდეგში აქედგან გადასახლებულა სოფელ მოსულში ალაზნის პირად. გადასახლების მიზეზად ის გამხდარა, რომ მათეს ერთს შვილთაგანს მოუკლავს თავის ბიძა-შვილის (ჯანაშვილისა) ცოლი პატარძლობაში. მისი შერთვა მკვლელს სდომებია, მაგრამ ქალი მას არ გაჰყოლია და მეორე ჯანაშვილს მისთხოვებია. ამაზე გაჯავრებულმა მოსკოა პატარძალს თავი და წყალში (როცა ის კოკით იღებდა) ჩააგდო. მოძებნეს, იპოვეს მდინარე წყალში, გრძელის თმებით ხეების ძირკვში გაბმული წიწილებით. ამის შემდეგ მკვლელს გამოუცვლია გვარი, გადასახლებულა სხვა ინგილოს სოფ. მოსულში. დღეს მისი შთამომავლობა იწოდება გვარად „მათე-შვილი“. მუსულმანები არიან, მაგრამ ჯანაშვილებს კიდევ გვენათესავეებიან, ლაპარაკობენ წმინდა ქართულს ენაზე, ვითარცა სხვა მოსულელები და ჰკიცხვენ პაპის საქციელს.

მოვედით ახლა ჩვენც კაკში. დროა, დავიწეროთ პირჯვარი, ვახსენოთ ღმერთი და შევუდგეთ ახლა კაკის ავ-კარგიანობის აღწერას:

სოფ. კაკი მდებარებს კავკასიის მთის ძირას ხეობაში. ს. ყუმსა და მას შუა ორი ვერსი მანძილია. იგი ჩემი სამშობლოა. ის მომწყვდევულია კავკასიის მთის კალთებით, რომელნიც აქ გრძლად არიან ჩამოწეულნი ალაზნის მინდვრისაკენ. ჩრდილოეთის მხარეს მთას ჰქვიან „ულობაშ“, აღმოსავლეთ-სამხრეთის სუკს ეძახიან დიდი და პატარა აზნაურის მთები, დასავლეთისას „საყარაულო“-ს მთა. სოფელი მათ შუა მომწყვდევულია და ისეთ სიმაგრეს შეადგენენ სოფლისას, რომ მტერს ძნელად შეუძლიან იქ შესვლა, თუ სოფლის

ბოლოს, დასავლეთ-სამხრეთისაკენ დარაჯი დაუდგა წინ, და თუ შევა, მოემწყვდევა შიგ ბოლოდამ. ასეა შემოფარგლული უკვე აღწერილნი ლეკის სოფლებიცა: კატეხი, მაწეხი, ქარი, მუხახი და სხვა.

სოფ. კაკში მკვიდრობს ორი ხალხი: ქართველები-ინგილოები და თათრები. თათრები შაბაზის შემდეგ დასახლებულან. ისინი მონღოლთა შთამომავალნი არიან. ასახლიან კაკის სამხრეთ მხარეს ერთად და ჯგუფად, და არიან არეულნი ქართველებში არიან კიდევ კაკის თავში. სულ მათი რიცხვი 200 კომლამდეა. ვინც ესენი კაკში დასახლა, ეტყობა ის განზრახვა ჰქონდა, რომ მუსულმან ხალხის შუა მოამწყვდიოს ქართველები. მაგრამ ეს უკანასკნელნი მუდამ მეთაურობდნენ კაკში და დღესაც მეთაურნი არიან. იმათი რიცხვი აღსარების თქმის სიით 400 კომლია. იმათ დაუკითხვად თათრებს არა შეუძლიანთ რა გააკეთონ სოფელში. მთავრობაც უპირატესობას ქართველებს აძლევს, როგორც უუძველეს აქაურს მცხოვრებთ. მთავრობას ს. კაკი მიაჩნია ქართველთა სოფლად, ამისათვის თათრებს კაკის მუღაღებს უწოდებს. ამ 15 წლის წინათ იმათა და კაკელებს მამასახლისიც ერთი ჰყვანდათ და ძალიან ტკბილად და მშვიდობიანად სცხოვრებდნენ ერთმანერთთან. ეხლაც მშვიდობიანად სცხოვრებენ, მაგრამ არა უწინდებულად. ბოქაულმა მერკულოვმა ისინი გაჰყარა და თათრებს ცალკე მამასახლისი მისცა და თუმცა დაუმორჩილა კაკის მამასახლისს, მაგრამ ისინი მაინც ცალკე ეწვევიან ბეგარასა და ხარჯს, და ყოველივე მოვალეობას წინაშე მთავრობისა. ამათ ქართული ენა არ იციან, ხოლო ინგილოებმა დიდმა და პატარამ, ყველამ უწყის თათრული სასაუბრო ენა ზედ მიწვენიით.

თათრები გარშემო ახვევიან კაკის ბაზარს. ბაზარი ეხლა განიყოფება ორად. წინათ დუქნები მარტო გაღაფანში მომწყვდეული იყვნენ. ახლა ორად განიყოფება. დალისტინის დაპყრობის შემდეგ მრავალი დუქნებია გაკეთებული შოსსეს

გზის პირად, მის ჩაცმულობაზე. ძველს, გალავანში მყოფს, ბაზარს ბევრად ჰსჯობია გარეთი ბაზარი, როგორც დუქნებით, ისე ვაჭრობით, მაგრამ მაინც საკიცხავ სახელს ეძახიან „შეითან ბაზარ“ (ეშმაკთა ბაზარი). აქვეა „შეითან არუთინც“. აქ ბევრია ორ-სართულიანი სახლებიცა. არიან ბაკებიც. ვაჭრობა დიდია. მოვაჭრენი არიან სომხები და ნუხელი თათრები. უკანასკნელნი ძალიან გამრავლდნენ აქ და კიდევაც მრავლდებიან. წინათ კი თითქმის არ იყვნენ ისინი. მათ შორის ფარჩით ვაჭრობს ერთი ქართველიც, ხოლო ყასპები ბევრნი არიან. სულ ერთიანად ვაჭართა დუქნები ორასამდეა, იყიდება: ფარჩა, თხილი, კაკალი, წაბლი, ხორბალი, თრიმლი, ღვინო, ბრინჯი და სხვ. კაკს უფრო დიდი ვაჭრობა აქვს, ვიდრე ზაქათალას, რადგან ნუხა ქალაქსა და ზაქათალას შუა მდებარებს. ამ სახით ისა ჰგავს დაბა-ქალაქს, თუმცა ჯერ არ არის ცნობილი ამ ხარისხით.

ამ ჟამად კაკის მცხოვრებლები: ქართველები, თათრები და მოვაჭრენი 800 კომლია. მაგრამ უწინდელი კაკი (მე-XIII საუკუნეში) ეხლანდელთან შედარებით ბევრად დიდი ყოფილა. ამას ამტკიცებენ ძველებურნი, აწ ოხრად მგდომნი, ეკლესიანი. მათი რიცხვი თორმეტამდეა. ერთი მათგანი უკვე ახლდება კაკის ბოლოს (სოფელში), რომელსაც ხალხი „ალავერდის“ ეკლესიას ეძახის. აშენებენ კაკელები თავის ხარჯით, და აწ ალავერდობას, 14 სექტემბერს, აქ დღესასწაულობენ.

უეჭველია, რომ კაკი უწინ დაბა-ქალაქი ყოფილა ის შიონხსენება მ. კალანკატვაცის მესამე წიგნში, რომელსაც ალბანიის ისტორია ჰქვია. ჩვენებური წოდება „კაკი“ იმას სომხურს ენაზედ გამოუთქვამს „კაკუა“, — და ეძახის დაბა-ქალაქს. ალბანიის ანუ ჰერეთის მეფის ვარაზ თირდატის დროს († 705), სწერს ის, დიდი შიმშილობა იყო ალბანიისში, და მრავალნი მოუთხოვდნენ ფეტვის ივავ-არაკს: „მე,

ფეტვი *) შაქის მახლობლად ვიმალებოდი დაბა-ქალაქს კაკუშიო (კაკში). ბევრმა ვაქარმა გაიარა ჩემს მახლობლად და პირი ამიქცია, და არ მინდომეს; მაგრამ აგერ დადგა მარჯვე დრო: ჩემმა ძმამ, შიმშილმა, დაიწყო ბატონობა, და მაშინ მე ძალიან სანუკვარი გავხდი ვარაზ თირდატისა და კათალიკოსის ელიაზარის სუფრაზე, მაგრამ ვინც მე შემქამა იმას სულ სისხლი ვანთხევინე გულიდგან, და გთხოვთ მაპატიოთ, შემინდოთ***) (იხ. ისტ. აღბ. კადან. გვ. 254. პატკ.). იმავე კაკს ის იხსენიებს პირველს წიგნში ორს ალაგას და უწოდებს სახელად „გაკუ“, და მოუთხრობს, რომ აქაურს ერთს მონასტერში მოწამენი არიან დასაფლავებულნიო (იხ. გვ. 30 და 42).

ქართულს ისტორიულ მატრიანეებში, გუჯრებში და სიგელებში კაკი არსად იხსენება 1040 წლამდე. ამ წელს ის იხსენება მეფე ბაგრატ მე-IV-ს გუჯარში, რომლიდგანაც სჩანს, რომ მას შეუწირავს კაკის სოფლის ვაქართაგან 12 კომლი (იხ. ქ.-ცხ. I ნაწ. გვ. 222); ხოლო ჟორდანიას სიტყვით 2 (იხ. ქრონიკები, გვ. 185). თუ მივიღებთ მხედველობაში დელლავალღეს ჰაზრს, რომ ქართველების ფიქრით „ქალაქებში უნდა იცხოვრონ მდაბალ ხალხის კაცებმა და ხელოსნებმა, რომელთაც შეუძლიანთ იქ მიეცნენ ვაქრობას და აღებ-მიცემობას, და ეს ჰაზრი ისე გავრცელებულია ქართველებში, რომ იმისთანებსაც, რომელნიც არ არიან აზნაურნი, ეძაგებათ ქალაქში ცხოვრება, რაიმე ხელობა და ვაქრობაში ვარჯიშობა; როგორც ხელობას, ისე ვაქრობას

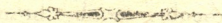
*) ახლაც კაკში ბღამად მტყუაეთ ფეტვი, აქ ეიდულობენ მს ლეკებიც და სჭამენ ფეტვის ზურს—მჭადს.

**) არის გადმტყუმა: ადბეგდტყუმა კაკში ფეტვის მჭადი შეჭამა, ისე დაჭრა გული, რომ შიშით წამფარდა სუფრადამ, გამტყუა სხლის პატრონს. გზაზე უკან იეურებოდა, კაკელი არ დაშწინოს, არ გამაჩეროს და კიდევ მჭადი არ მატყამოს.

ქართველები უთმობენ უცხო ქვეყნელებს, მაგალითად სომხებს, ურიებს და სხვებს მათს მგზავსებს, ხოლო თვითონ თავის ცხოვრებას ატარებენ ან ომიანობაში, როცა საჭიროა, ან ეკლესიის სამსახურში და უმეტესი ნაწილი მეცადინეობს თავიანთ მიწების შემუშავებას;—მაშინ ვაჭრების კაკში ყოფნა მე-XI საუკუნეში უნდა მივიღოთ იმის დასამტკიცებელ საბუთად, რომ კაკი ან ქალაქი, ან დაბა-ქალაქი ყოფილა (იხ. მოხსენება დელოავალლესი, 1627 წ. ქურ. ივერია 1879 წ. გვ. 32).

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

რ უ ს უ დ ა ნ *)

(დასასრული)

მოქმედება მეხუთე

ჩვენება I

ქუთაისი. სამეფო სასახლე. დარბაზში რუსუდანი ზის ტახტზე.

რუს. ვინ იცის, რა ყოფაშია ეხლა ქალაქი ტფილისი. მის ასაოხრებლად წყეული ჯელალ-ედ-დინ მოვიდა. ავაგიც მის მამის კვალს გაჰყვა. იმანაც გვიღალატა. ბიჯნისი-ღამ ფეხი არ მოიცივალა. ტფილისის დასაცველად დავტოვე თავადები და მათ უფროსებად ბოცო და მემნა ბოცოს ძენი. იფრინდა გამომიგზავნეთ-მეთქი, დავაბარე, და ყოველივე შემატყობინეთ. მიკვირს, რად დაიგვიანეს და აქამდის არა მაცნობეს-რა.

(შემოდის შეკარე)

შეკარე. ხელმწიფეო, ქალაქიღამ იფრინდა გიახლათ.

რუს. ვისაც გულით მოველოდი! ახლავე შემოიყვანე!

(შემოდის იფრინდა)

იფრინდა. (თავს უკრავს) ხელმწიფეო!

რუს. თქვი, ჩქარა!

იფრ. დავიღუპენით!

რუს. თქვი, ჩქარა!

იფრ. ტფილისი აიღეს.

რუს. გატეხეს?

*) იხ. „მოგზაური“ № 11.

იფრ. არა, შინა გამცემელი გამოჩნდა!

რუს. როგორ? ვინ?

იფრ. მტრებს ტფილისელი გაეზრახათ, კარები გაუღო!

რუს. მერე სად იყო ბოცო? რას აკეთებდა მემნა?

იფრ. გამცემელი მიეპარა ბოცოს, როდესაც იგი ციხეს ათვალიერებდა. თავს ქვა უხეთქა, მოკლა, კარები გააღო და სპარსნი შემოაშვა...

რუს. (დრტვიანით) ის იუდა, ისა! მერე, განაგრძე?

იფრ. მტრებმა უწყალოდ გაჟლიტეს ქართველნი. დედათ შვილები და უსუსური ბავშვები წაართვეს, მიწას დაახეთქეს და გასრისეს. საყდრები დაანგრის და შებილწეს. სახლები გადასწვეს. ბერნი დანაყეს და ცხენებს გააქელინეს. ქრისტიანეთა სისხლი რუებრ აღინეს ყველა ქუჩებში. სიონის გუმბათი ჩამოაგდეს, ზღდ ყაენი ჯვალაღ-ედ-დინი დასვეს და ქრისტიანეთა ჟღეტას აყურებინეს. ავლაბრის ხიდზე დააგდეს სიონის ყოვლაღ-წმიდა ღვთის-მშობლის ხატი, ქრისტიანეთ აქელინეს და ვინც მათ არ დაემორჩილა, მტკვარში უკრეს თავი. დაიღუპა სულ 100,000 ქრისტიანე. დავიღუპენით, დედოფალო! საქართველო გაოხრდა, დიდო მბრძანებელო!

(ცრემლით იხიშება და კადის)

რუს. (ტირის) ვაჰ შენ ჩემო პალატო, ვაჰ ჩემო ციხე-დარბაზო, შადრევნებო, ბაღო და ბაღჩაო! რა რიგ მიყვარდა მანდ ნებიერად ყოფნა, აღერსი, სიყვარული, ტრფიალი, მორქმით ტახტს ჯდომა. (სეჟან-სეჟან წყნარდება და მუკე გუფიანად) სე, მადლობა შენ, უფალო! ვის დავემდურებთ! თქმულა: რასაც განგება მოგცემს, იმასვე წაგართმევს, თუ უნდაო! დიდებულ ხარ, უფალო, და გამოუცნობელ არიან განგებანი შენნი! ამინ იყავნ ნება შენი! მხოლოდ ეს არის სადრტვიანელი, რომ ამდენ უბედურებას როგორღა ვადურჩები! სევდა ბოლოს მომიღებს! რამდენი კი ვეწვალე, რომ გვირგვინი დამედგა

ჩემს უბედურს თავზე! რისთვის მერე? რომ მენახა მართო სიმწარე? ახლა ლაშას შვილიც წამოიზარდა და ტახტს მოითხოვს, თუ დროზედ ბოლო არ მოვუღე! ჩემი ვაჟი დავით უკვე ექვსი წლისაა, ხოლო ლაშას ძე დავითი მაზედ უფროსია. მეფის ანდერძით ტახტი ამისია. გარნა ეს არ იქნების: დავითი უკანონო შვილია და ჩემი დავითი კი კანონიერი. ლაშას ძე უნდა დაიღუპოს, რომ ჩემს დავითს მეფობა ერგოს. მგონი სიძე მიშველის ამ საქმეში. სიძე ჩემი ყიასდინ *), საბერძნეთის სულთნის შვილი; რომელსაც ჰყავს ჩემი მშვენიერი ასული თამარ, უეჭველად დამეხმარება. მას გავუგზავნი დავით ლაშას ძეს. (გადას)

ჩვენება II

იკიკე დაწახი. შემადის რუსუღან და შერე იფრინდა.

რუს. ჩემი ექვსი წლის დავით უკვე მეფედ გამოვაცხადე. კათალიკოზმაც აკურთხა. იმერთა, აფხაზთა და სვანთ მეფედ აღიარეს. ლაშას ძე კი სიძეს გავუგზავნე. ამერთ ეხლა არა სცალიანთ მტრის შემოსევისა გამო, თორემ იგინიც, უეჭველია, ჩემს დავითს გაახელომწიფებდნენ. როდის წარწყმდება ჯელოლ-ედ-დინი, რომ ცოტა მოვისვენოთ!

(შემადის შეკრე)

შეკრე. ხელმწიფეო, ქალაქილამ იფრინდა მოიქრა!

რუს. შემოვიდეს!

(იფრინდა შემადის)

იფრინდა. იცოცხლეთ, ხელმწიფეო, ჯელოლ-ედ-დინი დამარცხდა!

რუს. (სისხარულით) მადლობა ღმერთს! როდის? სად?

*) იკიკე გაით უღ-დის.

- იფრ.** ბასიანს. მწყემსებმა დაახრჩეს.
- რუს.** მერე იქ რა უნდოდა?
- იფრ.** თათრებს გაექცა.
- რუს.** თათრებიც მოვიდნენ?
- იფრ.** როგორ არა! განჯილამ შემოვიდნენ. გამოედევნენ ჯე-
 ლალ-ედ-დინს, რომელიც ბასიანს წარივლტო და იქ კი,
 უკვე მოგახსენეთ, მოჰკლეს.
- რუს.** თათრები სად-ლა წავიდნენ?
- იფრ.** სადა და მოედვნენ მთელს ამერტის: ქართლს, კახეთს,
 სამცხეს, სომხეთს, დაარბიეს და დააქციეს.
- რუს.** (დრტვიწვით) ავაგი სადლაა, ან შანშე და ვარამ გა-
 გელი?
- იფრ.** ავაგმა მოციქულები გაუგზავნა ჩალატარ ნოინს, მშვი-
 დობა ითხოვა და ხარკის ძღვევას დაჰპირდა. ნოინმაც
 შეიწყნარა მისი თხოვნა, ავაგი მთავრად დაამტკიცა და
 აწ მშვიდობით სუფევს თავის სამფლობელოში!
- რუს.** ეგ მოლალატე, ევა!
- იფრ.** შანშე მანდატურთ-უხუცესიც ავაგის კვალს გაჰყვა და
 იმანაც მშვიდობა და დიდება მოიპოვა.
- რუს.** უყურეთ ერთი მაგათ მუხთლობას!
- იფრ.** ვარამ გაგელი ზაქარიას ძეც ისრევე, როგორც ავაგი
 და შანშე.
- რუს.** ვარამისაგან კი სწორედ არ მოველოდი ღალატს!
- იფრ.** რის ღალატი? ჩალატარსვე მიენდვნენ სერ-კახნი, ქარ-
 თლელნი, თორელი გამრეკელი, სარგის თმოგველი,
 კაცი სწავლული და ფილოსოფოსი. თათრებს არ მიენ-
 დვნენ მარტო მესხნი და ამის გამო ჩალატარმა აიკლო
 სამცხე და 10,000-მდე ქართველი აღწყვიტა!
- რუს.** ამდენი მსხვერპლი! 100,000 ტფილისში მომიკლეს,
 10,000 სამცხეში, ამაზედაც მეტი ბერდუჯზედა და
 გარნისზედ შალვა ახალციხელთან ერთად! ღმერთო,
 მოგვხედე წყალობითა შენითა მოსავთა შენთა!

იფრ. აწ ივანე ციხისჯვარელიმა თქვენთან მათრინა, დედოფლო, და დამბარა: „გთხოვთ, ხელმწიფეო, თქვენც შეურიგდეთ ჩალატარს და მით დაიხსნათ ქვეყანა აოხრებისაგანაო“.

რუს. რომ გვიღალატონ?

იფრ. თათარნი მტკიცე პირისანი არიან. ფიცს არ გასტყებენ არას გზით. ივანე ციხისჯვარელი უკვე მოელაპარაკა ჩალატარს და იგი დიდის სასოებითა და სიხარულით მოელის თქვენს დაბრუნებასა და მეფე დავითისას.

რუს. კეთილი, მოვიფიქრებ, და თუ ეგრეთი თხოვნა კიდევ განმიმეორეს, მე თვით წარვალ ტფილისს და მეფემ შეილსაც წავიყვან. გული კი მითქვამს, რომ კეთილი არ მოგველის სათართა მინდობით. წადი ახლა, ივანე ციხისჯვარელი მომიკითხე. მის ერთგულებას ჩვენ დავაფასებთ.

იფრ. იცოცხლეთ, დიდო პატრონო (თავს უკრავს და გადის).

ჩვენება III

ტფილისი. ღარბად მართული ღარბაზი გადაშწვარის სასახლისა.
რუსუდანი მარტოკა ზის დაღონებული.

რუს. (ხადვლიანის ხმით დიდნებს)

ცე, დრონი, დრონი,
სანეტარონი,
თამარის დრონი
საბრწყინვალონი,
სატრფიალონი,
მოსაგონონი,
მოსაწონონი,
ზარმცემნი დრონი,
საეაშკაცონი
და საემირონი!

ავედით მწვერვალს,
 აღმართ აღმავალს,
 მყინვარზედ მაღალს,
 ცისაკენ სავალს!
 ვმუსრავდით მტარვალს,
 და აღმოსავალს
 წელიწად მრავალს
 ვუჩენდით გზაკვალს!
 შემდეგ დავქანდით,
 დაღმართს ჩავქანდით,
 უფსკრულს ჩავცვივდით!
 მივდივართ დიდით
 დაღმართს სისწრაფით!
 სადღა შევდგებით,
 გამოიციანით
 და თქვენ მითხარით!.

(ჩაფიქრების შუიდეგ)

ქეშმარიტად, მსოფლიო კალო ყოფილა, გარნა მასზედ
 ყანა კი არა, ილეწება თავისუფლება! ილეწება და კი-
 დეც ნიაველება! განა რამდენი წლისა ვარ, რაც ვცო-
 ცხლობ! სულ რაღაც 40 წლისა და ამ ორმოც წელი-
 წადში კი გაილეწა კალო სპარსეთისა, ჩინეთისა, სინ-
 დისა, ხლათისა და კიდევ, ვინ მოსთვლის, რამდენი სხვა
 მილეეთისა! ახლა ილეწება ჩვენი კალოც! ნეტარ-ხსენე-
 ბულის დედაჩემის შემდეგ დაქანდა ჩვენი ხომალდი
 თვალ-უწვდენელ მწვერვალთგან. ნახევარი სამეფო ჩვე-
 ნი აიკლეს ჯერ სპარსელებმა და ახლა მუსრავენ მას
 თათრები! გაიჟლიტა 200,000-მდე ქართველი. მაშ ეს
 კალოს ლეწა არ არის?! კალოზედ ძნა ილეწება და აქ
 კი აღამიანები! აჲ, ჩვენც ქარი გვიქროდა და ჩვენც
 კარგი კალოს მლეწავები ვიყავით, გარნა წარვიდნენ ის
 დრონი. ჩვენც ხარკი მოგვდიოდა სპარსეთიდან, აღარ-

ბადაგანიდგან, ხლათიდგან და ახლა თვით მოხარკე და მონა გავხდით! ზ დრონი, დრონი, ყოვლად ცვალებადნი! წინას უკან აყენებ! დრო-ჟამი და უკანას წინ მივლალემა! რა მოგველის შემდეგ ამისა, მხოლოდ მაღალმა ღმერთმა უწყის! მე კი გადმომიტყუილეს თათრებმა, დიდებულად დამიხვდნენ, ტახტი დამიბრუნეს და შვილი-მეფე კი მომტაცეს და ყარაყურუმს წარგზავნეს: დიდმა ყაენმა უნდა ინახულოს და მეფობა დაუმტკიცოსო! სხვათა დამამტკიცებელს მეფესაც თვით დამტკიცება მოუნდა! მერე ვისგან? ველურებისა და ბილწ თათრების უფროსისაგან! რაა ამგვარი გამეფება და პატრონობა! ეს მეფობა კი არ არის, ნამდვილი მონობაა! და ან სად არის დამტკიცებაც! აგერ რამდენი ხანი გავიდა, და ჩემი შვილი კი ისევ იქა ჰყავთ! ახლა იმასაც ამბობენ, რომ საქართველოს ტახტი რუსუდანის ძეს კი არა, ლაშას ძეს დავითს ეკუთვნისო! ისიც ყარაყურუმს წარმოგზავნეთ, მაღალი ყაენი ორთავე დავითების უფლებას გაარჩევსო და, ვისაც უპირატესობა აქვს, იმას დაამტკიცებსო! რალად მიწდა ეს თავი, თუ ლაშას ძე გამეფდა და ჩემი საყვარელი დავით კი ტყვეობაში დაშთა! დავით ღაშას ძეს უსათუოდ ბოლო უნდა მოეღოს! ყიასდინი, სიძე ჩემი, რომელსაც თურქნი გაიათედდინს უწოდებენ, კეთილი გულის კაცია, ლაშას ძე დიდს პატივში ჰყავს, თუმცაღა ორჯელ მიმიწერია წერილი: ჩვენი მეტოქე დავით ლაშას ძე დაღუპეო, მაგრამ იგი ჩემს თხოვნას არ ახმენს. დამრჩენია კიდევ ერთი ღონე და ეს კი უებარი იქნება! აქამდის გრძლად ვწერდი სიძეს და არ შეისმინა, ახლა კი მოკლედ მივწერ და ასე: (მაგიდასთან მაღის, კაღას იღებს, ჯდება და სწერს):

„ჩემო საყვარელო სიძეო გაიათედდინ! ნადირი ბუნებისა კი ნუ გგონივარ, რომ ჩემის ძმისწულის მო-

კვლას გთხოვდი და გავალეხდი. მე ამას იმიტომ გავალეხდი, რომ ჩემი ძმისწული დავით ჰყვარობს და თანაგყოფვის ცოლსა შენსა და ასულსა ჩემსა თამარს; და ესრეთი დამოკიდებულება მათ შორის იმის მიზეზია, რომ თამარი მავას მოსარჩლეობს. ახლა, თუ კაცი ხარ და პირზედ უღვაში გასხია, შენ იცი და შენმა სენინდისმა! როგორც დედა თამარისა და მამიდა დავით ლაშას ძისა, ამას გატყობინებ. ამით ყოველი ბრალი ამიყრია ჩემგან და ხელი გადამიბანია. იყავ დღეგრძელ და უმეტეს ყოვლისა, ბრძენ, ვითარცა გველი!

რუსუდან“. *)

ახლავე ამ წერილს გავუუზავნი და როგორ იქნება, რომ ჩვენი საქმე არ მოგვარდეს! (ჰეკეტავს წერილს და გადის).

ჩვენება IV

ზღვის კიდე მტარე ზღაში. მუნაქები, დავით ლაშას ძე და ამისთ ბიჭი რაფთა სოსნა.

უფროსი მუნაქე. დავით ლაშას ძვე, რისთვის განგირისხდა სიძე შენი გაიათ-ედ-დინ, რომელსაც ყიასდინს ეძახით თქვენებურად?

დავით. მამიდამ (ილი დამწამა და გაიათ-ედ-დინს მოსწერა შენს ცოლს ეტრფიალებო და თანაგყოფვისო.

უფრ. მუნაქე. მაშ ჩვენი დედოფალი გურჯი-ხათუნ შენი მიდას ქალია?

დავით. დიალ!

უფრ. მუნაქე. გურჯი-ხათუნ აქ ყველას წმიდანად მიგვაჩნდა და ნუ თუ მაგისთანა სიბილწეს ჩაიდენდა! მერე გაიათ-ედ-დინმაც მაგისთვის გადაგიწყვიტა ზღვაში ჩაგდება?

*) ქართლ. ცხ. 366—367.

დავით. დიად! წერილი რომ მოუვიდა, უზომოდ განრისხდა, სიბრაზით გაყვითლდა, მეუღლე სტანჯა, ხატი და ჯვარი დაუღეწა, ხუცესნი დაუხოცა, თვითონაც გაამაჰმადიანა, მეც ბევრი მცემა, მგვემა და ზღვაში ჩახრჩობა გადამიწყვიტა. ბევრი ვეფიცე, ბევრი ვიმართლე თავი, გარნა არა გამოვიდა-რა. ღმერთმა უწყის, რომ მე მამიდისთვის არა დამიშავებია-რა. იგი ყრმობითგანვე მემტერების. მამა ჩემიც მან დაღუბა და მისი მიზეზით ახლა ამ ზღვაში უნდა შთაფინთქე! ღმერთო, შემობრალე, უღანაშაელო მონა შენი!

რეკთა სკსნა. ნუ გეშინიან, ბატონიშვილო, ჩემო საყვარელო ხელმწიფეო! მართალს კაცს, თქმულა, არა თუ ღმერთი გასწირავსო, არამედ ზღვაც არ ჩასძირავსო. შეევედრე ყოვლის მხილველს და ზღვაში უშიშრად გადავარდი, იცოდე, ნათოტსაც რომ მოექიდო, წყალი მაინც არ დაგძირავს, რადგან უბრალო ხარ და უმწიკლო წინაშე ღვთისა და კაცთა!

დავით ღაშას ძე. (იხტქებს და ღმობიკრად ცრემლმორქული ფიცულებს მადლა ხელაზურობით):

„ყოვლად წმიდაო დედოფალო, დედაო მხსნელისა ჩვენისა იესო ქრისტესო, ცოდვილთა შესავედრებელო და ნუგეშინისმცემელო, შენ შეივედრე სული ჩემი, რამეთუ შენ ხარ ნუგეშინისმცემელი მწარისა ამის სიობლისა ჩემისა და უმსჯავროდ სიკუდილისა: რამეთუ სამარესა და მიწასა შინაცა დაფლვად არავინ ღირს-მყო; რამეთუ საქმლად თევზთა მივეცი და საფლავი ჩემი არა საცნაურ იქმნების. არამედ, მოწყალეებათა შენთა მინდობილი, ვითხოვ უკანასკნელსა ამას ოხჯანსა შინა, რათა მიხსნა ჰაერის მცველთა ხელთაგან და საშინელთა შათ სატანჯველთაგან, რომელსა მივლიან ჩემებრ ცოდვილნი და ბრალეულნი“ *).

*) ქართლ. ცხოვრ. 368.

უფრ. მენაგე. ამხანაგებო, დავითს გააძრეთ ყოველივე საცმე-
ლი და ზღვაში გადაადგეთ. ასრე გვიბრძანა ჩვენმა ხელ-
მწიფემ.

მენაგეები. ახლავე, ბატონო! (დავითს ხდან ტანისმოსს და
ზღვაში ავლებენ).

ჩვენება V

მინდორი იკობის მიდამოს. მჩანს დახურული ჯურღმული. აქეთ
მოდის რფთაი სოსხა. (რამელსაც ორი გუდა ჰქვიდა. *)

რფთაი სოსხა. (აფაღიერებს მიდამოს) აკი ვთქვი, უდანაშა-
ულო კაცს ღმერთი არ გასწირავსო. ჩემი ბატონიშვილი
წყალმა ვერ დასძირა. თურმე ნაფოტს მოექიდა, ტალ-
ლას გაჰყვა და მესამე დღეს ერთს უდაბურ ადგილას
გამოვიდა. იქაც ღმერთი შეეწია: ერთი ღვთისნიერი ვა-
ჰარი შეხვდა. ვაჰარმა შეიტყო მისი ვინაობა, შინ წაი-
ყვანა და შვილივით დაიცვა ექვს თვეს. მერე ხმა გაავრ-
ცელდა, რომ ბატონიშვილი ვაჰარს ჰყავსო. გაიათ-ედ-
დინმაც შეიტყო. მენავეთ სოძღვარს დააბრალო მისი
გადარჩენა, იგი მოკლა და დავითი ჯურღმულში ჩააგდო
და მასთანვე ჩაყარა გესლიანი გველები, ასპიტები და
ლრიანკლები. * მე!.. (ექებს ჯურღმულს) აქეთ არისო,
მითხრეს. ჯურღმულზე დიდი ლოდი ადევსო. ნეტავი
მივაგნო! საცოდავი! თამარ ბრწყინვალის შვილისშვილი
და ეს ყოფა! ტყუილად კი არ თქმულა: ბრწყინვალე-
ბასა და შავბნელობას შორის მხოლოდ ერთი ბეწვის
ოდენი მანძილიაო! გუშინ მხოლოდ ჩააგდეს და ნეტავი
ვიპოვნო! ავერ რაღაც მოჩანს. (შირბის) აა, ეს არის, ეს!
(მიდის ახლოს, უურს ადებს საჩქვეფს) რაღაც ხმაურობაა!
(ისევე უურს ადებს და ისმინება) სწორედ მისი ხმაა! ჩავძა-

*) ქართ. ცხ. 368 — 369.

ხო ერთი (ხასძახის) ბატონიშვილო!! დავით ბატონი-
შვილო!!

დავით ჯაშახ ძე. (ჯვრდამუჟიღამ ისმის შიგნავებუჯი ხმა) სოსნა,
შენა?

სოსნა ზავთა. მე ვარ, ბატონიშვილო, წყალი და პური
მოგიტანე. ლოდს გადავაგორებ და ჩამოვაწვდი! (აგორებს
ჯოდს) აჰა, დაიჭი! აი ამ გუდით პური მოგიტანე (აწვდის)
და ამ გუდით კი წყალი. აბა ესეც დაიჭი (აწვდის).

დავით. (ქანც გაწვევტილი ხმით) სოსნა, სოსნა, ჩემო სოსნა!!
(გმინავს) რა უზომოდ გამახარე, რომ კიდევ ერთხელ
დაგინახე! შენ მაგიერ გველები და ასპიტები მყვანან
ამხანაგად, ამათ ველაპარაკები და ამათ ვეაღერებები!
ესენი უფრო კეთილნი და მოწყალენი ყოფილან, ვიდრე
ჩემი მამიდა და მის გვარნი ადამიანები! რა დავუშავე!
ჩემი ბრალია, რომ ტახტის მემკვიდრედ დავიბადე! მე-
ფობა უნდოდა და ვინ იყო შემცილებელი! იმეფებდა
ნებიერად და მე ვიცხოვრებდი ისე, როგორც სცხოვ-
რობენ ათასნი და ურიცხვნი. ✱ მე! აწ ჩემი ახალგაზ-
ღობა აქ უნდა დაქენეს და დაილიოს!!

სოსნა. (გმინავითა და ტირილით) ნუ სწუხ ბატონიშვილო, და-
კოდილს გულს ნუ მიდაგავ! დაყოვნება აღარ შეიძლება:
დამინახვენ და შენი ნახვა ყოვლად შეუძლებელი შე-
იქმნება. აწ წავალ. გულს ნუ გაიტეხავ. ვეცდრე ღმერთს
და დაგიცავს ის, რომელმაც დაიცვა სამნი ყრმანი,
ღველფში ჩაყრილნი.

დავით. (გმინავით) ვილოცავ, სოსნა, ვილოცავ!

სოსნა. ღმერთო, შენ დაიფარე ჩემი დავით ბატონიშვილი!
ერთიც შემომხედე, ბატონიშვილო, და შენის ხილვით
დამატკბე!

დავით. აჰა, დასტკბი უბედურის და განწირულის კაცის ხილვით!

სოსნა. მშვიდობით! იცოცხლენ! სასოებას ნუ წარიწყვეტ!
(ჯოდს ადგილსვე მიაგორებს და მიდის).

ჩვენება VI

ჭეოანიდი. დადიანების სსსსსლის დაბაში. შერგილ დადიანის მეუღლე ნათელა, ასული ბეკა სურამელისა. მისი ძე ცოტნე დადიანი და გრიგოლ სურამელი, შაშა ნათელასი. (სხედან და საუბრობენ).

ნათელა. ვიდრემდის უნდა ვითმინოთ ამდენი სიავკაცე? მოთმინების ფიალი აივსო! უწმიდურებამ მთლად შებილწო საქართველო! უსვინილისობამ დათრგუნა ყოველივე ადამიანური ღირსება და ურცხვად პარპაში იწყო! ძმობა, ერთობა სამარცხვინო საქმედ შეიქმნა! თავისუფლება მოღალატემ გაჰყიდა! რაღა ვართ დღეს ჩვენ? სათამაშო და საგორებელი ბურთი! მეწველი, გარნა უენო ძროხა! ჩვენი თავი ჩვენ აღარ გვეკუთვნის! ჩვენს ნებაზე ჩვენ აღარ გვატარებენ! თათრის ნოინები ბატონებად გაგვიხდნენ! უსვინილისო ასპიტი კი ისევ და ისევ გარყვნილობის მორევეში ცურავს! ვერ გაძღა ამდენის ბოროტებით! ძმა უდროვოდ დაღუპა! ძმისწულსა და საკუთარს შეიღსაც კი უღალატა! თვისს სიძეს ყიასდინს გაასრესინა ორთავე! ნუ თუ საქართველოში ამოწყდა რიგიანი კაცი, რომ ვერ ამჩნევს ამდენს ვაებას? რატომ თქვენ მაინც, პაპაჩემო, თავს არ გამოიდებთ და გაონავრებულს სულთამხუთავს ფრთებს არ შეაკვეცთ?

გრიგოლ სურამელი. ჩემო ნათელა, ჩემო თვალის სინათლევე, ბევრნი არიან გაგებული კაცები, მაგრამ რა ქნან? გვირგვინოსანს და ღუთის ნაკურთხს როგორ შეეხნენ? ამას გარდა, თათართ ძალაც უამრავია და ამ ძალას ებჯინება იგი, რომ თავისი შვილი დავით გაამეთვას. ქრთაში, ძღვენი და ყოველგვარი საბოძვარი არ შურს თათრისთვის, ოღონდ მათ აუსრულონ გულითადი წადილი და დავით დაუგვირგვინონ.

ნათელა. რათ უნდა ისეთი გვირგვინი, რომლის ქვეშე იქმნებიან არა თავისუფალ მეფედ, არამედ მონად? განა ვერ

შეიგნეს უბადრუკებმა, რომ თათრები ხელმწიფეებს აძლევენ მხოლოდ ოქროს გვირგვინებს და არა ოქროს თავისუფლებას?

გზ. **სურ.** ნათელავ, ნათლით შემოსილო, თავმოყვარე კაცი წუთიერი სიამით ცოცხლობს! ოქროს გვირგვინის დევნაში მაგათ ლამის დაჰკარგონ გვირგვინიცა და საქართველოც! აგერ რამდენი ხანია, ნოინებმა ყარაყორუმს წარგზავნეს სულთნები ხლათისა და საბერძნეთისა, საქართველოს მეფედ გამოცხადებული დავით რუსუდანის ძე, ავავ ათაბაგი, რომელიც, როგორც ამბობენ, დამოუკიდებელ მთავრად გახდომას ეძიებს. დიად, ესენი წარგზავნეს, გარნა თათრებს ჯერ არც ერთი არ შეუმოსიათ ძოწითა და პორფირით და არც ერთი არ დაუბრუნებიათ დიდებით! რუსუდანი გრძნობს, რომ საქართველოში დღეს მეფეებად არიან ნოინები, იტანჯვის თავის ღირსების დამცირებით, და თუმცა მეგობრად ეჩვენება მათ, მაგრამ ამავე დროს იგი რომის პაპსაც საიღუმლოდ ეხვეწება გვიშველეო, ჯვაროსანთ ლაშქარი მოგვაშველეო, გარნა სად არის შველა! თურქნი თვით პაპსაც უჭირებენ საქმეს! საქართველოს სახსნელი სახსარი ერთად ერთია: შეერთება მთავრებისა და ერისთავებისა. გარნა ჩვენს დედოფალს დახშვია ამის გაგების ნიჭი. ზოგიერთი მთავრები დაუახლოვებია და შეუყვარებია, ზოგი დაუშორებია და შეუძულებია. ამის გამო ჩვენი დიდებულები თავის ძალ-ღონეს ჰლევენ ქორებსა, მითქმა-მოთქმასა და ერთურთის კრტიმღვაში. თითქმის ყოველი მათგანი სცდილობს: ოღონდ მე ვიყო და სხვები გინდ დაიღუპნენო! ასრეთი დაწვრილმანება კაცთა არსად გაგონილა! ყველა ბღავის: მე, მე, მეო! ეგარსლან ბაკურციხელს რომ ჰკითხოთ, ის არის მხოლოდ კაცი და იმას ჰხურავს ქუდი! კახეთ-სერეთის ნოინის მფარველობით იგი ამ ქვეყნის მეფობასაც ჩემულობს!

დედოფალსა იმდენი სულიერი სიძლიერე არა აქვს, რომ ამისთანა ქვებუდანა კაცები ალაგმოს, ხოლო ქვეყნის გულშემატკივარი მთავრები შეაერთოს და გამოიყენოს!

ნათელა. რუსუდანის შორს განუქვრეტელობა სწორეთ სააკოა: იმის მაგიერ რომ ზაფი შეეკრა ხლათისა და საბერძნეთის სულთნებთან, შეაერთებინა თვისნი ქვეშევრდომნი და თათრებს წინ დახვედროდა, იმან გააბა ათასნაირი ქსელი, გადაეკიდა ყველას, მოიძულა შარვაზე, ხლათის სულთანი, ნიორ-წყალი აურია თავის სიძეს ყიასდინს. მისსავე ხრიკებს ვაბრალე, რომ ამ სულთანს თათრებმა გაუოხრეს მთელი ქვეყანა და დაუხოცეს მხედართ მთავრები: აფხაზი შარვაშიძე დარდან და თორელი ფარადავლა, შალვა ახალციხელის ძე. დედოფლისავე უზნეო მაგალითების მიზეზით დღეს ჩვენში გავრცელდა ბეზლაობა, ჯამუშობა, ძმათა გაყიდვა, კრტიმღვა, ქირღვა. კობტისთავს რომ შევიყარენით ქართველთ დიდებულნი და ვითათბირეთ შესახებ საქართველოს განთავისუფლებისა, გამოჩნდა იუდის კერძთაგანი, რომელმაც გაგვცა და მისგამო ჩვენი მამულის განთავისუფლება განუსაზღვრელ დროისთვის გადიდო.

ნათელა. შეილო, რაღა მაგიების მოგონება გვჭირია! რომ უფსკრულში ჩავცვივნულვართ, ეს ყველა შეგნებულმა ქართველმა იცის. ვაშკაცი შეილი მყევხარ და აბა თუ გამოსძებნი საქართველოს განთავისუფლების სახსარს!

ნათელა. საყვარელო დედავ, წინადაც ბევრი მიფიქრია მაგ კითხვის შესახებ და მუდამ ერთს დასკვნაზე შევმდგარვარ; ჩვენი ხსნა შეუძლიან მხოლოდ ერთობას: უნდა შეერთდნენ ქართლი, კახეთი, სომხეთი, მესხეთი, იმერეთი, სვანეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია და აჭარა. ყველა ამ კუთხეების ერის მთავრები ძმურად და ერთგულად რომ მივესივნეთ თათრებს, ივინი ვერ გავვიმავრდებოან!

ნათელა. მარტო ქართველები ვერას გახდებიან! უნდა მოვიწვიოთ აგრეთვე სომხები, ოსები, ჩერქეზნი, ლლიღენი და ლეკნი. ყველანი თარგამოსის ძენი ვართ და ერთად უნდა შევებრძოლოთ მტერს!

გრიგ. სუწ. ცოტნე და ნათელა, ჩემი აქ მოსვლის მიზეზიც სწორედ ეგ არის. სურამს შევეყარე შანშე, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი, სარგის თმოგველი, თორელი გამრეკელი, ორბელნი და მრავალნი სხვანი დიდებულნი. ყრილობას დავეკითხე საქართველოს აწინდელ მდგომარეობის შესახებ. ძიება ვყავით და დავასკვნით: ვსთხოვოთ თათრების უფროსს ნოინს მოგვეცეს ნება მოვძებნოთ დავით ლაშას ძე, რომელიც, როგორც გვაუწყა როვითი სოსნამ, თურმე ხუთი წელიწადია, რაც ჯურღმულში იტანჯება!

ნათელა. (განცვიფრებით) დავით ლაშას ძე ცოცხალიაო!

ცოტნე. ეგ კაი ამბავია!

გრიგ. სუწ. დიახ, ვთხოვეთ, ნებაც დაგვრთო და განკარგულეზაც მოახდინა, რომ, უკეთუ ცოცხალარს, დაუბრკოლებრივ დაგვიტომონ. მეფედ ჩვენ დავით ლაშას ძე გვინდა. მის ხელმწიფებას ქვეშე გვსურს შევჯგუფდეთ ყველა ქართველნი და კავკასიელნი.

ცოტნე. თუ თათრები საიდუმლო აზრს არ მიგვიხვდნენ!

გრიგ. სუწ. ვერ მიგვიხვდებიან. უფროსმა ნოინმა დიდის სიხარულით მიიღო ჩვენი წინადადება.

ნათელა. ჰაჰაჰ, თქვენც არ მოგატყუოსთ, როგორც მოატყუა რუსუდანი!

ცოტნე. ჯერ მეფობა აღუთქვა და მერე კი, ხელში რომ იგდო, ყარაყორუმს წარგზავნა!

გრიგ. სუწ. დავით ლაშას ძის მოყვანა დიდს სიკეთეს გვიქადის: თათრების დიდი ყაენი გაამეფებს ან ერთს, ან მეორეს და ან ორივეს მოჰკლავს. ორთავე შემთხვევაში გადა-

სწყდება ჩვენი ორქოფად ყოფნის ვადა და რაიმე გარდაწყვეტილს გზას დავადგებით.

ნათელა. კეთილი, კეთილი! თქვენი გარდაწყვეტილება მოსაწონია. მითხარით აწ ისიც, ვინ გაჰგზავნეთ დავით ლაშას ძის მოსაძებნელად და მოსაყვანად?

გ. **სურ.** წარვიდნენ სარგის თმოგველი და ვარამ გაგელი. ამათ კარგად იციან იმ ქვეყნის ენები, საცა იტანჯება დავითი.

ცოტნე. თუ დავით ბატონიშვილი მართლა ცოცხალია, სწორეთ აღსრულდება ველისციხელის მეუღლის წინასწარმეტყველება: ჩვენი დავით ბედის პერანგიანი დაიბადაო და, ღმერთმა თუ იპრიანა, იმეფებსო!

გ. **სურ.** შვილო ცოტნე, აწ შენ იცი და შენმა ვაჟაკობამ, როგორ შემოგვეწევი. ჩემი ნათქვამი შეატყობინე ყველა დიდებულ კაცებს და ისე კი, რომ ან რუსუდანი და ან თათრებმა არ შეიტყონ! რუსუდანი ისეც ილგვა მწუხარებისაგან და ესეც რომ შეიტყოს, ყოველ ღონეს იხმარს, რომ განზრახვა ჩაგვიშალოს!

ცოტნე. ძვირფასო პაპავ, ენდეთ ჩემს ყმაწვილკაცობას!

ნათელა. (ხელახერხებით) ღმერთო, შენ შეივედრე ლოცვა ჩვენი, შეიწყალე მმოსავი ერი შენი, გაუმარჯვე თავისუფლებისათვის მებრძოლ ქართველებს.

გ. **სურ.** ამინ იყავნ!

ცოტნე. გაუმარჯოს თავისუფლებისათვის მებრძოლთ!
 (წამოიშლებიან და გადიან).

ჩ ვ ნ ე ბ ა VII

მინდარი იკონიის ახლას. ჯურღმულს მიადგებიან რაფთა სხსნა, სარგის თმოგველი და ვარამ გაგელი. *)

ვარამ გაგელი. სრული შვიდი წელიწადია, რაც საცოდავი დავით ამ ჯურღმულში დამარხულა!

*) ქართ. წმ. 377, 378.

საჩკის თმაცგე. სოსნა ამბობს ცოცხალიაო! იქნება ცოცხალიც არის, მაგრამ ეგ არა თუ მეფედ, მგონია, კაცადაც აღარ გამოდგეს!

გაჩამ გაგუღა. ნესტი და შმორი მაგასაც დააშმორებდა!

საჩკის თმაცგე. ლოდი გადააგორე, სოსნა, და გვაჩვენე ბატონიშვილი!

რაცთა სოსნა. ახლავე, ბატონო! (აგორებს ღოდს).

საჩკის თმაცგე. (იხუდება ჭურღმუღში) კაცო, ცოცხალია!

გაჩამ გაგუღა. (ჩაიხუდავს ჭურღმუღში და ჩსძსის) ბატონიშვილო და აწ ჩვენო ხელმწიფეო!

დავით ღაშას ძე. ვინ ხარ შენ და ან ეგ ვინ არის შენთან?

საჩკის თმაცგე. ვერ გვიცნობ, ხელმწიფეო, საჩკის თმოგველსა და ვარამ გაგელს?!

რაცთა სოსნა. შენი ქვეშევრდომები არიან, ხელმწიფეო, საქართველოს ტახტს გილოცავენ! ღმერთმა მოგხედა მართალსა, ამობრძანდი ჯურღმულიდამ!

დავით ღაშას ძე. (შეკრთომით) სოსნა, აქამდის ერთგულად გიმსახურნია, ნუ გამცემ, თორემ ახლა კი ცოცხალს აღარ დამარჩენენ! მაგ კაცებს ვერ ვიცნობ და ვერც ვენდობი!

რაცთა სოსნა. რა დაგიფიცო, როგორ დაგარწმუნო, რომ ეს კაცები საქართველოდგან გამოგზავნილნი არიან და ერთგულნი ყმანია შენი, ჩემო ხელმწიფეო!

დავით ღაშას ძე. აე, თუნდაც მილალატო, მაინც ამოვალ! აქ დაღობას, ის არა სჯობია, ერთი მზის სინათლე ვნახო და მერე გავთავდე!

რაცთა სოსნა. მუხთლობას ნუ შემომწამებ, ხელმწიფეო! გარწმუნებ, ღმერთმა ისმინა ჩვენი ვედრება და მართალს მოგხედა უფალმა!

საჩკის თმაცგე. დაიჯერე, ხელმწიფეო, რომ შენი გამეფება სურამში გარდავწყვიტეთ ქართველთ დიდებულებმა.

გაჩამ გაგუღა. გრიგოლ სურამელმა ჩვენ აქეთ გამოგვგზავნა.

და თვითონ იმერეთს წავიდა იქაურ თავადებთან მოსა-
რაპარაკებლად შენის გამეფების შესახებ. ნათელა და
მისი შვილი ცოტნე დადიანი საქართველოსთვის თავდა-
დებულნი არიან და შენს დაბრუნებას ბედის ვარსკვლა-
ვივით მიეგებებიან. გთხოვთ ამობრძანდე!

დავით ღაშას ძე. ჩამოაღმევით თოკი, და მაცალეთ კი, გამო-
ვეთხოვო ჩემს ჯურღმულის ამხანაგებს (თაკს აწვდიან,
ღაშას ძე კი მასთქვამს): მშვიდობით, ჩემო მეგობრებო!
ჩემო ქრელო გველო, რამდენჯერ დაგიხსნივარ განსაც-
დელისაგან! ამ ჯურღმულში შენი ლოგინი ჩემი მუცე-
ლი იყო და, თუმცა თავათ ცივი ხარ, გარნა მე კი მა-
თბობდი! შენც მშვიდობით, შავო გველო და შენც, ას-
პიტო! ღამე უბეში მიძვრებოდით და, თუმცა ძილში
ზედ გაწვებოდით, მაინც არ მშხამავდით! მშვიდობით,
წითელო გველებო! თქვენ მილოშნიდით ტანს და თქვენ-
ნის ენით მბანავდით! მშვიდობით, თქვენც ღრიანკლებო,
რომ თქვენის აძრომ-ჩამოძრომით და ფუსფუსით მარ-
თობდით და მოსაწყენ დროს მიმოკლებდით! მშვიდობით
ერთბამ ჯურღმულის ყველა ქვემძრომნო! თქვენს ამაგს
არ დავივიწყებ მე, ვიდრე ცოცხალ ვარ! სათნოებით
თქვენ აღემატენით ჩემს მამიდას! მშვიდობით! მშვიდო-
ბით! (მაღლა ამოიძახებს): აბა ახლა ამწიეთ? (ამოსწევს და
ამოიყვანს).

სარგას თმოგვ. (დაშინებით) ხელმწიფეო!

ვანამ გაგვლა. (შეკრთომით) პატრონო ჩვენო!

დავით ღაშას ძე. რათ გეშინიანთ? ნადირს ვგეგარ განა! არას
დაგიშავებთ განადირებული! თმები კოჭამდის ჩამომი-
გზელდა. ფრჩხილები მკლავის სიგრძედ გამეზარდა,
ჭუჭყ-ბაყლი ტანზედ გადამეკრა, მაგრამ სული ისევ ძვე-
ლანდელი შემრჩა! ნუ გეშინიანთ, ჭირმა სულგრძელება
მომცა! მიპატიებია იმათთვისაც, ვინც პატიების ღირსი
არ არიან. მარქვით, მართლა ხელმწიფედ გინდივართ?

ეველა ერთხმად. დიახ, ხელმწიფეო!
 დავით ღაშას ძე. მე მკვდარი ხელმწიფედ-ლა გამოვდგები?
 საწგის თმაცკველა. მზის სხივი გაცოცხლებს, ხელმწიფეო!
 ვაწამ ცაკველა. იცოცხლეთ, ხელმწიფეო, მრავალ ჟამიერ!
 რაგოთა სასნა. ღმერთიმც შეგეწევა, მეფეო!
 დავით ღაშას ძე. მაშ წავიდეთ?
 (შიდან ეველანი).

ჩ ვ ე ნ ე ბ ა VIII

უსანეთის სასახლის ღარიბად მართული ოთახი.
 შემადის რუსუდან.

რუსუდან. რალა საჭიროა კითხვა: ვიყო თუ არ ვიყო?! აქ
 უნდა დავლიო სული! რალად მინდა ასრეთი სიცოცხლე!
 ვულალატე ძმას, ძმისწულს, საკუთარს ასულს, სიძეს,
 მთავრებს, ქვეყანას საქართველოს! ვისთვის რის მაქნის
 და ვარ? ფუქად დავლიე დღენი ჩემნი! და არა ხოლო
 ფუქად, ბოროტადაც! პირად ღირსების მოსაპოვებლად
 რა არ ჩავიდინე?—ღალატი, ორპირობა, გველური მი-
 სისინება! რას მივალწიე მერე? იმას, რომ ცოდო ბევრი
 ჩავიდინე და ჩემს ღირსებას კი ვერა შევმატე რა! ან
 მაქვს და ღირსება? არავითარი! მოვაყივლე ჩემი გვარ-
 ტომი, მწიკელი მივცხე ჩემს განსვენებულს წმიდა წინა-
 პრებს! მოსვენებაც დავკარგე! ღამეც დღედ გამიხდა!
 დავწვები დასაძინებლად, და ჩავიძინებ თუ არა, ათას-
 გვარი ლანდი ძილს მიკრთობს! ხან მეჩვენება სხივოსანი
 დედაჩემი, რისხვით მოიწვევს ჩემზე, ჩემი გაქრობა და
 დანელება უნდა; ხან კიდე ჩნდება სხვა ლანდი, შავი,
 საზარელი, რქოსანი, დიდრონ კბილებიანი; დგება ჩემ
 წინ, იფაფრება, ტატყებს ჩემკენ იწვდის, რომ მომხვი-
 ოს: კუბრში უნდა ჩავადლო! ბეწვის ხიდი ვერ გზი-
 დავსო! შენთვის ცეცხლის და კუბრის მორვევი მზათ

არისო! ვაჟე, რა საშინელებაა ამისთანა ლანდ-აჩრდილის ქვრეტა! ქირის ოფლი მასხამს, ვდნები შიშოვს სუნთქვა მეკვრის, გულს დაგა-ღუგი გაუდის, ებორტა დაკლულისავით, რისყოფით გონს მოვდივარ და თვალებს ვაჭყეტ! ფუ, ამ ყოფას! ცოცხლად ჯოჯოხეთში ვიწვი! რად გამაჩინა ღმერთმა, რომ ასრე მტანჯავს? რატომ მეც გლენხის გოგოდ არ დამბადა! ეხლა ხომ მეც მასავით ტკბილად ვიცხოვრებდი, ქმარ-შვილით გავიხარებდი, მოკლის დროს ცანგალას შემოუვლიდი! შე ღმერთო, რად დააწესე მეფობა! გვირგვინის ტარება მძიმე ხელობა ყოფილა! მაგრამ რას ვამბობ? გვირგვინის სიმძიმე მხოლოდ მჩატე კაცს სჭყლეტაჲ, ხოლო გონიერს კი იგი კიდევც ემსუბუქება; გონიერი აბრწყინვებს ბრჭყვიალა გვირგვინს და აღქატი მეფე კი უფრო აძნელებს! რად მინდოდა გვირგვინი, თუ მას ასე უსაზომოდ დავაბნელებდი! შე, წამბდარს საქმეს რაღა გამოაბრუნებს! ქვეყნის მოვლას დიდი თავი სდომებია და მე კი ჩემის ჰაწია ტვინით მოვიწოდომე საქართველოს საქვს ჰყრობა! შევატურე ხომალდი ზღვაში, საქე მოვეუსვი უვიცად, ხომალდი ნაპრაღს მივახეთქე, შიგ მყოფნი განსაცდელში ჩავყარე და ახლა მეც ვიძირები! ახია ჩემზედ, სწორედ ახია! ბოროტი დავთესე და ახლა ბოროტსვე ვმკი! როგორღა ვიცოცხლო? ისიც დაღუპული მეგონა და ცოცხალი კი მოიყვანეს და მეფობას უმტკიცებენ ჩემ წინააღმდეგ შეთქმულნი! ნათელამაც კი მიღალატა, ჩემმა ყრობის ამხანაგმა! წახდა ჩემი წინასწარ განზრახულება! მაჰიდავ, რა დაგიშავე, რომ ასრე მწარედ მაწამე და მტანჯეო, როგორ არ შემბარალე შენი ძმისწულიო და შენ მიერვე აღზრდილი ჰაბუკიო! მაგრამ მიპატიებიაო! ჭი რა დიდსულოვნობაა! ჩემ მიერ მოკლული მევე მიწყნარებს! სწორედ მაღალი ღირსების კაცია დავით ლაშას ძე! არა, მე აღარ მეცხოვრება!

ბოლო უნდა მოულო ჩემს თავს! ზ, შვილო დავით,
 ნეტავ ერთი კიდევ მენახვე და მერე მოვმკვდარვიყავ!
 აწ ტყვეობაში იღვევა შენი ყმაწვილკაცობა, და მან-
 დეთკენვე გამოისტუმრეს შენი მეტოქე დავით ლაშას ძე,
 განაღა გერგება მეფობა! მაგრამ კმარა გოდება! კმარა
 მუღმივი კანკალი, კრთომა! (თითივან იძრახს ბეჭედს და
 ატყუდებს მას) ამაში არის პაწია წვეთი, რომელიც მო-
 მასვენებს საუკუნოდ (ისუტავს საშსაღას) რა მწარე ყო-
 ფილა! მწარეა და მწარე სიცოცხლეს გამიტკბილებს!
 ვაჰ რა საზარლად დამიარა გულ-ღვიძლში! ხა-ხა-ხა!
 ჩემი სიხარულის ღღეც ეს არის! მთელს ჩემს მეფობაში
 ასრე ტკბილად არ გამიცინია! გასქრა! (ბარბატებს და
 ტახტზედ მიესვენება) ვკვდები!.. ვიღვევი!.. ვთავდები!..
 ჩემო დავით!.. ტახტი!.. გვირგვინი! (საზარლად ბრკავს
 და სულს ღვეს სიტყვით): დიდება!.. თავისუფლობა!..
 არა!.. ჯოჯოხეთი... ჩემსავით ბორბოტ გენიოსს!..

ს ნ ტ რ ნ ი I

კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი

(თ. უარდანიასი *).

როდესაც ირაკლი II-ის ოჯახშიაც იჩინა თავი უთანხმოებამ, აქაც კათალიკოსმა თვისის გავლენით მშვიდობიანობა ჩამოაგდო. ირაკლის უფროსი შვილი გიორგი მამას ეწინააღმდეგებოდა, რადგან მას ეგონა რომ მემკვიდრეობას ასცილდება და სხვა შვილებზედ გადავაო ¹⁾. მან იწება (გიორგიმ) მიმხრობოდა შეთქმულებს*) (5 დეკემბერს 1755 წ.),

*) იხ. „მცხეთა“ № 11.

¹⁾ „ცნობებები გიორგი XIII, „ივერია“ 1879 წ. №№ 9 და 10, გვ. 93—95.

*) ეს საზიზღარი შეთქმულება ვრცლად არის აღწერილი ჰექტის ა. ობედიანის თხზულებაში (გაზეთი „Кавказъ“ 1846 წ. № 34, გვ. 136), აგრეთვე (Brosset Hist. de la Georgia II, limr 2, p. 238. 439; ქართ. ცხ. II, 506). ამ შეთქმულების სულის ჩამდგმელი იყო ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი ზაატა, რომელმაც მიიღო განათლება რუსეთში და მიიღო იქვე არტილერიის ხელმძღვანელი კანსტანტინეშვილით მოვიდა იგი საქართველოში. ირაკლიმ ძლიერ კარგად მიიღო ის; მაგრამ ზაატამ საიდუმლოდ მოახდინა შეთქმულება მასზედ ქართველს თავადებში. 1756 წლისათვის მომზადებულიყვნენ ამბოხების მოსახდენად. მიზეზი იყო შემდეგი: 16 ნოემბერს 1756 წ. ივერიის ეკლესიამ კათალიკოსის ბრძანებით და ირაკლის წინადადებით მოახდინა კანონიერი ქორწინების დასრულება გიორგი ამილახვარსა და მისი მეუღლის ედი-

რომელთაც უნდოდა მეფის ღალატი²). იგივე თანაგრძნობით მიეგება ირაკლი II-ზე შედგენილს ალექსანდრე ამილახვრის-მიერ საწინააღმდეგო წიგნს რუსულს ენაზედ პეტერბურგში დაბე-
ქდილს 1779 წელს ამ სათაურით: „Исторія Георгіанская о Юношѣ Амилахваровѣ“ (უძღვნის პატემკინს) და მიუ-
ხედავად იმისა, რომ იგი უნდა მოესპოთ მეფის პრძანებით,

საიქდის, მეფის დის შორის. შატამ ამაზედ თავადები დააყენა
ფეხზედ და მიანდამა მეფის მოკვლა. შეთქმულება გამოაშკარავდა
5 დეკემბერს 1765 წ. აქ ერეივნენ, გარდა შატასი, დიმიტრი ამი-
ლახვარი, ძე მისი ალექსანდრე, გლახა ციციშვილი, ელიზბარ თათ-
ქარიძე, დაჯიოთ ძე აბდულ-ბეგისა. ხაჯმა რომ ეს გაიგო მეფეს
ადარ აცაყეს და მოდალატენი თვითონ დასაჯეს: შატას და დაჯიოს
იჭვე თავები დასჭრეს, ელიზბარ თათქარიძე ცეცხლში ჩააგდეს,
დიმიტრი ამილახვარი შესვეს ვიზზედ და ჩამოატარეს ქალაქში, მის
ძეს ალექსანდრეს მოსჭრეს ცხვირი, ციციშვილს—ენა, დასამიძეს
—ცალი ხედი და თავადები დასთხარეს. მეფემ აფრინა შიკრიკი,
რომ შეეხერებიათ ამისთანა სსტიკი სსჯელი, მაგრამ შატას და
დაჯიოს თავები დაჭრილი ჭქონდათ უკვე. ამისთანა სამწუხარო ამ-
ბავმა ხაჯმა ეჭვი შეატანინა კათალიკოსზედაცა: შატა იყო ბიძა
კათალიკოსისა და ამისთანავე მისი მეგობარი (Nistoria Georgia
II limr. 2, p. 493); იხ. „მზა-მეტყუელება“), დაჯიოთი იყო
მისი ძმის-წული; ამ ამბობებს ამისთანავე მიზნად ჭქონდა ქართლის
ტახტის დაბრუნება კათალიკოსის ნათესავეებისათვის, რომელნიც ვახ-
ტანგიდგან მომდინარეობდნენ; დიმიტრი და ალექსანდრე ამილახვარ-
ნი იყვნენ ძმის-წულნი გივი ამილახვარისა და, მაშასადამე, ნათესა-
ვი კათალიკოსისა. გარდა ამისა ეს იმითიც მტკიცდებოდა, რომ შე-
თქმულება მოხდა ანტონისა და შატას რუსეთიდან დაბრუნების
შემდეგ. ირაკლი ამ ხმებს უურადლებას არ აქცევდა, მაგრამ ამ ამბავს
რუსეთამდისინაც კი მიეღწია და იქ გავრცელებულიყო ხმა თითქმ
მეფეს კათალიკოსი შეთქმულობისათვის ციხის კედლიდამ გადაბოგ-
დოსო. (Буткова, „Матеріаль для новой исторіи Кав-

გადაათარგმნინა ქართულს ენაზედ ³). როდესაც ქართლელმა თავადებმა აღარ ისურვეს მეფის მორჩილება და მოიწვიეს ლეკები საქართველოს დასარბევად, მაშინ მეფემ და პატრიარქმა გადასწყვიტეს დაებოლოებიანთ ეს აჯანყება. ამისათვის შესდგა კრება სასულიერო და საერო წოდებისაგან. კრებას შეადგენდა: კათალიკოსი, რვა მთავარ-ეპისკოპოსნი და ეპისკოპოსნი და თვითონ მეფე უმაღლესი ამალითურთ. კრებამ დაადგინა: წაერთოს ამ თავადებს როგორც სამშობლოს მოღალატეებს მამული და გლეხები და აღარ იყოს სრულიად ქსნის და არაგვის ერისთაობა ⁴). კრების გარდაწყვეტილებაზედ ხელი მოაწერეს მეფემ, კათალიკოსმა და იქ მყოფმა ყველა სასულიერო და საერო წოდების პირებმა. მხოლოდ ერთი ბატონისშვილი გიორგი არ აწერდა ხელს ამ გარდაწყვეტილებაზედ, რითაც მოიგო გული მეფის მოწინააღმდეგეებისა, მაგრამ, როდესაც ბრძანების კილოთი უთხრა მეფემ, მაშინ კი დასთანხმდა ხელის მოწერაზედ და ბექდის დასმაზედ ⁵). ყველა ამისთანა შემთხვევაში ანტონს მეფის მხარე

каза“, გვ. 115). — შემოსსენებუდი აღექსანდრე ამილახვარი 1722 წელში 1 იანვარს კათალიკოსთან ერთად მოვიდა რუსეთში (იხ. „ქ. შარის წ. კითხვის საზ-ებას“ გამაგრტელებელის წიგნი № 187), და განდა მისისხანი მტუკი შეთვისა. მისწიდეობა მიიღო მან აღექსანდრე ბაქარის ძისაგან ტახტის დაბრუნების საქმეში. ხან წკრით და ხან სიტყვიერად აგრტელებდა იგი ცრუ ხმებს შესახებ შეთვის ზირფუნებისა. ამასვე ეკუთვნის ირაკლიზე შედგენილი წიგნი: „Исторія Георгіанская о юношѣ Амилахваровѣ“.

²) იქვე გვ. 95 — 96. Brosset N. d. c. II, limr. II, p. 238 — 439.

³) იქვე, გვ. 94 — 95.

⁴) იქვე.

⁵) ცხოვრება გიორგი XIII, „ივერია“ 1879 წ. №№ 9 და 10, გვ. 94 — 95.

ეკავა, ბატონისშვილს საქციელს არ უწონებდა და ეს იყო სწორედ მიზეზი მისა, რომ გიორგის სძულდა კათალიკოსი და აშკარად დასცინოდა მის სიბრძნეს და სქოლასტიკურ თხზულებებს: არ უნდოდა მას დანახვებოდა და როდესაც მწირველი იყო ეკლესიაში, არ წავიდოდა წირვის მოსასმენად ⁶⁾. გიორგი ეძებდა მისთანა სასულიერო პირებს, რომელნიც თანაუგრძნობდნენ მას და კათალიკოსს კი ეწინააღმდეგებოდნენ; აქედამ მან შეადგინა ცალკე დასი, რომელსაც მოსწონდა ღვთის-მოყვარეობა ⁷⁾, სიუხვე ეკლესიისადმი, მოწყალება და სხვა ქრისტიანული თვისებანი ბატონისშვილისა და რომელსაც სურდა ამისთანა კაცს ჭეროდა სამეფო ტახტი. ამისთანა სასულიერო პირნი აღმოჩნდნენ მესტამბენი, რომელნიც ბეჭდავდნენ საეკლესიო წიგნებს ტფილისში 1788 წ. პატრიარქისა და მეფის სურვილის წინააღმდეგ წიგნების წინა-სიტყვაობაში, როგორც რუსეთში იყო ჩვეულება გიორგის ნებით უმატებდნენ: „მეფობასა კეთილ-მორწმუნისა მეფისა ირაკლი II და კეთილ-მორწმუნისა დედოფლისა დარეჯანისა“, კიდევ უმდევს სიტყვებსაც: „და მემკვიდრისა მისისა ბატონისშვილის გიორგისა“. ეს რომ გაიგეს მეფე და პატრიარქი განრისხდნენ მათზედ. კათალიკოსმა სასტიკად დასაჯა მღვდლები კეყერაშვილი და აბრამი, სტამბის მეთვალყურენი და სხვა მესტამბენი. კათალიკოსის მოყვარულმა პირველ-ღიაკონმა ტრიფილმა ამ საქმეში მონაწილეობის მი-

⁶⁾ იქვე, გვ. 9—10.

⁷⁾ ბატონისშვილი მოგზაურობდა მონასტრებში და ეკლესიებში და ამასთანავე იჩენდა სიუხვეს ეკლესიებისადმი, სამღვდლოებას შატავსცემდა, სასულიერო განათლებას უუყვარდა, სწავლობდა წმ. ეკლესიის მამათა დაწერილებს, ხშირად კითხულობდა და კალობდა ეკლესიაში. ცხ. გიორგი XIII, ივერთა № 9 და 10, გვ. 42—44; 50—51; 55—58; 60—61.

ღებისთვის სასტიკი საყვედური მიიღო პატრიარქისაგან. დაბეჭდილი ფურცლები ცეცხლში დასწვეს ⁸⁾.

გარდა ამისა ანტონი ნიეთიერადაც დახმარებას უწევდა მეფეს. ერთი მაგალითი არ არის, რომ ოდესმე კათალიკოსს წინააღმდეგობა გაეწიოს მეფისთვის მიუხედავად მისა, რომ ხანდისხან იმისდა დაუკითხავად მუდმივი ომიანობის დროს იწვევდა ჯარში საეკლესიო-სამონასტრო გლეხებს და ახდევინებდა სურსათსა. კათალიკოსი ყველაფერზედ ყაბული იყო. ხანდისხან ომშიაც ახლდა იგი ირაკლის და ჯარს აქეზებდა მტერზედ. სადაც მეფე გაიმარჯვებდა, იქ პარაკლისს იხდიდა ის და სამღვდლოებითურთ უხვდებოდა მეფეს და ულოცავდა გამარჯვებასა, გაჭირების დროს რჩევას აძლევდა მეფეს. რაიმე უბედურებისა და განსაცდელის დროს, როდესაც სამეფოს უხვდებოდა, ის ნუგეშს იძლეოდა, ამხნევებდა მეფეს და არიგებდა კიდევ ⁹⁾.

ყველა ეს იყო მიზეზი მისა, რომ ირაკლი II ღრმად პატივს სცემდა კათალიკოსს მიუხედავად მისა, რომ იგი, როგორც მეფის ჩამომავალი და ტახტის პრეტენდენტი, მახლობელი ნათესავი ვახტანგ VI მემკვიდრეებისა, რომელთაც არა ერთხელ მოინდომეს რუსეთიდან მეფობა ქართლში (რისთვისაც მოსვენება არ იყო მათგან) ¹⁰⁾, შესაძლებელი

⁸⁾ იქვე.

⁹⁾ ქართ. ცხ. II, გვ. 395, 406, 409, 418—419, 447, 455, 453, 417, 327, 389. Описание древностей г. Тифлиса П. Иоселиани, გვ. 52.

¹⁰⁾ მაგ. ამილახვარმა და ერისთავთა წინააღმდეგობა გამოიწვია ბატონისშვილის ბაქარ, ვახტანგ VI ძის, მოსვლამ საქართველოს საზღვრებთან (ჩერქეზეთში). 1742 წ. დედოფალმა რუსეთისამ უკნისბედმა გაგზავნა ბაქარი ასტრახანში. მაშინ გივი ამილახვარმა, რომელსაც თითქმის ქართლი ეკავა ქსნის ხეობითურთ, მოიწვია ბაქარი ქართლის ტახტზედ და სანამ ის მოვიდოდა, გადუღბ-

იყო საეპეოთა კაცი გამხდარიყო და მეფის წყალობას მოჰკლავდა. ეს სიყვარული ირაკლისა კათალიკოსისადმი სჩანს მისი წერილიდამ ანტონისადმი (1756 წ.), რომელშიაც მეფე, სხვათა შორის, სწერს მას იმ დროს, როდესაც ეს უკანასკნელი სამართალში მიცემული იყო გზაზე რუსეთიდან მომავალი: „მე უშენოდ გაძღება არ ძალმიძს; ამას შემდეგი დაამტკიცებს; მე უშენოთ არაფერი მასიამოვნებსო“ ¹¹). მეფის კათალიკოსისადმი სიყვარული მტკიცდება იმის რუსეთიდან გამოწვევით. მეფე ნათლად გრძნობდა იმ კავშირს, რომელიც უნდოდა კათალიკოსს დაემყარებია სამეფოსა და ეკლესიას შორის და სხვა მრავალი ნაყოფი იმის მოღვაწეობისა ივერიის ეკლესიის განდიდებისათვის ¹²).

თეიმურაზს და სხაწესეთს შაჰის; გაამჯრა ქართლი და დაუწყო სასტიკი ბრძოლა თეიმურაზს 1745 წლამდე. ბაქარი შემდეგ გამოიწვიეს რუსეთში („ქართ. ცხ.“ II, 93—94). ალექსანდრე ბაქარის შემ. გაუწია სასტიკი ომე ირაკლი II 1766—1783 წ.; ამ მიზეზისა გამო ირაკლიმ გადასცა საშუაო რუსეთს (Буткова. Материалы для истории Кавказа I, 228—230; 528; II, 115—138; Nistoria Georgia Brossef II, 2 p. 225, 247, „ქართ. ცხ.“ II; 93—94).

¹¹) ჩვენს კრებული ისტორიული მასალებისა, გვ. 78.

¹²) „Материалы для новой истории Кавказа“ т. I, გვ. 15) მოგვითხრობს ქართველი ბატონიშვილის ალექსანდრე ვახტანგ VI შვილი შვილის შუცადინეობას ქართლის ტახტისათვის. აი როგორ სწერს იგი: „Явление князя Александра въ толикой близости къ отечеству предковъ своихъ (აქ იგულისხმება მისი დაახლოვება მეფე სოლომონთან, რომელთანაც იგი სტოვდებდა) и къ законному наслѣдству (ქართლში, რომელიც კახონთა ეკუთვნოდათ ვახტანგ VI შემკვიდრებს) обратило къ

ამგვარი დაახლოვებით მეფეებთან კათალიკოსი ჰტიქრობდა მოეწყო საეკლესიო საქმეები რიგიანად. მართლაც ჩვენ ვხედავთ, რომ ყოველივე განკარგულებანი ეკლესიის შესახებ კათალიკოსისა მტკიცდება მეფისაგან. ამ დროინდელი გუჯრები ყოველი თითქმის მეფის ხელ-მოწერილია. აი, მაგალითად, ირაკლი შეათანხმებს ერთი მეორესთან ალავერდის და ნეკრისის ეკლესიებსა სოფელი გრემის ბოძებით ნეკრისის ეკლესიისათვის; კახეთის ეპისკოპოზებს სწერს, რომ იგინი დემორჩილონ ალავერდის მთავარ-ეპისკოპოზს. დაუქმებული ეპარქიები მისცა ეპისკოპოზებს; განმარტა სხვა და სხვა საეკვო კითხვები ეკლესიების მომართვის შესახებნი; როგორ უნდა სარგებლობდნენ სამღვდლოება საეკლესიო მამულებით; საეკლესიო მამულების გაყიდვა აღკრძალა. გაუგზავნა ეპისკოპოზებს მიწერილობა საეკლესიო შკოლების გახსნის თაობაზედ ¹³⁾ და სხ. ასეთი მეფესა და ეკლესიისა შორის კავშირი ანტონის-მიერ დადგენილი, მოკლედ, მაგრამ ნათლად, ნაჩვენებია ინსტრუქციის 2 პუნქტში, ბოძებული ანტონისაგან მის-მიერ დაარსებულის სინოდისადმი, როდესაც

пользамъ его тогдашняго грузинскаго каталикоса Антонія, роднаго брата дѣду его, царю Вахтангу, жестоко зато отъ Ираклія наказаннаго: писали тогда, что Ираклій сбросилъ Антонія съ башни“. ეს ცნობა სამართლეს მოკლებულია. ეს მხოლოდ ცრუ ხმებია შეფუ ვასტანგის და ირაკლის შემკვადრეებისაგან გავრცელებული რუსეთში იმ მიზნით, რომ დაამცირონ უკანასკნელი რუსეთის მთავრობის თვალში და მიიღონ მისგან შემწყობა ქართლის ტახტის დასაბრუნებლად მის კანონიერ შემკვადრეებსად, ვასტანგის მოადგილეებსად. ამავე მიზნით დაიწერა რუსეთში შემოასწენებული თხზულება: „Исторія Георгіанская о юношѣ Амилахваровѣ“.

¹³⁾ საეკლესიო გუჯრება, გვ. 19, 29, 30, 31, 33, 40, 42, 52 და სხ.

იგი წავიდა რუსეთში 1771 წ. იქა სწერია, სხვათა შორის, „რათა სინოდმა იქონიოს მეფესთან კავშირი ყველა საპატრიო საეკლესიო საგნების შესახებ ¹⁴⁾).

ანტონმა მიჰყო ხელი 1) ეკლესიური წესის განახლებას, ქრისტიანობის დაცვას საქართველოში; 2) იმის გავრცელებას სამეფოს გარეშე, 3) განსაკუთრებით ის სკდილობდა შკოლების გამრავლებას და სასულიერო განათლების გავრცელებას. მისი ნაყოფიერი მოქმედება შესწყდა 1755 წელს, როდესაც იგი ფლორენტინის უნიით გატაცებული, იქმნა განდევნილი სამშობლოდან. 1762 წ. იგი ხელ-მეორედ გამოიწვიეს საქართველოში კათალიკოსის კათედრის დასაქვრად, რომელსაც მართავდა სიკვდილამდე, 1788 წ.

1) ანტონმა ყველაზედ უფრო მიაქცია ყურადღება ეკლესიებში წესიერების დამყარებასა და ბოროტ-მოქმედობის განდევნასა, რომელსაც მაგრად ჰქონდა გამდგარი ფესვები უწინდელს დროში. პირველს სახსარს ამისათვის შეადგენდა კრება, რომელიც შესდგებოდა საერო და სასულიერო პირთაგან. ანტონის კათალიკოსად ამორჩევის პირველსავე წელში 1744 წ. ოქტომბერში მოხდა კრება თეიმურაზის კურთხევისა გამო. ეს კრება მით უმეტეს საქირო იყო, რომ ამ ცერემონიის დროს უნდა შეტყობილიყო, ვის რომელი იერარქიული ადგილი უნდა სქეროდა. მართალია მე-VII საუკუნეში განსაზღვრული იყო ვინ რა ღირსების იყო, მაგრამ საქართველოს სხვა-და-სხვა ნაწილად დაყოფის შემდეგ და მე-XVI საუკუნეში გამაჰმადიანებულის საქართველოს მო-

¹⁴⁾ სინოდის კანტონის გუჯრები № № 239, 281. „ქართლის ცხოვრებაში“ 1745 წ., მაკრამ, რადგან საქართველოში ძველან ეკლესიურის ჩვეულების მახეჯვით ახალი წესადი იყუებოდა სექტემბერში და არა ანვარში, ამისათვის 1745 წ. ოქტომბერი მოხეჯებოდა 1744 წ. ამის გამო ბეჯრეჯელ სედებან ჩვენი ისტორიკოსები.

წყვეტისა შემდეგ, ძველი წესები შეირყა და განახლებას თხოულობდნენ, მით უმეტეს რომ ამ კრებაზედ უნდა გადაწყდარიყო კითხვა ალავერდელეების შესახებ.

ალავერდელი ეპისკოპოზების მნიშვნელობა მაშინ იყო თვალ-საჩინო, როდესაც კახეთის ერთობა შეირყეოდა ხოლმე. ალავერდელის კათედრა დაარსდა 1466 წ. (კანტორის გუჯრები № 256) და მე-XV საუკუნის გასულს საქართველოს კათალიკოსის დავითის დროს (1462 - 1488 წ.) ალავერდელი ეპისკოპოსი გაბრიელი სცდილობს მოსპოს დამოუკიდებლობა მცხეთელ კათალიკოსებისაგან და კახეთის ეპისკოპოზები დაიმორჩილოს (იხ. სინოდის კანტორის გუჯრების ჩვენი აღწერა № 54). მე-XVI და მე-XVII საუკუნეში ალავერდელები მოიპოვებენ უფრო მეტს დამოუკიდებლობასა და დაიმორჩილებენ ყველა კახეთის ეპისკოპოზებსა; მათ თვითონ იწყეს თავზედ დადგმა ალავერდელის გვირგვინისა, ე. ი. ღებულობდნენ ალავერდელ ეპისკოპოზის წოდებას მცხეთის კათალიკოსის ნება-დაურთველად, მათის ულოცვო-კურთხევოდ. კახეთის მეფეები დიდს პატივით ეპყრობოდნენ ალავერდელ ეპისკოპოზებს, რადგან ამით მათ პოლიტიკური მიზანი ჰქონდათ (სინოდის კანტორის გუჯრები № 156). მე-XVII საუკუნის გასულს კახეთის მეფეებმა მიართვეს ალავერდელ ეპისკოპოზს ოქროს „გვირგვინი“, რომელიც ინახება ახლა სიონის ძველთ-საცავში და რომელიც დიდი საყურადღებოა. ნიკოლოზ ენდრონიკაშვილმა თვისის ნებით დაიდგა თავზედ „გვირგვინი“ ალავერდელისა მეფე ვახტანგ V ბიძის დომენტი კათალიკოსის დროს. დომენტიმ მოუწოდა მას მცხეთაში სამართალში მისაცემად. ალავერდელი უარს ამბობდა წასვლაზედ და წერილით უნდოდა დაეჯერებინა კათალიკოსი კანონიერად საქციელის ჩადენაში. კათალიკოსმა მიანდო ტფილელ მიტროპოლიტს იოსებს (საკაძეს), რომ მოეყვანა მას ალავერდელი მასთან. ნიკოლოზი დიდ უარზედ იდგა. შემდეგ შეუთვალა ალავერდელმა კათალიკოს იოსების

პირით შერიგებოდა მას იგი. იგი სწერდა იოსებს: „ღმერთთა მოწამე და აგრეთვე მრავალი ერთაგანი, რომელ მე დავიდგი თავსა ჩემსა გვირგვინი არა მოუთმენელობითა, ანუ თვითნებობითა და წინააღმდეგობითა. მე გამოვკითხე მრავალ უმაღლეს პირთ, რომელთაც ახსოვსთ წარსული და მათ დამარწმუნეს მე და თვით კათალიკოსსაც მოახსენეს ამაზედ, რომელ წინად ალავერდელი ეპისკოპოზნი იდგამდნენ თავზედ გვირგვინსა ნება-დაურთველად და ულოცვა-კურთხევოდ კათალიკოსისა, ამისათვის მეც დავიდგი იგი თავზედ. როდესაც მე მოვეკედები, მაშინ აღუკრძალონ ალავერდელ ეპისკოპოზებს კათალიკოსის ნება-დაურთველად გვირგვინის დადგმა თავზედ, ახლა კი გთხოვ იშუამდგომლო ჩემთვის, რომ კათალიკოსმა მპატიოს დამნაშაობა, მომწეროს შესარიგებელი ბარათი და მაშინ პირისპირ გამოვემცხადები იმას და ყველაფერში იმის ნებაზედ ვავივლი“-ო (ჩვენი აღწერილობა სინოდის კანტორის გუჯრებისა № 70). როგორ გათავდა ეს საქმე არ ვიცით; აღბად დომენტიმ მიიღო ნიკოლოზის წინადადება. მაგრამ შემდეგ ალავერდელები მაინც კიდევ თავისას ჩადიოდნენ. მიუხედავად მისა, რომ ალავერდელები მცხეთაში კურთხევის დროს აძლევდნენ მორჩილების ხელთ-წერილს კათალიკოსს, ისინი მაინც უკათალიკოსოდ მართავდნენ კახეთის ეპარქიებსა. ამის გამო კათალიკოს ნიკოლოზ დიასამიძემ (1688 წ.) ჩამოართვა არამც თუ ალავერდელს, არამედ მთელს კახეთის ეპისკოპოზებს დამორჩილების ხელთ-წერილი ფიციტ, რომ ყველა ისინი თავიანთ ეპარქიებში დაიცავენ კათალიკოსის განკარგულებასა შესახებ სარწმუნოებისა (ჩვენი კრებული სინოდის კანტორის გუჯრებისა №№ 10 და 13). 1771 წ. კახეთის მეფეებმა (დავითმა და იმამ-ყული-ხანმა) გამოაცხადეს, რომ ალავერდელმა კათალიკოსის ნება-დაურთველად და ულოცვა-კურთხევოდ არ გაბედოს საკოსის, მიტრის ანუ გვირგვინის დახურვა: ვინც არ ასრულებს ამ დადგენილებას, მას შეაჩვენებს კათალიკოსი ანუ მეფე. მე-XVIII საუკ. ალავერდელებ-

მა ჩამოართვეს დამორჩილების ხელით წერილი კახეთის ეპისკოპოზებს სარწმუნოების შესახებ (კანტორის გუჯრები №№ 172, 175, 171, 173). 1740 წ. კახეთის მეფე თეიმურაზი ამბობს: „კათედრა ალავერდელისა აღმატებულ არს ჩვენის პაპის და პაპის პაპისაგან და განდიდებულ ყველა კახეთის ეპისკოპოზებზედ და ალავერდის ეპისკოპოზნი გვირგვინით არიან შემკულნი. მათ ნება-დაურთველად ვერც ერთი კახეთის ეპისკოპოზი ვერ ეკურთხება“... მერეა ნათქვამი შეჭვენებაზედ მათთვის ვინც ალავერდელი ეპისკოპოზი დაიხურავს საკკასს ულოცვა-კურთხევოდ; ვინც ამას არ შეასრულებდა, ჰკარგავდა ხარისხსა. (ჩვენი აღწერილობა სინოდის კანტორისა გუჯრებისა №№ 173 და 175).

ამ ნაირად XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ალავერდელი ეპისკოპოზები de facto მართავდნენ კახეთის ეკკლესიებსა. ზემოხსენებულმა კრებამ დაადგინა, რა ადგილი უნდა ჰკავებოდათ არქიერებს კათალიკოსის მიერ წირვის დროს; ალავერდელს (ნიკოლოზს) ეკავა პირველი ადგილი კათალიკოსის მარჯვნივ (სომხითის მიტროპოლიტის მაგიერად), მეორე ალაგს იჭერდნენ (კათალიკოსის მარცხნივ) ქიზიყელი ეპისკოპოსები (ჰყონდიდლის ნაცვლად), შემდეგ ნინოწმინდელი ეპისკოპოსი და სხ. ამ განკარგულების ძალით ალავერდელი ემორჩილება კათალიკოსს ისე, როგორც სომხითის მიტროპოლიტი ემორჩილება, რადგან მათ პირველი ალაგი ეჭირათ მათ არქიერებში. ალავერდელებს ამის შემდეგ კათალიკოსმა წაართვა უფლებანი. ალავერდელებმა იჩივლეს თვისის უფლების ახდა. თუმცა კათალიკოსმა უბოძა მათ ზოგიერთი უფლებანი, მაგრამ ისინი მაინც ამით არ დარჩნენ კმაყოფილნი (გუჯარი № 178). კათალიკოსის რუსეთში გადევნის შემდეგ ალავერდელები თან და თან იბრუნებენ წართმეულს უფლებებს (გუჯრები №№ 178 და 149). როდესაც კათალიკოსი დაბრუნდა რუსეთიდან, ალავერდელი ეპისკოპოსნი გაგზავნეს დავით გარესჯის მონასტერში 18

ოქტომბერს 1764 წ. მომხდარი კრების გარდაწყვეტილების ძალით, ვინაითგან მათ არ ინებეს მორჩილება კათალიკოსისა. როდესაც დაარსდა „დისკატერია“, რომელსაც ყველა ქართლ-კახეთის ეპისკოპოსნი ემორჩილებოდნენ, მაშინ კათალიკოსი გახდა სრული ბრძანებელი ყველა ეპისკოპოზებისა. ქართლის მეფის თეიმურაზის სიკვდილის შემდეგ, როდესაც ირაკლი გახდა ქართლ-კახეთის მეფედ, გაუქმდა სამოქალაქო სეპერატიზმი მიზეზი საეკლესიო სეპერატიზმისა.

1744 წლის შემდეგ კათალიკოსს არ შეეძლო კრება მოეხდინა ქართლ-კახეთის ეპისკოპოზებისაგან, რადგან 1745 წლიდან საქართველო ეომებოდა გამდგარს მთავრებს 1746 — 1748 წლამდე, როდესაც თეიმურაზ II წავიდა სპარსეთში, სადაც მან დაჰყო 1749 წლამდე. ქართლში იყო მუდმივი ომი ირაკლი II და აბდულ-ბეგის შორის. ამაზედ სამღვდელოებას მიქცეული ჰქონდა ყურადღება. წესიერებისა და ქრისტიანობის დამყარების ხანა დადგა მხოლოდ 1748 წლის გასულს, როდესაც აბდულ-ბეგი დამარცხდა და მთავრები დაემორჩილნენ მეფესა. კათალიკოსმა ისარგებლა რა მშვიდობიანი დროთი, მოახდინა ორი კრება—პირველი 1748 წელსა და მეორე 7 დეკემბერს 1749 წელსა. ორივე კრებანი შესანიშნავია ივერიის ეკლესიის ისტორიისათვის. ამ კრებათა სიგელები ჩვენ ვერსად ვიპოვეთ, მხოლოდ „ქართლის ცხოვრებაში“ ოყენილია ბუნდათ ცნობანი ზოგიერთი დადგენილების შესახებ.

პირველი კრება მოხდა ქ. ტფილისში მეფისა და პატრიარქის ბრძანებით. „ქართლის ცხოვრება“ არ უჩვენებს რომელ წელს მოხდა ეს კრება; მაგრამ ეს უნდა ყოფილიყო თეიმურაზის სპარსეთიდან დაბრუნებამდის ან და მემბოხეთა დამწვინებამდისინ; მაშასადამე, კრება მომხდარა 1748 წლის დასასრულს, ანუ 1749 წლის დამდეგს. ამ კრების მიზეზი ყოფილა აი რა: „კეთილ-მორწმუნე მეფემ (ირაკლიმ) და კეთილ-მსახურმა პატრიარქმა კეთილ-ინებეს ქრისტიანულის კა-

ნონის გამოძევა და ღვთის-მსახურების წესისა, რომელიც იყო ქართლში (როდესაც ქრისტიანული განათლება ყვაოდა მასში). ისინი იმ აზრზედ იყვნენ დამყარებული, რომ მაჰმადიანი მეფეების და აგარიანელების ბატონობის დროს მართლმადიდებელი საღვთის-მსახურო წესი და ქრისტიანული ცხოვრება შერყეულ-შეცვლილი იყვნენ და მოკლებულნი მართლმადიდებელის ეკლესიის წესიერებასა; ზოგში იყო ნათესავთა თანა აღრევა; ზოგი მრუშობდენ, არ ცხოვრობდენ წმიდა სახარების მცნების ბრძანებაზედ, ზოგიერთნი სასულიერო პირნი არღვევდენ საეკლესიო წესიერებასა, ტიბიკონსა, არ ეკავათ ღირსეულად თავიანთი თავი და სხვა მრავალი ამის მინაგვარნი უწესოებანი და ბიწიერებანი მრავლად იყვნენ ფეხ გადაგმულნი და გავრცელებულნი ქართველთა შორის¹⁵⁾.

კრებაზედ გამოცხადდენ მთელი ქართლ-კახეთის ეპისკოპოზნი და სამღვდლოება. კრება გაიხსნა ანტონის საპატრიარქო პალატში. აქვე მობრძანდა მეფე ირაკლი II. კრების წინ ანალოლიაზედ ესვენა წმ. ცხოველს-მყოფელი ჯვარი, სახარება და ნომოკანონი¹⁶⁾. „კრებამ უჩვენა და ამხილა ყველა უწესოებანი, აღმოფხვრა ძირიანად იგინი და აღადგინა მოციქულთა დადგენილებანი, კრებათა და წმ. მამათა დაწესებულებანი, უჩვენა მათში შეურყეველი კანონი ქრისტიანობისა“¹⁷⁾. აქედამ სჩანს, რომ ჩვენამდისინ მოუსვლელს სიგელში ყოფილა ჩამოთვლილი საღვთის-მსახურო წესების აუსრულებლობა; აქვე იქმნებოდა ნაჩვენები თუ როგორ

¹⁵⁾ ქართ. ცხოვრ. II, 417.

¹⁶⁾ ეს ნომოკანონი, რომელშიაც იყო მოთავსებული მსოფლიო და ადგილობრივი კრებათა დადგენილებანი და აკრეფვე წმ. მამათა წესი ხელ-მეორედ იქმნა გადათარგმნილი ათაბაში IX საუკუნეში. ერთი ეკზეუმბლიანი ტყავზედ ნაწერი ამისი ინახება ტფილისის საეკლესიო ძველთ-საცავში.

¹⁷⁾ „ქართლის ცხოვრება“ II, 417.

უნდა ესარგებლათ წმ. მოციქულთა კრებათა და მამათა და-
დგენილებითა. „ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს ეპარქი-
ების რაოდენობას (8—ქართლში და 7—კახეთში) და იმათ
დასამზღვრასა. ალბათ გაუქმებული ეპარქიები ხელ-მეორედ
გახსნეს და კრების შემდეგ ერთიც არ დარჩენილა უებისკო-
პოზოდ¹⁸⁾. ღვთის-მსახურების და საეკლესიო წესში შეც-
დომის ასაცილებლად იქმნა დაარსებული სტამბა საეკლესიო
წიგნების დასაბეჭდათ. კრებამ მრავალი ღვაწლი დასდო სტა-
მბის მოსაწყობად, რომელიც მეფე ვახტანგ VI დროს იყო
დაარსებული (1709 წ.); გამოწერილ იქმნა იგი ვალახია-
დან, რომელიც გაუქმდა რუსეთში წასვლის შემდეგ¹⁹⁾.
მრავალი შრომა დასჭირდა თვით კათალიკოსს სტამბის მო-
წყობაში. ამ საქმეში მას ეხმარებოდა მეფეცა. დაარსდა
სტამბა და აივსო დაბეჭდილი წიგნებით საქართველო“, — ამ-
ბობს „ქართლის ცხოვრება“. სტამბა არსებობდა 1795 წლა-
მდე, როდესაც იგი დააქციეს სპარსეთის შაჰის ალა-მაჰმად-
ხანის ჯარებმა, რომელთაც დაიპყრეს ტფილისი და წარიტა-
ცეს მისი ქონება.

მეორე კრება მოხდა 1741 წლის დეკემბერში მცხეთაში
იმავე ეპისკოპოზებთაგან, რომელთაც მიეღოთ მონაწილეობა

¹⁸⁾ „ქართლის ცხოვრება“ II, 418.

¹⁹⁾ იქვე, იხ. Буткова. Материалы для новой исто-
рии Кавказа II, 340) ქართული სტამბა დაარსებული რუსეთში
მოავარ ეპისკოპოზის იოსებ სამეპელის მიერ, რომელიც იყო ქორ-
ენისკოპოზი ნოვოროსიის მატრონოლიტის თეოფანე პრეკოპის
ძისა, არსებობდა 1737—1840 წლამდე, ხოლო 1740 წ. დაარსდა
ვსესენიატკის სლაბოდაში, მსკოვის ახლო. იქ დაიბეჭდა მთელი
წელიწადში სახმარი საეკლესიო წიგნები (იხ. „ივერია“ 1884 წ.
№№ 2 და 3 და ჩემი სტატია „მოავარ-ეპისკოპოზი იოსებ სა-
მეპელი“).

დედოღლის ანხას დასაფლავებაში, 7 დეკემბერს 1749 წ.²⁰⁾. ამ კრებაზედ უარ-ჰყვეს ცრუ-მორწმუნეობანი ქრისტიანობის წინააღმდეგნი. ამავე კრებამ დაუმატა და განმარტა პირველის კრების დადგენილებანი. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს: „მოქდა კრება, რომელმაც განაძევა ყოველივე უწესოებანი. პატრიარქმა ანტონმა დასწყევლა ღვთის მცნების წინააღმდეგნი და სხ.“²¹⁾.

განსაკუთრებული ყურადღება იქმნა მიქცეული ერის ზნეობის გასწორებაზედ. ამ დროს ჯარიმა ხელ-მეორედ განაახლეს, რადგან ის შეადგენდა ერთად ერთს წყაროს მონასტრების შამოსიდან²²⁾. ეს იქილამ სჩანს, რომ ქრისტიანული წესების დანგრეველებზედ ჯარიმას ხშირად ცხედებით მე-XVIII საუკუნეში. მე-XIX საუკუნეშიაც შამოვიდა ამისთანა ჯარიმა (როგორც სჩანს ბოღბელ მიტროპოლიტის იოანეს მოხსენებაში სინოდის კანტორისადმი 1817 წ.)²³⁾.

ამ ორი კრებით ანტონმა მოუღო ბოლო საეკლესიო განმეგობაში და წესიერებაში შეპარულს უწესოებას. აღამაღლა ივერიის ეკლესიის თავი და საზოგადოთ გაამთელა ის წყლული, რომელიც ჰქონდა ქართველ ეკლესიას წინანდელ არეულობის დროს. ეს იქილამ სჩანს, რომ როდესაც შესდგა ეპისკოპოზთა კრება ანტონის საქართველოდან გაძევების შეწყვეტ კათალიკოსის იოსების თავმჯდომარეობით, რომელიც დიდი ჭკუა-გონების კაცი იყო, ერთს საკითხსაც არ შეხებოან, რომელიც იყო დადგენილიორ კრებაზე (1748—1749 წწ.)²⁴⁾.

მღვდ. კ. ანთაძე.

(შემაჯები იქნება)

20) ქართ. ცხ. II, 423.

21) იქვე.

22) გუჯრები №№ 228 და 427.

23) ასედაც ამ მოხსენებისა ჩვენს კვანძს.

24) გუჯარი სინოდის კანტორისა №№ 276, 174, 176.

სოლომონ ლეონიძე

(დასასრული *)

ბაქოს ომის დაწყების და მთავარმართებლის ციციანოვის მოკვლის შემდეგ, იმერთ საკმარისი ძალა მოიკრიბეს, რადგანაც იმათ აქ შემწუხებელი არავინა ჰყავდათ, არავის მორიდება არ ჰქონდათ. მთელი ძალა ბაქოზე იყო მიმართული. იმერეთის სამეფო საქმეებიც განამაგრეს, ერში განამტკიცეს სიმხნე, ვაჟკაცობა და ერთობა ქვეყნისათვის. ციციანოვის შემდეგ ესენი ახალ მთავარ-მართებელს საკმარისის ძალით დაუხვედნენ და ზდილობიანათ, ბრძნულის კილოთი გამართეს მიწერ-მოწერა. ვიდრე იმერნი ძალას მოიკრებდნენ, მინამ სოლომონ მეფეს და ს. ლეონიძეს ბევრ თავადებთან მოუხდათ შეტაკება და მათი დამარცხება. ასე, მაგ., დაამარცხეს გურიის მთავარი ვახტანგი, რომელმაც თბილისში პეტრე ორბელიანთან იჩივლა, რომ ქართლიდამ გამოგდებულმა ლეონიძემ, მეფის ჯარი გამოგზავნა გურიაში და სულ აგვიკლოვო. ახალ მთავარ-მართებელს ბევრი რამ უამბეს ს. ლეონიძის შესახებ. ზოგნი თავადიშვილები აუწყებდნენ, რომ ს. ლეონიძის ქალი აქ თბილისშია გათხოვილია მელიქოვზე და ერთი იმის ვაჟიც აქ სწავლობსო და ამიტომ შესაძლებელია, რომ სოლ. ლეონიძე ახლა ადვილად დავგმორჩილდესო. ციციანოვსა და ს. ლეონიძეს შუა დიდი განხეთქილება იყო ჩამოვარდნილი, ციციანოვმა მიტომ ვერაფერი გააწყოვო, რომ ს. ლეონიძე იხვევს თითზე მეფეს და

*) იხ. „მკვლევარი“ № 11.

საქმეს ახანებსო. ახალმა მმართველმა ქართველთა დარიგების თანახმად დაიწყო მოქმედება და კაცების გზაგნა იმერეთში.

1809 წელს მთავარ-მართველისაგან ბევრნაირი ზომები იქმნა მიღებული იმერეთის შეერთებისათვის, მაგრამ ვერ მოახერხეს, საქმე გაძნელდა. 1810 წელს, იმერეთში კაცები გაგზავნეს მეფესთან მოსალაპარაკებლათ და საქმის დასაბოლოვებლად.

21 თებერვალს 1810 წელს ელჩებმა მისწერეს ტორმასოვს შემდეგი: „ბევრი ლაპარაკის შემდეგ და მაგილევის მეცადინეობით და დარწმუნებით, მეფემ ისურვა დამორჩილება, მაგრამ ამას შლის კონსტანტინე ბატონიშვილი და სოლ. ლეონიძე. ამიტომ მე გუშინ ქუთაისის ეკლესიაში პროკლამაციები დავარიგე და ხალხი ფიცზე მოვიხმე. ორი ატრიადი წავიდა საჩხერისაკენ და რაჭისაკენ, ერთი ატრიადი სოლომონ მეფეს შევებზევა ვარდისციხეში და მეორე რაჭაში, ამათ შეუერთდება მოურავი გელოვანი თავისს ჯარით და ლევან დადიანიო“. ბრძოლა მოხდა მეტი ფიცხელი, ქართველნი გმირულად იბრძოდნენ, ნამეტურ მალხაზ ანდრონიკოვი, მაგრამ დამარცხდნენ. სოლ. ლეონიძე და მალხაზ ანდრონიკაშვილი ახალციხეს გაიქცნენ, ახალციხის ფაშის დახმარებით ფიქრობდნენ სოლომონ მეფის გამაგრებას, ახალციხიდან სტამბოლშიაც მიმართეს მალე და საქმე აუწყეს იმერეთში. ყოფილმა რუსის უფროსებმა საჩქაროდ მისწერეს წერილი ახალციხის ფაშას და ბეგებს და სთხოვეს, რომ სოლ. ლეონიძის სიტყვას არ აპყვეთ და არამც და არამც დახმარება არ იფიქროთ, იმერეთის ადების საქმე გათავებულია, მთელი იმერეთი რუსეთის ქვეშევრდომობას აცხადებსო, ახალციხეში ყოფნის დროს ს. ლეონიძე დღე-ღამე ადევნებდა თვალს იმერეთის საქმეებს და იქიდან მიწერ-მოწერა ჰქონდა თავისს ერთგულ მეგობრებთან და მეფესთანა. ახალციხეში ს. ლეონიძემ ვერაფერი გააწყო, საქმე ცუდათ მიდიოდა, ამან წე-

რილი მისწერა პატრ ნიკოლას და რჩევა ჰკითხა, თუ რაფერ დაეფაროთ მეფობაო.

ნიკოლამ აუწყა, რომ ქართველთ აღაზრების ძალა აღარა აქვსთო, ამიტომ მე ვურჩევ მეფეს, რომ საჩქაროდ რამდენიმე კაცი გაგზავნოს საფრანგეთში ნაპოლეონთან და ოსმალეთში საქმის მოსახსენებლად და დახმარების სათხოვნელად. ს. ლეონიძეს დიდად მოეწონა ეს აზრი. მალე მეფეს წერილი მისწერა, საიღუმლოდ ერთ აღაზრსაც შეხვდა მეფეს და რჩევა მისცა საფრანგეთში და ოსმალეთში კაცების გაგზავნისა, მოხსენების და დახმარების სათხოვნელად. მეფემ ამოიჩინა რამდენიმე თავადიშვილი და გაგზავნა ნაპოლეონთან, ოთხი კაცი იყო და მეხუთე პატრი ნიკოლა, ოსმალეთში სამი კაცი და მეოთხე ს. ლეონიძე. მაგრამ ვიდრე ესენი აუწყებდნენ ევროპის სახელმწიფოებს საქართველოს ამბებს, რუსის ჯარმა თვით სოლომონ მეფე ტყვეთ იპყრა და თბილისში ჩამოიყვანეს. ოსმალეთის გარდა ლეონიძემ და ანდრონიკაშვილმა სპარსეთსაც მიმართეს. დევნულ ქართველთ შინათ ახალციხე გარდაიქცა. აქ მოგროვდნენ ყველა ის პირნი, რომელნიც იმერეთის დამორჩილების შემდეგ, ოსმალში გადაცვივდნენ. აქ იმათ იმერთა თავისუფალ მემარნიც შეკრიბეს და იმერეთის საზღვრებს მოსვენებას არ აძლევდნენ. თავად მართებლის ბრძანებით კახეთში მოძებნილ იქმნა ლეონიძის და ანდრონიკაშვილის მამულები და ყველა ესენი სახელმწიფოდ შერიცხეს. ამის შესახებ 1810 წ. ივლისის 10, აი რასა სწერენ: „შევიტყეთ, რომ მალხაზ ანდრონიკოს და ს. ლეონიძეს მამულები ჰქონიათ კახეთში, ეს მამულები მოძებნილ უნდა იქმნას და აღწერილ, თუ გაუყოფელია, მაშინ უნდა შაირიცხნენ სახელმწიფოდ ამათი მამულები, როგორც მოღალატეებისა, რომელნიც ოსმალთა და სპარსთ დახმარებიან ჩვენ საწინააღმდეგოთ“. ბრძანება შესრულებულ იქმნა და აღწერილი მამულები ანდრონიკოსისა და ლეონიძისა სახელმწიფოდ შერიცხული.

სოლომონ მეფის თბილისში წამოყვანის შემდეგ სოლომონ ლეონიძემ ისარლისშვილების მეოხებით საჩქაროდ წერილი და კაცი გამოგზავნა, რომელსაც მეფე სოლომონი საიდუმლოდ უნდა ენახა და რჩევა მიეცა თბილისიდან ოსმალეთში გაქცევისა და მერე იქ მეცადინეობისათვის ტახტის აღსადგენად. რა დღესაც თბილისში მეფე მოვიდა, ამავე დღეს ს. ლეონიძის ამბავი სცნა მან. ლეონიძე ატყობინებდა, რომ თბილისში ფრთხილად მოიქეც, თორემ მოგწამლავენო, საქმელი მარტო თბილისში მცხოვრებ მარიამ ისარლიშვილის გაკეთებული მიიღეო, სხვისაგან არაფერი, მაგ ქალისაგან კი შიში ნუ გაქვსო. ეს ასე იყო და მეფემაც ისარლოვის ქალი მოითხოვა, ჩემი აზნაურის ქალიაო, მე მას ვიცნობ და მის მოხარულ საქმელს ვსჯამო. მეფემ ს. ლეონიძის კაცი და წერილი ნახა, ძლიერ მოეწონა მისი რჩევა და იმ დღიდანვე მიეცა გაქცევის თავდარიგს და სამზადისს. ზოგიერთ პირთა დახმარებით, რუსეთში წაყვანამდის, პატიმარ მეფემ თბილისიდან გაქცევა მოახერხა და ახალციხეში წასვლა. აქ ამას დახვდა ს. ლეონიძე. მეფის გაქცევის გამო დიდი დავიდარაბა და ძებნა მოხდა, მაგრამ ველარა გააწყყეს-რა, ის კი სცნეს, რომ მეფე ლეონიძის სიტყვით გაიქცა და მასთანვე წავიდაო. ამის გამო ხელ-ახლავ გაიმართა ლეონიძესთან კაცების გზავნა და წერილების მიწერ-მოწერა, რადგანაც საქმე საფრთხილო იყო. ს. ლეონიძეს გარს ეხვივნენ სუყველა ის პირნი, ვინც-კი 1800 წლის შემდეგ ქართლიდან იმერეთში იყვნენ გადასულნი და ესენი იქ მეფის და მსაჯულის წინაშე დიდერთგულებას იჩენდნენ.

1812 წელს ს. ლეონიძე გამოეთხოვა სოლომონ მეფეს ტრაპიზონში და წავიდა სპარსეთში ალექსანდრე ბატონიშვილთან. მგზავრობის დროს ამას მოუხდა სომეხთ კათალიკოზ ეფრემთან მისვლა და დროებით მასთან ცხოვრება, რომელიც დიდი მგებობარი იყო მისი. აქ იგი 1818 წ. ავად გახდა და გარდაიცვალა კიდეც 67 წლისა და მრავლად დატირებული სომეხთ

კათალიკოზ ეფრემისაგან. განსვენებულის გვამი თვით კათალიკოზმა დაასაფლავა, მაგრამ სადა, არ ვუწყით.

ამავე წელს გარდაიცვალა სოლომონ მეფე ტრაპიზონში და ამით გარდაცვალების შემდეგ მათნი მხლებელნი ზოგნი საქართველოში დაბრუნდნენ და მთავრობისაგან პატიობა ითხოვეს და ზოგნი კი სპარსეთში წაყიდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილთან. ასე და ამ გვარად დასრულდა სოლომონ მსაჯულის დღენი...

ოა მარუშიძე.

ს. ლეონიძის ცხოვრების აღწერას დროს ჩვენ ხელთ გვქონდა შემდეგი მასალები:

მეფე გიორგი XII-ის ცხოვრება, აღწერილი პ. იოსელიანის-მიერ; აქტების რამდენიმე ტომი, ბუტკოვი, „ქართლის ცხოვრება“, „ივერია“ 1877 წ. და სხ. „კვალი“, „დროება“, „კრებული“, „კავკაზი“, ისარლიშვილის ნაწერები და იმერეთის ისტორია, ნამბოზი ივ. კერესელიძისა, ლუკა ისარლოვისა, დ. ამირიძისა, ბატონიშვილების მოძღვრის მედოთაგრისა, დ. ბაქრაძისა, პ. იოსელიანისა, ვ. ორბელიანისა, კ. მამაცაშვილისა და ი. ელიოზოვისა.

ი. მ.

საუოგოდ.

შობის წინა დღით კორკოტის გაკეთება იციან და კარკოტობაც ამ დღეს მიტომ დარქმევია. კორკოტს ასე აკეთებენ. წინა-დღით, ე. ი. 23 ქრისტეშობისთვის გაცხებენ ხორბალს. ჯერ, რასაკვირველია, პურს გარეცხენ, მერე გაწმენდენ, ამოარჩევენ წმინდა მარცვალს; პურში სხვა, უფარგისი, მარცვლებიც ურევია, მაგალ.: ბზინაო, კულა-ბეწვა, კვარკვალა, ქვა-გუნდა და სხ. ამათ გამოაცლიან, გამოარჩევენ პურს. დაჰყრიან ხონჩაზე გარეცხილს პურს, ხონჩას თავ-ქვე დაქანებულად დაიკავენ, უკეთ, ცალი თავით კალთაში იდებენ, მეორეთი-კი მიწაზე. პურიც ზედა თავშია მიხეაფებული. ზედა პირიდან გააქიაქებენ პურს, ქვევიდან ხელს უფარებენ, გააკაკალავებენ. პურის მარცვალი მოგრძობა, ოთხ-კუთხი და მრავალ-კუთხიანი, ძნელად თუ დაგორდება; დანარჩენი უფარგი მარცვლები კი რვეალია და, რა კი გაცილდებიან პურს, თავქვე დაქანებულ ხონჩაზე სრიალ-სრიალით წასოსდებიან, აღარ დგებიან ზედ და, ამ რიგად, თავის თავად გამოირჩევიან პურიდგან *). გაწმენდილ პურს კი მერე გობზე თუ სხვა ჭურჭელში გადიტანებენ, გადაყრიან ასე გაარჩევენ პურს და ამ გაწმენდილ, გარჩეულ, წმინდა პურის მარცვალს (იმ დღეს თუ წინა-დღით დამზადებულს) ახლა წაიღებენ და საცხებველაში გაცხებენ. საცხებველა ქვის ონჯაროა, ქვაბი, ქვის როლინი; შიგ ჩაჰყრიან პურს (ხორბალს) და ხელ-კავით **) ბეგვენ. ამ ბეგვაში მარცვლები შვ-

*) და რა-კი რამ მომეტებულ წილად კვარკვალაა გაშოსარჩევი, ამიტომაც ამ მოქმედებას პურის გაკვარკვალებას ეძახიან.

**) ხელ-კავი კავივით მოხრილი ხელ-გეტია, რომლითაც სი-

ხურდება და გარსი შემოეცლება, სწორედ ის გარსი, რომელიც დაქფულში, გამტკიცვის დროს, ნაქვეტოდ იქცევა (რჩება). საცხევიში პურის გარსის შემოცლას ეძახიან გაცეხვას. გაცეხვილს *) პურს გარეცხენ თბილ წყალში, გამოაცლიან მტვერს, თვისას თუ სხვისაგან შენაძენს, მაგალ., ქვის და ხელ-კავისგან შემატებულ ფქვილს, გაახაზხაშებენ და გახაზხაშებულს საღამოს, ვახშმის კეთებაზე, ჩასდგამენ ქვებში (თუჯიაში, კარდალაში), ორ წილს წყალს უზმენ (უშვებიან) და შემოჰკიდებენ ცეცხლზე. წყლის მიმატება აღარ ვარგაო. რომ დააკლდეს, ამოშრება, ამოიხრაკება და, რასაკვირელია, საქმელადაც აღარ ივარგებს, ხრაკის გემო ექნება. ვახშმის კეთებაზე (ე. ი. როცა კეცებია ცეცხლზე გალაგებული, მაშინ) აუკიდებენ, მხოლოდ. ვახშამს რომ მორჩებიან (ე. ი. ჰადებს გააკეთებენ), მერე დაუშვებენ და დულს, იხარშება. ჯერ ფუხ-ფუხობს, თუხ-თუხობს და მერე, რა-კი გაიკრავს ლაბს, წაიმაგრებს თავს, თავისთვისლა თუხთუხობს შიგნი, იშუშებს გულს. მერე აუკიდებენ ცოტას, ცეცხლზე სტოვებენ (გადმოღგმა არ ვარგაო, არ ღგმენ-კი და!) და აშუშებენ.

გათენდება კორკოტობა. და ჯერ რომ არ გათენებულა კარგად, შეიქნება ერთი ღორების ჰყვირილია. ყველა ამ დილა-ღამოულა საკლავებს უფათურდება. აქედამაც მოისმის ჰყვირილი და იქიდანაც. მათთვის შაკი დღე ღგება, თუმცა მათ პატრონებს შობა მხიარული უთენდებათ და შეეხარებიან კიდევ დღესასწაულს, მის მისაგებებლად ამ დილითვე ემზა-

მანდს ფშენიან; თავი მამსხა აქვს, ხელ-მოსკიდებეჯი ბოღა ანუ ტარბი კი წვრილი.

*) ახლა კი მისი გაცეხვით, ე. ი. საცეხეველში (ხელით) ბეგვით, თავს აღარ იწუხებენ—ფქვენ სხვილად, ღერღენ წისქვილში—ხეთქენ შუა-შუასზე, მაგრამ მაინც გაცეხვილს ეძახიან.

დებიან. არი ერთი ჭყვირილი და ვაი-უშველებელი. უსაკლავოდ ხომ არვინ დგება. როგორ შეიძლება, რომ ახალ-წელიწადს ხონჩაზე ღორის თავი არ ჰქონდეს და ვინ იქნება, აბა, ისე დამსილი, რომ საშობოდ საკლავი არ დაკლას! ამიტონაც არის ნათქვამი ანდაზა: „შობა მებორიაა და აღდგომა—მეჭინჭიაო“. როგორც სააღდგომოდ ვერ დადგებიან აქაურები, რომ არაფერი შეიკვრონ, ისე შობასაც უსაკლავოდ ვერ დადგება. აი, ანეკდოტიც და ანეკდოტური ანდაზაც: „კაცს საშობო საკლავი რომ არ ჰყავდა, ძარი გადიმხო თავზე, შობას გადვივლებო“—ასეა ნათქვამი. თურმე ერთ კაცს საკლავი არ ჰყავს. შობა მოვიდა. ყოველმა კაცმა ღორი ააჭყვირა; აქაც კლავენ ღორს და იქაც. იპ! წახდა კაკალი კაცი, რაღა ქნას? ასწია და, სხვა რომ ვეღარაფერი მოახერხა,—შობას გადვივლებ თავზეო, იფიქრა. აღარ დაესწრო ვითომ შობას, აღარ გაითენა, ასწია და შეძვრა ძარში—შობა ძარის ქვეშ გაატარა. წავიდა შობაც და გამოძვრა ძარიდან. „საკლავი არ მყავდა, მაგრამ ე შობა ხომ გადვივლე თავზეო“,—იფიქრა თუ დაიჩემა.—რათიო,—ჰკითხეს და—ასე და ასე იყო, თქვა. შობა კი ვერ გადივლო თავზე, თავის თავი მოიტყუა. და მოიტყუა მხოლოდ მიტომ, რომ საშობო საკლავი არ ჰყავდა. უმისოდ შობის მიგებებას კი ისევ სულ მისი დაკარგვა არჩია. აი, მეორეც:

ერთი ღარიბი აზნაურ-შვილი იყო, ვგონებ, ცქიტის-შვილი. ხუმარა იყო და ასე იტყოდა ხოლმე—იტყვიან მის ნათქვამს:—იცოდა ხუმრობაო: ერთ წელიწადს ღორის ძვირობა იყო—და საშობო საკლავი აღარ დამესწრო. შობა მომავალია. რა გქნა? ერთად ერთი სანაშენო ღორი მყავს, მის მეტი არაფერი გამაჩნია. დავიჭირე და დასაკლავად რომ ვერ გავიმეტე, წამოვაქციე, შევსდგი ფაშვზე მუხლის თავით და დავაწყებო ჭყვირილი. ვაჭყვირე, ვაჭყვირე. და, რო გავარავათე ჭყვირილით, უცბად გავაკმენდიე ხმა—გაფუშვი. ბიჭო! ჩემმა სახლიკაცებმა იფიქრეს: ეს ჰკლავს საკლავს, არ დგება უსა-

კლავოდ და ჩვენ რა ნაკლები ვალი გვმართებსო, და გადასწყვიტეს, სხვა რომ არა ჰყავდათ, სანაშენო ღორები დაკლეს. ახლა მოვიდა ახალწელიწადი. მე წამოვაქციე კიდე ჩემი ღორი და ავაქყვირე! იჰ! კიდო კლავს ჩვენი გოგია ღორს და ჩვენ რაეა დავდგეთო—იტყოდენ ჩემი სახლიკაცებიც და რომ არ ჰყოლოდათ, უნდა გაეჩინათ. იმ წელიწადს ჩემი სახლიკაცები გავაწყალე ღორისაგან, სანაშენო ღორები გავაწყვეტიე: ჩემ ჯინაზე საშობოდ არ იკლებდენ საკლავს და საახალწლოდ. რა იცოდნენ, თუ ის მათ გულის გასახეთქად — „ტრის ჯინაზე“ მხოლოდ-ღა აქყვირებდა განგებ ღორს და მარტოდენ სურვილს-ღა იკლავდა!

რომ დაურწყდებო, მაშინვე სასუქრად ჩაადებენ. ასუქებენ საკლავს, აჭმევენ სასუქს.

ამ დილას დაკვლენ, ადრევე მოიცილებენ თუ მორჩებიან ბარემ მას. გაფუფქვენ, ამოავლებენ მდულარეში *), გაფცქენიან **), გაბტყენიან, გაფხეკენ, გამოწველვენ—შიგნოულს გამოართმევენ, გარეცხენ და დირეზე ჩამოკიდებულს ტოვებენ ასე საღამომდი გასუფთავებულ-დამზადებულს. ქალები კი ეხმარებიან კეთებაზე, მერე შიგნოულს წაიღებენ და გარეცხენ, გააკეთებენ.

ამასობაში სადილობაც მოაწვეს. ჩამოუშვებენ საკიდელს, ცოტას შეათბობენ; ჭადებს რომ მორჩებიან, საკაზმს დაამზადებენ: ნიგოზს ბლომად ხახვს დააქრიან, პრასის თავებს. შეათბობენ ცოტას, გადმოიღებენ, მოაცლიან თავზე მოყენ-

*) კერის მდუღრის გადაფლება არ ვარკა: მისგან რაც დამაკუბული ღორი იქნება, ვეკლა გოჭებს მიყრისო. ამიტომ უნდა გამოაცადონ ჯერ ევერები და ისე ამოფუფქვენ.

შეორეც: კერს ევერები უნდა გამოაურკვიო და ვენახში უნდა დამარხო, კარგია: ანძლა გაჭწყეობა.

***) ჯაგარს ანუ, რეგორც აქ ეძახიან, ძაგარს ცალკე გამოაცადიან და შეინახვენ გასასუიდად.

ბუღს თუ მოკიდებულს ქერქს *), გადმოჰყრიან გობზე, არევენ კოვზის ტარით, უქნავენ თუ უზმენ საკაზმს: ბლომად ნიგოზს, გააბრუებენ ნივრით, გადაათეთრებენ ხახვით და პრასის თავით და აი შენი კოვკოტიც მზად არი შეკაზმილი. ამოიღებენ კაი ღვინოს და დასხდებიან სადილად. ეს კორკოტი ხმელა საქმელია, მსუყვე, მაგრამ ესენი კი შექამანდად ხმარობენ; სადილზე და ვახშმად მის ამარა არიან. შექამანდადაც აკეთებენ მხოლოდ წელიწადში ერთხელ—ამ დღეს და—რატომ, არ ვიცი: რის მოსაგონრად დარჩენილა **).—რომ არ გააკეთონ, არ იქნება: არ ვარგაო. რატომ?

სადილს რომ მორჩებიან, სახლს დასწმენდენ, დაასუფთავენ, ეზო-რიადაგეს დახვეტენ, დაა. . . . ვახშმის შეშაწყალს მოამზადებენ შინ. ამასობაში სალამოს ჟამიც მოატანს. ცეცხლს გააჩაღებენ. ქალები საკურთხის კეთებას შეუდგებიან, მამაკაცები კი ცეცხლზე ქვებს შემოჰკიდებენ, აქნიან ღორს ასო-ასოდ, სამწვადეებს ცალკე აართმევენ და ჩაჰყრიან ქვებში მოსახარშავად. სამწვადეებს შამფურზე ააგებენ, მოწვალევენ მღუღარეში, გაფხეკენ, დაასუფთავენ და იგულიებენ მზად. რასაკვირველია, როცა არის, მეალილოებიც შე-

*) ამ ქერქს სასუქს აჭმევენ, თუ არა? თუ არ გჭმევს: კაკალი (კაკალი თეთრი ზაწ-ზაწია ბუშტუბია, სითხით სავსე, რამელიც ხორცშია გაჯრილი და ისიც უფრო ხორცში იცის; რასაკვირველია, ის ვადაძეოფობაა, სენი და მითი დასწკულებულმა ჰკელება იცის). გამჭეკება, თუ არაო—კარგად აღარ მახსოვს.

**) ნუ თუ იმ დროისა, როცა, იქნება, საჭამანდადაც ზურსა ხმარობდნენ, სხვა შეჭამანდი ჯერ რომ არ გამოკვინათ, არ სცოდნათ? ან და ზურის ცხობა რომ არ სცოდნათ ჯერ, ისეუ ხორბალს ხარშავდნენ, როგორც ღვინის მხარშვა იცინ ზოგან ხილად? იქნება, სამარხოდან პირ-და-პირ სახსნილთზე არ გადადიოდნენ, რაიმე სარწმუნოებრივის მოსაზრებით?

მოსძახებენ: „ბეიე..“*) და მოულოცვენ თუ ახარებენ მათ „ბეთლემში ქრისტეს შობას“ და ამათაც, ნიშნად მადლობისა, სამახარობლოდაც ღორის მწვადი უნდა მიართვან, თუ ვინიცოლობაა და ქათამი ველარ გაიმეტა მათთვის მისაცემად. ახლა მხოლოდ ახლო-მახლო მეზობლობაში ჩამოივლიან და ისიც საღამოს, უფრო კი ღამე უხდებათ ხოლმე ჩამოვლა, ნავახშმევს თუ ვახშმობის დროს. უწინ ხომ ყოველი კაცი ალილოზედ დადიოდა. დაურწყდებოდა თუ არა, ესენიც თავიანთ საქმეს შეუდგებოდნენ. განა ეხალისებოდათ და მართლა ქრისტე-შობას ახარებდნენ? საშოგრობაც ჰქონდათ. ბამბას თხოულობდნენ და ამ ალილოთი შეძენის წყაროსაც იჩენდნენ. რამდენი მიდიოდა, იმდენი მოდიოდა და იყო ერთი ალილო (გალობა) მთელი ორმოცი დღე, თვით უკანასკნელ შობის დღემდის. აქ ქათმებს და მწვადზე ინაზღაურებდნენ გულს. ახლა მხოლოდ კორკოტობას ღამეს თუ საღამოს ჩამოივლიან და მწვადს მიირთმევენ, თუ არა, ზედ კაი ქათამსაც დაამატებენ და გაჰგვირან. ზოგან ღვინოსაც დააღვევინებენ, ღვინის დასაღვევად დაჯდებიან და შებრუშდებიან შენი მოწონებულის, შეთრობას აღარ ვიტყვი.

საკურთხს დაამზადებენ ქალები. ხორციც მოიხარშება. ქვებს კარბას გაუსინჯვენ, თუ გაციებულა, ხარშვა აღარ ეკლება რაც რომ შიგ არის და ქვებსაც გადმოიღებენ. ხორცს დანით დასერვენ, აკლია თუ არა. თუ გადიწია ნასერ-

*) ალილო: „ცდახუთსა ამ თვესა

ქრისტე დაბადებულა. ალილო.

შობა დმურთმა გაგიტენოს,

მრავალ—ახალ-წყლიწადი! ალილო!“ და სხვანი.

ახლა მათ მაგიერობას სამრველო სკოლების შეკიდების შეგებიან. მაგრამ ნაცვლად ქართული ალილოსი, რუსულ „როჟდესტვო ტროეს“ და გაუგებრად გაზეპირებულს „ოსია მიროი სვეტრას“ იძახიან.

თან კანი, გადისლიჩა ქრილობა, სჩანს, მოხარშულია, აღარ აკლია, თუ არა და სისხლი გამოჟევნს. და მაშინ ხელ-მეორედ ჩასდებენ ქვაბში. ღორის თავს შუბლზე ჯვარს გაუკეთებენ, ჯვარდინად გადუსმენ დანას—მხოლოდ მიტომ, თუ მოხარშულიაო—კანი გაიწვეს, უტევს ნაჭერში (თუ მოხარშულია), თუ მცველიანობის ნიშნად, საახალწლო ხონჩაზე რომ უნდა დადგან ის ჯვარ-დასმული, ყველაფერიც ჯვარდაწერილი იქნებაო („ჯვარი გწერია“—იციან, პირ-ჯვრის დაწერა, გულის გამოზმანა, ჯვრის დაწერა, ჯვარის ტარება, ჯვარი აქაურობასა! და სხვანი. თვალი აღარ ეცემა თუ ავის თვალისა და გულისაგან უზრუნველ-ყოფილი იქნებაო).

ჯვარს დაუსმენ და, თუ მეორეს დაკვლას აღარ აპირობენ საახალწლოდ, საახალწლო ხონჩისთვის შეინახვენ.

გათენდება... ან ვინ აცლის გათენებას—ნამეტურ პატარა ბავშვები. ორმოცი დღის ნამარხულევს ხორცში სული ეფანტებათ. ვინ იცის, იმ ღამეს გულში ჩაყოლილი სიზმრადაც კი აქვთ გადაქცეული მისი ქამა. ღამოულა წამოცვინდებიან და ჩამოუჯდებიან საუზმეს. რა ტკბილია მაშინ მათთვის საუზმე! ოჰ! რა სიამოვნება მახსოვს ხოლმე ამ საუზმეზე პატარაობისას, ჩემ ბოვშობისას! ღამე რაღა დაგვეძინებოდა. ნაშუალამევს მაინც ჩვენი ძილი რაღაღა იქნებოდა. შუა-ღამეზე წამოვცვინდებოდით, წამოვხტებოდით (ისევ ღამე) და მადიანად შევექცეოდით ამ ღამეში ღორის ხორცს. სული გაგვეფანტებოდა. ან-კი, როგორ არ დაგვეფანტოდა, დაურწყებიდან ამ დღემდი, მთელი ორმოცი დღე ხორცზე დანატროულეებული ვიყავით. ვინ გვადირსებდა ხორცს და (ან რომ ექმიათ კიდევ, რაღა ვქამდით?) მერე გემრიელიც რომ არი (შემოდგომაზე) ღორის ხორცი!

დილას დიდები ჩაუსხდებიან საუზმეს, და სულ ტკბილდებიან ერთს და მერე კი საკურთხს (ჩაიწყობენ კალათში) წაიღებენ და წავლენ სახტარზე. იქ კი წირვის შემდეგ საკურთხნი, საკურთხს შემდეგ შინ სადილი და მეზობლისას მიპატიჟ-მოპატიჟება მათი სურვილია.

ბიბლიოგრაფია

წმ. ანდრია მოციქულზედა.

1900 წ. ჟურნალ „მოამბის“ VI №-ში დაიბეჭდა წა-
ნინოსა და წა ანდრია მოციქულზედ ევროპიულებ ფიცხი
კრიტიკა, არ გაიჩნა არც ნამდვილი ნამდვილად, არც ჭკუა
გასაჭრელი დასაჯერად და არც არა საეჭვო ჭკუა გასაჭრელად;
მთელი შინაარსი მისი ერთიან შავ წყალს მისცა და ასეთი
დასკვნა მოგვახსენა: „ვარღვევ და უარ ვჰყოფ ანდრია მო-
ციქულის საქართველოში ქადაგების თქმულებასო!“

დღემდის ვათვალიერებდი ჩვენს ქართულ ჟურნალ-გაზე-
თებში ვისგანმე ამ საგანზედ რაიმე შენიშვნის დაწერასა,
მაგრამ კრინტიც არავინ არ დასძრა, არა იმისთვის, რომ
ამისთანა საეკლესიო ისტორიის სათავე წყარო არ ღირ-
დეს საბჭოდ და საცილობელად, არამედ იმისთვის, რომ ევ-
როპიელ მეცნიერების კვლევა-ძიებას დიდად აფასებენ. იმას
კი არ ვფიქრობთ, რომ ისინი ჯერ ჩვენ ვერც-კი გვიცნობენ
რიგიან და ჩვენს ძველის-ძველ დროების ქრისტიანულ წყა-
როებზედ სჯა-ბჭობების საგნებისა რა მოეთხოვებთ, როცა
თავიანთ წინაპართ გაქრისტიანების საქმე მრავალ მათგანთ
არც კი აქვთ ზედმიწევნით გამორკვეული. მისთანები ჩვენ-
ზედ იჩენენ მეცნიერებასა, დაბალ ლობეთ ჩვენ ვჰყევართ,
მაგრამ არა უშავს-რა, რაერთიც მჰიდრო და ფიცხელი იყოს
მათი კვლევა-ძიება, იმდენი ჩვენთვის დიდი სასარგებლო და
სასიამოვნო იქნება, რომ რიგიან გაიჩევა საეკლესიო ის-
ტორიის სათავე წყარონი ჩვენი ქრისტიანული არსებობისა,
რის გამოც ასეთი კვლევა-ძიების მიზეზნი დიდი ქება-დიდების
ღირსნი იქმნებიან მუდამ.

აგერ ასეთს მაღალ კეთილშობილურს საეკლესიო ცხოვრების თავ საგნებს ეხება ფრიად პატივცემული ბ. ჯავახიშვილი, აულია თავის ხელ-სამძღვანად ევროპიელი მკვლევარების მეთოდი და უნდა იმითი როგორმე ვააცრუოს წაანდრია მოციქულის მოსვლა და ქადაგება საქართველოში. თავის საკამათო სათაურად ბ. ჯავახიშვილი სდებს დ. ბაქრაძის სიტყვას: „საქართველო მზადდებოდა ქრისტეს სახარების მისაღებად მრავალ ჟამითგან, იმისი საფუძველი აქ დაიდო მოციქულობის დროსვე... წილ-ხდომით ჩვენი პონტო ერგო ანდრია მოციქულს (საქართ. ისტორია, 107 გვ.). ამასვე ამბობს მარი ბროსეც, დანაშთენი მკვლევარნიც ამ ორ მეცნიერთ სიტყვებს იმეორებენ... ჩვენის აზრით საყურადღებოა მხოლოდ პ. იოსელიანის ცნობა, ვითომ ძველი თქმულება ანდრიას საქართველოში ქადაგების შესახებ წაანდრია დროსვე იცოდნენ ქართველებმა“. ვთქვათ, პ. იოსელიანმა „ქართლის ცხოვრებაზედ“ არ დაამყარა და ხალხურ ძველს თქმულებაზედ დაამყარა, ხალხურ ზებირ გადმოცემაზედ; განა ამითი გაუქმდება ისტორიის სანამდვიდე? როგორც თქვენვე ამბობთ „ეს თქმულებანი საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ მამა-პაპურს შეხედულებას წარმოადგენენო“. ამტყუნებთ ისტორიკოსებსაც, „რომელნიც მათიანის სიტყვების განმეორებას აღარ კმარობენ და სხვა-და-სხვა საექვო ზღაპრულს თქმულებებზედ ამყარებენ ხშირად თავიანთ დიდ მნიშვნელოვან საკითხების შესახებ კვლევასაო!“

ახლა ვთქვათ ჩვენად: რა და რა წყაროებითგან შესდგება საეკლესიო ისტორია? უეჭველად შესდგება წერილებითი საბუთებთან ერთად დავედრებითა (ზებირ-გადმოცემითა) და სახსოვრებითა, როგორიც არიან მთანი, მდინარნი, ძეგლები, ეკლესიები, ბეჭდები და მისთანა ძველის:ძველი ნაშთნი... ძველი სჯული და ახალი ქრისტეს სჯული წერილებითი და დავედრებითის გადმოცემით არიან დამტკიცებულნი; ქრისტემ და მის მოციქულთა იმდენი არ დაგვიტოვეს ჩვენ

სჯულ-კანონი წერილითა, რამოდენიც რომ დაგვიტოვებს ზეპირად გადმოცემულის სწავლა-დარიგებითა. რა არის აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკკლესიების მთელი ტიბიკონის წეს-რიგნი, ლოცვა, წირვა, მარხვა, საიდუმლონი, კურთხევანი და სხვა, თუ არ სულ ქრისტეს და მისი მოციქულები-საგან მიცემულ სწავლა-დარიგებისგან გარდმოცემულნი თავითგანვე!.. თქვენ კი არ წყნარულობთ ძველ თქმულებასა ისტორიის ნამდვილ წყაროთ და წა ნინოს მოწაფეების სიტყვები მოგაქვთ ფაქტად, რომელსაც ეუბნებოდნენ მთიულეთში ჟალეთს: „მოციქულნი ათორმეტნი და კვალად სამოცდა-ათორმეტნი ჩვენდა არაფინ მოავლინა ღმერთმან, გარნა შენ“ (ახალი ვარიანტი, ვგ. 2).

განა არ შეიძლებოდა სამესხეთოს, იმერეთს და ქართლში მოსულიყვნენ ბარად და მთიულეთში ჟალეთს არ მისულიყვნენ საქადაგებლად: ეს და ამისთანა რა მოსატანი ფაქტია, და ან რა მნიშვნელობა აქვს. მთაში ერთ-ორ პირის თქმულება, რა შესადარებელია სათემ-ქვეყნო საზოგადო თქმულებასთან, სრულიად არაფერი.

„ბიზანტიელ რუფინისთვის არ უამბნია ქართველ მეფის ნათესავსა ბაკურს წა ნინოს ქადაგების შესახებ საქართველოს მოქცევის გამოკითხვაშია“. არ მოსულა სიტყვა წა ანდრიას ქადაგებაზედ საქართველოში და არ უთქვია, რა დაშავებულა ამით? თუ არა და რა საქმე ჰქონდა და კავშირი ანდრია მოციქულს ნინოსაგან ქართლის მოქცევაზე. და, როცა რუფინს სჯა და ძიება მარტო წა ნინოს ქადაგებასა და მის შემდეგ ქართველთ მოქცევასა და გაქრისტიანებაზედ აქვს, მეტადრე, როცა ბაკურის მოკლე ნაამბობი მოთხრობითაც დიდად კმაყოფილი რჩება რუფინი, უწინდელს ახალს ქრისტიანობის მიღებისა ასეთი მოკლე კითხვა-პასუხი იშვიათი არ იყო, თითქმის მთელ ქვეყნის ტომებში საზოგადოდ ასე ყოფილა ხმარებული. მანდერ წა ნინოს მოღვაწეობა ვითამ წერილობით დაგვრჩენია, რამდენი რამ არის? და თუ

ცოტა რამ არის, ისიც მეტად მოკლე და გაურკვეველი, რომ ჯერაც ვერ ვკმაყოფილდებით და ახალ სხვა-და-სხვა წყაროებს ვეძებთ ჩვენის გულის საჯერებლად!

აგრეთვე გვეუბნებით: „პეტრე მოამელ ეპისკოპოსს არა აქვს ნათქვამი თავის სიტყვაში ანდრია მოციქულის ქადაგება საქართველოშიო, თუ ეს უკანასკნელი სიტყვა არ არის მისი თქმული: იქადაგა ქადაგება იგი წმიდისა სახარებისა დიდებულისა ქრისტეს მოციქულისა ანდრიას მიერ ქვეყანასა მას ქართლისასა: ვითარცა დასწერს ნიკიტა საღვთო და ფილოსოფოსი მიმოსვლათა შინა და ქადაგებათა წმიდისა მის მოციქულისათა... თუ ეს ადგილი დიდი ხნის შედგენილია, მაშინ ჩვენს ზემოდ მოყვანილს დასკვნას არღვევს, თუ არა და თქმა არის ნიკიტას ნაწერითგან დამატებულია, რომელსაც წმიდათა შესხმა წერაში ანდრიას შესხმაც აქვს დაწერილი, ასრე: „ხოლო შენ უპატივცემულესო ანდრიავე წილად გხვდა რა ჩრდილოეთი იბერნი და სარმატნი, ტავრნი და სკივთნი და ყოველი ქვეყანა და ქალაქი, რომელი პონტეუქსინის ჩრდილოდ და რომელნი სამხრეთით მდებარებენ მიმოიარენ ქრისტეს დიდების წყურვილელუმან““. (Nicitae Paphlagonis oratio lvlu loudem s. Andriae, migne patrologia, 165. t. გ. 64). იქვე „მოამბის“ გვერდი 40.

ახლა ვინ გააჩიოს ეს, ეგება ნიკიტამ პეტრე მოამელი ეპისკოპოსის თქმული სიტყვითგან გაიგო ანდრია მოციქულის მიმოვლა სხვათა შორის ივერიაშიცა და დასწერა ასრე ნამდვილად, რომელიც კკუაზედ უფრო ახლოს არის და არა თავის თავათ, რათ დასწერდა, რა ძალა ჰქონდა და ან რა სარგებელი? მერმე ისიც ბერძენს, თუ არავითარი ფაქტი არ ჰქონდა ხელთ, ხომ სხვა იმაზედ უფრო სწავლული ისტორიკოსნი გაამტყუნებდნენ და სიცრუედ დასახემდნენ მის თხზულებათა, მერმე წმიდანების ცხოვრებაში; რაც ყოველთვის დიდის სიფრთხილით იწერებოდა სიმართლის აღსადგინებლად და იმ დროინდელი მყოფი მრავალ მწვალებლების

შესარცხვენლად და პირის დასაყოფლად... ვთქვათ, თავით-განვე არავის არ უთქვია და არც დაუწერია, ჩვენის ქვეყნის-თანა მუდამ დაუწყნარებელ ომ-ბრძოლაში გაბმულ ტომ-მოდგმობას და მერმე ხან-ჟამ გამოსვლის შემდგომ თან-და-თან გამორკვეულა ყოველი ისტორიული ცნობები აქა-იქ გაბნეულ-გაფანტულის წყაროებითგან, მაგალითად მე-VII, VIII და IX საუკუნოებში, რა სათაკილოა? ხომ ჩვენი საქართველოს ცხოვრებაც ასე მოდის დღესაც სისრულეში სხვა-და-სხვა ახალის ცნობების შეკრებითა!

მართალია, ვესებოდა კესარიელი ოროგინისაგან აღებულს მოგვითხრობს მოკლეთ: „ქრისტე მაცხოვრისა ჩვენისა მოციქულნი გამეგზავრნენ, მოციქუნნენ მთელ ქვეყანას, როგორც გარდმოცემით ვიცით, თომას ერგო კერძად პართი, ანდრიას — სკიეთნი, იოანეს — ასია, სადაც დიდხანს იცოცხლა და გარდაიცვალა ეფესოდ; ხოლო, როგორც ჰგონებენ, პეტრეს ჰხვდა პონტო, გალატია, ბითანია, კაპადუკია და ასია; წარმართებში გაფანტულ ურიობას უქადაგა და მერმე ხომ რომეში გადვიდა და იქ თავდაღმა ჯვარს ეცვაო!“ (ვთქვათ, ანდრია მოციქულს ჰრგებია სკივთები გასაქრისტიანებლად, რომელნიც საქართველოს მოსაზღვრე თუ არ იყვნენ, მახლობელნი უნდა ყოფილიყვნენ აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით, ჩვენსა და მათ შუა კავკასიელნი და სარმატნი იყვნენ. რა გზით უნდა წასულიყო ანდრია მათში? იმ დროებში ზღვით მგზავრობა იშვიათი იყო მოციქულებისთვის, უფროა ქვეითად მოგზაურობდნენ ხმელეთით, შავი ზღვისა და კასპის ზღვის შუა ჩვენი ქვეყანა იყო. ახლა სკივთებში მიმავლობისა, ან იქითგან გამოვლისა, ანდრიას რომ სიმარჯვე მისცემოდეს ჩვენს საქართველოში ქადაგებისა, მოექციოს წარმართობისგან და გაქრისტიანებინოს ქართველები, მესხები თუ იმერლები, რა დაბრკოლებას მისცემდნენ ანდრიას სკივთების მოციქულობის სახელ სახსენებელსა? ესეც რომ

არ იყოს, უწინდელი მწერლები სკითხვისა და არმენიანებისგან არ გვარჩევდნენ, რადგან სიშორის გამო არ გვიცნობდნენ.

თუნდ ავიღოთ ინდოეთში გარდაცვლილი თომა მოციქულის ქადაგების საქმე. ის პართიის მოციქული იყო საკუთრად, მაგრამ მან უქადაგა პართების შემდგომ მიღებას, პარსებსა და მერმე ინდოელებსა; გაამრავლა იქაც ქრისტიანობა და მერმე წარმართთა აწამეს მოლაპარის ქალაქში და დასაფლავდა წა თომას ეკკლესიაში, რომლის ნაწილიც ნანგრევის ეკკლესიითგან ამოასვენეს ლუსიტანელებმან და დაჰქრძალეს კოაში, სადაც დიდის პატივისცემით ინახვენ დღესაცა. მისი ასეთი მრავალ მოღვაწეობით პართეელების მოციქულება ხომ არ გამოიცვალა? და ახლა როგორ უნდა ვთქვათ, რომ თომა მოციქული მარტო პართების მოციქული ყოფილა და არა მიღებისა, პარსებისა და ინდოელებისაო?! ასრვევე ამ რიგად ჰსჩანს თავის მისვლა-მოსვლაში ანდრიას ჰქონია მარჯვე შემთხვევა და სკივთებთან ერთად ჩვენს ქვეყანაში გაუფრცვლებია ქრისტიანობაცა, მით მის სახელზედ დარჩენილია ახალციხის მახლობლად ანდრია წმინდის სოფელი, ახალციხეში ანდრიის წვერი (ხანდრის წვერი) წამხდარი ენით ჰქვიან დღესაც: სადაც მას უვლია და უქადაგნია ქრისტიანობა, ყოველგან ჯვრის ძეგლები აუმათნითა მის სახსოვრად, როგორც ოცხის მთასა რკინის ჯვარი, წყრუთის სოფლის ერთს უბანში—წყრთა ჯვარი, ხევობაში—ციხის ჯვარი, ჯავახეთში—ჩირგვის ჯვარი, ურავლის მთისკენ—გზათა ჯვარი, ქვაბლიანში—ქვაბის ჯვარი, ფოცხევში—კოხის ჯვარი, შავშეთში—ხევის ჯვარი და სხვაც ბევრგან.

მადლობა ღმერთს, როგორც თქვენვე გვაჩვენებთ ბ. ცაგარლის წყაროებითგან, მამა ევთიმ ათონელსაც ჰქონია შეტანილი თავის თხზულებაში ანდრია მოციქულის მიმოსვლაცა, მერმე გიორგი მთაწმინდელსა უფრო გარკვევით აქვს მოყვანილი, როცა ეუბნება ანტიოქელ იოანე პატრიარხსა:

„წმიდაო მეუფეო, შენ იტყვი ვითარმედ თავსა მას მოციქულთასა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩვენ პირველ წოდებულისა და ძმისა მისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი მის მიერ მოქცეულნი, და ერთი წმიდათა მოციქულთაგანი სიმონს ვიტყვი კანანელსა, ქვეყანასა ჩვენსა და მარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების, ამათ წმიდათა მოციქულთა განათლებულნი ვართ, ვინათგან ერთი ღმერთი გვიცნობიეს, არა რა უარ გვიყოფიეს, და არცა ოდეს წვალებისა მიმართ მიდრეკილ არს ნათესავი ჩვენი, და ყოველთა უარის მყოფელთა და მწვალებელთა შევაჩვენებთ და ვსწყევთ“ (,სამოთხის“ 462 გვ.) აგერ გიორგი არა მარტო ანდრია მოციქულის მოსვლას და ქადაგებას ამტკიცებს, ისივე სიმონ კანანელის მოსვლასა და ქადაგებასა ჩვენს ქვეყანასა, არა მარტო მათის ქადაგებით გაქრისტიანებულ არიან ჩვენი წინაპარნი, ისივე იმ დღითგან დაწყობილი ჩვენი ქრისტიანობა შეურყევლად დარჩენილა მტკიცეთ თავის წესარწმუნოებაზედა, უფრო ამის დასამტკიცებლად შესანიშნის არის, რომ მეორე საუკუნეში ტერტულიანე მოწმობს, რომ „სასომხეთოსკენ მრავალნი ქრისტიანენი იყვნენო“. როგორც ვიცით, სასომხეთოსკენ კაპადუკია იყო და მესხეთი მოსაზღვრე მჭიდროთ, იმ დროს ქაქანებაც არ იყო ქრისტიანობისა სრულიად სომხეთში.

ალარ გავაგრძელებ ამაზედ კამათსა, მიუხედავათ ამათსა თავის თავათ ცხადია, რომ პეტრე მოციქულს დიდხანს არ უღვაწია თავის ხვედრ პონტოს მხარეებში, 46 წელს გარდვიდა რომში და იტალიაში ავრცელებდა ქრისტიანობას 25 წელს თავის წამებამდის, და თუ დაუწერია ეპისტოლე მათთვის საკუთრად პეტრეს, რომში წასვლისა ანუ შემდგომ უნდა იყოს მიწერილი, აი როგორ: „პეტრე მოციქული იესო ქრისტესი, რჩეულთა მწირთა განთესილთა პონტისა და გალატიისა, კაპადუკიისა, ასიისა და ბითინიისათა... რომელთა იგი გამოეცხადა, რამეთუ არა თავთა თვისთა, არამედ

თქვენ გამახურებდეს მას, რომელ ესე აწ მიგეთხრა თქვენ
 მახარებელთა მათ თქვენთა მიერ სულითა წმიდითა მოვლი-
 ნებულთა ზეცით... არამედ მწოდებელისა მისებრ თქვენისა
 წმიდისა, თქვენცა წმიდა იყვენით ყოველსა შინა სლვასა
 თქვენსა!“ ა. კათოლიკე ეპისტოლე პეტრე მოციქულისა,
 1. 12, 15.

აქეთგან ცხადათ სჩანს, რომ პეტრე მოციქულს თავის
 ხვედრ ნაწილში მრავალნი გამგე-შემწენი ჰყოლია, რომელ-
 თაც მის წილ უქადაგიათ მათთვის ქრისტეს სარწმუნოება და
 მათ შორის იხსენიებს (თუ არ ვსცდები) თავის ძმას ანდრიას,
 მწოდებელისა სახელითა: თქმა არის, როგორც ის წმიდაა
 და სიწმიდეს გასწავლის, თქვენც ეგრე მოიქეცით, თქვენი
 დღენი წმიდა იყავითო. აგერ აქეთგან უნდა ჰქონოდა შე-
 სწავლილი მამა გიორგი მთაწმინდელსა, რომ ანტიოქიის პა-
 ტრიარხს უთხრა: „ხოლო ჩვენ პირველ წოდებულისა და
 ძმისა თვისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი
 მის მიერ მოქცეულნიო“ („სამოთხე“, იქვე 462 გვ.)

აქ მოტანილი ჩემის მოკლე საბუთებით ნათლად სჩანს,
 რომ თქვენ ჯეროვნად ვერ არღვევთ ანდრია მოციქულის
 ქადაგების თქმულებას ჩვენს საქართველოში. ჩვენთ წინაპართ
 სასულიერო მამანი, ჩვენგან უფრო სწავლულნი და მეცნი-
 ვრნი იყვნენ ბევრ წილად სასულიერო ნაწილში, წინანდელთ
 რომ არ მიექციათ ჯეროვანი ყურადღება და გამოჰპარვოდათ
 გონებითგან მაგისტანა საეკლესიო ცხოვრების სათავე წყა-
 რო, მერმინდელეები უექველად დააკვირდებოდნენ და გან-
 ხილვაში შევიდოდნენ, როგორნიც იყვნენ მამა ეფთიმი,
 გიორგი მთაწმიდელი, იოანე პეტრიწი და სხვანი. თუ
 გიორგიმ არ დაუფერა სიტყვა ანტიოქიის პატრიარხსა და
 არც ბერძნის მეფეს თავისთან ხლებულ დიდებულებში და
 ცხადად მოახსენა ბერძნების აღრინდელი მწვალებლების შე-
 დგად განწესება მფუანი სეფისკვერისა და გააცრუვა იმათი
 შეხედულება რომის კათოლიკეთ უპურისცომო და უმარილო.

ზმიად სეფისკვერზედა, რაც დიდ შეცთომილებათ ეგონათ, მისთანა სწავლულს რაოდნად უფრო თავის ქრისტიანობის მიღების საქმე უფრო ნათლად გამოჩვენებული ექმნებოდა? (იხ. სამოთხე, 474 გვ.).

რაც შეეხება წა ნინოს მოღვაწეობასა, იმაზედაც გვექმნება მის დროს საუბარი დაწვრილებით თუ არა, მაინც მოკლეთ, რაც შეეფერება მის დროინდელ მდგომარეობის გარემოებითს მსვლელობასა.

ვინმე მესხი.

15 მარ. 1901 წ. ქ. ახლაციხე.

(შიშ. რეგ. № 77 765-108)

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

ქვემოთ მოცემულია რედაქციის მიერ მიღებული ცვლილებები

სახალხო ისტორია საქართველოსი *)

სამეფოს დაარსებიდან ქრისტიანობის მიღებამდე.

ფ ა რ ნ ა ო შ ი, ზირველი მეფე საქართველოსი.

(301—237 წწ. ქრ. წინ.).

გაიხსენოთ, რაც უკვე ვსთქვით ქართველების პირვანდელ ცხოვრებაზედ. პირვანდელი ქართველები ცხოვრობდნენ თემ-თემობით და თვითონვე განაგებდნენ თავ-თავიანთ საქმეებს შამასახდისების მეთაურობით. ხოლო, რადგანაც მცხეთა ითვლებოდა მთელის საქართველოს დედა-ქალაქად, ამიტომ მამასახლისებშიაც ყველაზედ უპირველესი მცხეთის მამასახლასი იყო. დრო-გამოშვებით ამასთან იკრიბებოდნენ საქართველოს დანარჩენი მამასახლისები და ერთად არჩევდნენ საქვეყნო საქმეებსა, სათემოსას კი თვით თემის მამასახლისები უძღვებოდნენ. მტერთან საბრძოლველად ყველაზედ წინ გადიოდა მცხეთის მამასახლისი თვისის სამამასახლისოს მეომრებით და მას მიჰყვებოდნენ დანარჩენი მამასახლისები, ყველა თავ-თავიანთის ჯარით, განსაკუთრებით კი იმ თემების მამასახლისები და ჯარები, რომელთ საზღვარსაც მტერი ემუქრებოდა.

ასე სცხოვრებდნენ ქ-რთველები ფარნაოზამდინაც. მცხეთაში ამ დროს მამასახლისობდა ფარნაოზის ბიძა (მამის ძმა) სანაჩა, კი კი დიდად შემაერთებელი და მხნე. მის დროს გა-

*) ახილეთ „ყოველწიური“ № 8—9, დამატება, გვ. 48.

მოჩნდა მაკედონიაში *) ახალგაზდა მეფე ალექსანდრე, შვილი ფილიპე მეფისა. ფილიპემ დაიპყრა საბერძნეთი და შეუდგა სპარსეთზედ გალაშქრების მომზადებას, მაგრამ მოკლულ იქმნა ვახტანგის წინ. გამეფდა შვილი მისი ალექსანდრე, კაცი, თუმცა ჯერ სრულიდ ახალგაზდა (20 წლისა იყო, მამა რომ მოუკლეს), მაგრამ უკვე განთქმული მხედრობასა და ვაჟაკობაში. ალექსანდრე პატარაობიდანვე დიდს ნიქს და მოქმედების წყურვილს იჩენდა. იგი ცამეტის წლისა იყო, რომ მამამ მისმა მიაბარა იგი განთქმულს ფილოსოფოსს არისტოტელს და დაავალა მისი სამაგალითოდ აღზრდა და სწავლა. არისტოტელმა მართლაც მშვენივრად აღზარდა ნიჭიერი ბატონიშვილი და სავსებით შეასწავლა მას ყოველი მაშინდელი მეცნიერება-ხასიათები.

თუ სადამდის გამბედავი ყმაწვილი იყო ალექსანდრე, სჩანს შემდეგის ამბიდან: ერთხელ ფილიპე მეფეს მოჰგვარეს საჩუქრად მეტის-მეტად მშვენიერი ცხენი, რომელსაც სახელად ბუცეფალს **) ეძახდნენ. მაგრამ ცხენი ისეთი გიჟი და მიუკარებელი გამოდგა, რომ მასზედ შეჯდომა ვერც ერთმა განთქმულმა მხედარმა და მეჯირითემ ვერ გაბედა. ალექსანდრემ გადასწყვიტა ცხენის დამორჩილება და სწორედ იმ დროს, როცა სხვები შიშით ერიდებოდნენ გაფოთებულს მერანს, ალექსანდრე უეცრად მოახტა ცხენს ზუგრზედ, და აცოფებული გაუშვა მინდორზედ. მამას და ყველა იქ მდგომთ ეგონათ, რომ ალექსანდრე ცოცხალი ი

**) მაკედონია — ქვეყანა ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზედ, საბერძნეთის ჩრდილოეთით, დასახლებული ბერძნების მონათესავე ხალხით. პირველი მეფე მაკედონიისა ეოფილს ჰერდიკა, 600 წლ. ქრისტეს წინ, რომელსაც თავის უფლებას ქვეშ შეუერთებია დაქსაქსულნი მაკედონელები და ამგვარად დაუარსებია მაკედონიის სამეფო.

*) ბუცეფალი იმხანის ხარ-თავას.

ველარ გადურჩება ცხენსაო, მაგრამ რამდენიმე საათის შემდეგ იგი უვნებლად მობრუნდა მამასთან და ცხენიც სრულიად დამორჩილებული მოიყვანა, თითქოს პატარაობიდანვე შეზრდილიყოს მასთან. ეს დღე იყო და ალექსანდრე აღარ გაჰშორებია თავისს ბუცყვალს. მამას დიდად იამა შეილის ასეთი გამბედაობა და უთხრა: „მაკედონია შენთვის პატარაა, შეილო, სხვა ქვეყანა მოძებნეო“. და აი მოძებნა კიდევ.

გამეფდა თუ არა (336 წ.), ალექსანდრემ უწინარეს ყოვლისა შური აგო მამის მკვლელებს; შემდეგ თავს დაესხა ბერძნებს, რომლებმაც განიძრახეს განდგომა და საშინლად დაამარცხა ისინი ქორონიისთან. აქედამ გავსია მდინარე დუნაის პირად მცხოვრებ ბარბაროსებს, რომლებიც მოსვენებას არ აძლევდნენ მაკედონიას და ისინიც დაიმორჩილა. ამ დროს ვილამაც ხმა დააგდო, რომ ალექსანდრე მოკვდაო და მჭერმეტყველის დემოსთენის რჩევით ბერძნები კვლავ აიშალნენ, მაგრამ ალექსანდრე ელვის სისწრაფით კვლავ საბერძნეთში გაჩნდა, აიღო ქალაქი თიბო და სრულიად გაანადგურა იგი. დააწყნარა რა ბერძნები და ბარბაროსები, ალექსანდრე შეუდგა სპარსეთზე გალაშქრების მზადებას და 334 წელს უკვე 35.000 ბერძენ-მაკედონელითა კარგათ ვაწვრთვნილის და შეიარაღებულის ჯარით გადავიდა ზღვას მცირე-აზიაში და შეესია სპარსეთის სამეფოს. სპარსეთის მეფემ დარიოსმა მოაგება ალექსანდრეს თავისი სპასპეტები დიდ-ძალის ჯარებით, მაგრამ ალექსანდრემ ზედიზედ ყველგან დაამარცხა მათი ბრბოთა მსგავსი ჯარები და ტყვედ ჰყო თვით მეფის ცოლ-შვილი. დარიოს მეფე გაიქცა, მაგრამ მოკლულ იქმნა საკუთარ ერისთავისაგან, რომელსაც ამით ჰსურდა ალექსანდრეს გულის მოგება, ალექსანდრემ კი იგიც სიკვდილით დასაჯა. ამის შემდეგ ალექსანდრემ დაუბრკოლებლად დაიპყრა მთელი უშველებელი სპარსეთის სამეფო, შეიერთა ცოლად დარიოს-

სის ქალიშვილი, რათა დაიხლოვოს სპანნი და თვით ვა-
მეფდა.

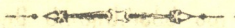
სპარსეთთან ერთად, ალექსანდრემ იმავე დროს დაიპყრა
ჩვენის ქვეყნის მოსაზღვრე კაპადუკი და კილიკია (სომხეთი).
უნდა ვიფიქროთ, რომ სწორედ ამავე დროს ეკუთვნის მისგან
თუ მისის სარდლებისაგან თვით ჩვენის ქვეყნის დაპყრობაც.
მამასახლისმა სამარამ, რომელიც ჩვენ ზემოთ მოვიხსენეთ,
შეიტყო თუ არა, რომ დასავლეთიდან საქართველოს მტერი
შემოესიაო, საჩქაროდ შეჰკრიბა ჯარები და მიეგება მტერს,
მაგრამ იძლია და მოკლულ იქმნა. აქვე მოკლულ იქმნა ფარ-
ნაოზის მამა მიტრიდატი, რომელსაც დარჩა მცხეთაში ახალ-
გაზდა ცოლი, ღვიძლი და სპარსეთის მეფის დარიოსისა, და
სამი შვილი—ორი ქალი და ერთი პატარა ვაჟი—ფარნაოზი.
გალადებულმა მტერმა მცხეთა დაიჭირა, მაგრამ მტკვრის-
ციხე (ხუნანი) და თუხარისი კი (ქოროხის ხეობაში) ვერ
აიღეს.

ჩვენის მატიანის სიტყვით, ალექსანდრემ დასტოვა მცხე-
თაში მმართველად ვინმე აზონი ათი ათასი მხედრითა და
თვით კი წავიდაო. აზონმა ძირამდის დაანგრია მცხეთის ზღუ-
დენი, დაიპყრა ყოველი კუთხე ქართლისა ვიდრე შავ-
ზღვამდის და მოხარკე ჰყო ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი. აზონი
ფრიად მესისხლე კაცი გამოდგა. მას ეშინოდა გამოჩენილ
ქართველებისა, მმართველობა არ წამართონო, და ამიტომ
დაუწყო მათ დევნა და ხოცვა. ფარნაოზის დედას დიდად
შეეშინდა, შვილები არ დამიხოცოსო და ერთს ღამეს, ჩუმად,
გაიქცა შვილებით და რამდენიმე ერთგული კაცით კავკასიის
მიუღღამელს მთებში. იგი დასახლდა აქ ერთს მიყრუებულს
სოფელში და დიდის საიდუმლოებით და სიფრთხილით ზრდი-
და იქ თავისს ერთად-ერთს ვაჟსა—საქართველოს იმედსა.

თქმა არ უნდა, რომ ესენი აქ ობლად არ იყვნენ. სა-
ქართველოდამ ხშირად მოდიოდნენ მის დედასთან ბევრი გა-
მოჩენილი ქართველები და სისხლის ცრემლით უამბობდნენ

მესისხლე აზონისაგან ქართველების უზომოდ შეწუხება-დაჩაგვრასა, რაიცა, ექვი არ არის, ყოველი წვეთ-წვეთად გულში ეღვინებოდა ნიჭიერს ფარნაოზს და ნელ-ნელა დაუშრეტელს სიყვარულს უბადავდა დაჩაგრულ მამულისადმი. დრო მიდიოდა და ფარნაოზში ნელ-ნელა იზრდებოდა და მწიფდებოდა დიადი აზრიც—საქართველოს განთავისუფლება უცხოელ მოძალადისაგან.

(შემდეგი იქნება).

პირველი ნომერი 1902 წლის ჟურნალ

„მოგზაურისა“

გამოვა ახლის წლის პირველ იანვრისათვის,

ამიტომ, გისაც ქსურს, რომ ჟურნალი თავის დროზედ მიუ-
გადეს, გსთხოვთ ახლავე დაიკვეთონ იგი.

1902 წლის „მოგზაურის“ ხელის მომწერნი, გარდა ჟურნა-
ლისა, ყოველ თვე მიიღებენ მუქთად ჩვენ-მიერვე გამოცემულს
წიგნებს სათაურით „გამოსაღები ცნობანი“, რომელშიაც
მოთავსებული იქნება წერილები:

- 1) შედგოგობადამ.
- 2) მკურნეობა-მკეწველობადამ,
- 3) ჭიკიენა-მკურნალობადამ და
- 4) სამეცნიერო კითხვებადამ.

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გამოგზავნოს: *Въ Тифлисѣ,*
въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრ-
ცელებელის საზოგადოების მალაზიის შიო ქუჩუკაშვილთან
და თვითონ რედაქტორთან „კავკასიის საკანდიტეროში“
(გოლოვინის პროსპექტზედ „კრუჟოკის“ ქვეშ)—ღვთაწა-
ულელებში დილის 11 საათიდან 1 საათამდის, ხოლო საქმის
ღვთაწაულელებში—სალამოს 5 საათიდან 7 საათამდის.

მიღება ხელის მოწერა 1902 წლისათვის

საპოლიტიკო, სამეცნიერო და სალიტერატურო
ნახატებისა და გაზეთი

„კ ვ ა ლ ი“

(წელიწადი მეთუ)

გამოცა 1902 წელსაც ყოველ კვირა დღეს, ერთიდან სამ
ოახასამდე.

წლის განმავლობაში „კვალში“ დაიბეჭდება მეცხრამეტე
საუკუნის მოღვაწეთა სურათები (ევროპის, რუსეთის და ჩვენის)
შათის ბიოგრაფიებით. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა
ქართველ მოღვაწეებს.

გაზეთი წლიურათ ღირს თბილისში 7 მან., თბილისს
გარეთ 8 მან., ნახევარი წლით თბილისში 3 მან. 50 კაპ.,
თბილისს გარეთ 4 მან., ხოლო სამი თვით 2 მან. თითო
ნომერი სამი შაური. ადრესის გამოცვლა თბილისს გარეთ
ღირს ორი აბაზი.

ხელის მომწერლებს შეუძლიათ წლის ფული ნაწილათ შემო-
იტანონ:

ხელის მოწერა მიიღება: თბილისში, წერა-კითხვის საზო-
გადოების კანცელარიაში (სასახლის ქუჩა, სათავად-აზნაურო
ქარვასლა), რკინის გზის სადგურზე — ბირველი კლასის ბუ-
ფეტში ესტ. ჩხარტიშვილთან და თვით „კვალის“ რედაქცია-
ში, თეატრის ქუჩა, № 12.

ქუთაისში: მიტროფანე ლალიძესთან და ვ. ბეჟანეიშვი-
ლის წიგნის მაღაზიაში; ბათუმში კ. თავართქილაძის წიგნის
მაღაზიაში და სახალხო უფასო სამკითხველოში; ოზურგეთში
და ახალსენაკში კ. თავართქილაძის წიგნის მაღაზიებში; ქია-
თურაში კალისტრატე ჭიჭინაძესთან და ბერიძესთან; ყვირი-
ლაში ივანე არღიშვილთან; დ. ხონში — სახალ. სამკითხველოში.

ფოსტის ადრესი: *Тифлис. Редакция „КВАЛИ“.*

„ი ვ ე რ ი ა“

გამოვა 1902 წელს

(დაარსებიდგან მე-25 წელიწადს)

გადიდებულ ადგილობრივ რუსულ გაზეთების ფორმაციისა,
იმავე პრაგმათი, როგორც წინაჲ.

თან-და-თანობითი ზრდა მკითხველთა მოთხოვნებისა და ის გარემოება, რომ ეხლანდელი პატარა ფორმატი გაზეთისა ხშირად ნებას არ გვაძლევს საჭირო საგნებსა და საზოგადო საკითხებს ჯეროვანი ადგილი დაეთმოს ხოლმე, — გვაიძულებს გავადიდოთ გაზეთი და გავხადოთ იმოდენა, რა ზომისაჲ ტფილისის რუსული გაზეთებია. ჩვენს გაზეთს ამ რიგად მოემატება ნახევარი იმისა, რაჲც ღდეს არის და მკითხველს მისცემს ყოველ ღღე 10 სვეტიჲ მეტს საკითხავს მისალას.

რედაქცია ახალის წლიდგან განსაკუთრებულის ყურადღებით მოეპყრობა ჩვენს სასოფლო-სამეურნეო საკითხებს, ეცდება გაამდიდროს სალიტერატურო განყოფილება გაზეთისა და განსაკუთრებით ვრცლად აღნიშნოს ხოლმე ის მოვლენანი და ღღენი, რომელთაჲც ჩვენში თუ შიდა რუსეთში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექმნებათ.

თჲსი გაზეთისა ისეჲ თჲმანია.

გაზეთის დაბარება შეიძლება შემდეგის ადრესით:

ტფილისში: „ივერიის“ რედაქცია, ნიკოლოზის ქ. № 21.
„ქართველთა შიარის წ. კ. გამაგრცელებულ საზოგადოების“
წიგნის მდარზიდეგან, სასახლის ქუჩა, ბანკის ქარვასლა.

ქუთაისში — ბეჲანეიშვილის წიგნის მაღაზიაში,

ბაქოში — ხილდეკელის წიგნის მაღაზიაში, ნიკოლოზის ქ., ქალანთაროვის ქარვასლის პირ-და-პირ. ტელეფონი № 227

საფოსტო ადრესი: *Тифлисъ. Редакция „ИВЕРІЯ.“*

მიიღება ხელის-მოწერა 1902 წლისათვის

„მოამბე“-„ცნობის

საერთოებიანი და მატეებიანი ფურცელი“-³⁰

პირველ თვიურ სურნალს

„მოამბე“

(წელიწადი მეცხრე)

ფასი უსურნალისა გაცხადებით:
კავკასიაში და რუსეთში:

1 წლით	10 მ.
6 თვით	6 „
3 „	3 „

სახლვარ გარეთ:

1 წლით	13 მ.
6 თვით	7 „
3 „	5 „

პირველ თვიურ გაზეთს

„ცნობის ფურცელი“

(წელიწადი მეშვიდე)

ფასი გაზეთისა გაცხადებით:
კავკასიაში და რუსეთში:

1 წლით	6 მ.
6 თვით	4 „
1 „	75 კ.

სახლვარ გარეთ:

1 წლით	11 მ. —
6 თვით	6 „ 50 კ.
1 „	1 „ 10 „

განც „მოამბე“-ს მთელის წლით გამოწერას, „ცნობის ფურცელი“ უფასოდ გაცხადდება, მხოლოდ ქალაქ გარედასახლებულ ფოსტის ხარჯისათვის უნდა დაუმატოს 1 მანეთი, რომელიც ხელის მოწერისათვის უნდა იქმნეს შემოტ ნილი.

ს ა რ თ ე ბ ი ა ნ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა

გაეგზავნება მხოლოდ ორივე გამოცემაზე ხელის მომწერთ.
 წლიური ფასის განაწილება სამივე გამოცემაზე: პირველად— 6 მან.,
 1-ლ მარტამდე — 3 მან., 1- აგვისტომდე — 2 მან.
 განცხადების ფასი: 1-ლ გვერდზე სტრ.— 10 კ., მე-4-ზე— 5 კ. თუ
 განცხადება 3-ჯერზე მეტად დაიბეჭდება, მაშინ დაბეჭდვა ნაკლები ელირება.
 რედაქცია ჯ კონტორა იმყოფება ვანქის ღიდ ქუჩ. ტელეფონი № 372.
 ფოსტის ადრესი: Тифлисе, въ редакцію „Моамбе“ и „Цნობის-Пурцели.“

Подписавшіеся на газету до 1-го января 1902 года получают газету **БЕЗПЛАТНО** со дня подписки.

О ПОДПИСКѢ НА ГАЗЕТУ

„АРГОНАВТЪ“

въ 1902 году.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 6 мѣсяцевъ. одинъ мѣсяць.
Съ пересылкой и доставкой: 7 р. 4 р. 1 р.
Въ ТИФЛИСѢ 5 „ 3 „ 75 к.
Отдѣльные номера у разнощиковъ газетъ, въ Тифлисъ по 3 коп.,
въ другихъ городахъ по 5 коп.

ПРОГРАММА газеты обнимаетъ все отдѣлы ежедневныхъ газетъ.

По четвергамъ и воскресеньямъ текстъ будетъ *иллюстрированъ гортретами* государственныхъ и общественныхъ дѣятелей, представителей науки и искусства и. т. п. рисунками къ текущимъ событіямъ и *эпобъ дня*.

„АРГОНАВТЪ“ выходитъ *двумя изданіями*. Первое—*вечернее* для восточнаго Закавказья, т. е. для города Баку и остальныхъ мѣстностей по линіи желѣзной дороги „Тифлисъ-Баку“ и сдается на почту на вечерній поѣздъ желѣзной дороги. Эта мѣра даетъ возможность доставлять газету подписчикамъ гор. Баку и по всей линіи желѣзной дороги *цѣлыми сутками раньше*. Бакинскимъ подписчикамъ газета доставляется въ день выхода ея въ Тифлисъ черезъ разсылныхъ между 3—4 часами дня. Второе изданіе утромъ доставляется подписчикамъ гор. Тифлиса и сдается на почту для отсылки иногороднимъ. Это второе изданіе, состоящее изъ тѣхъ же передовыхъ статей, фельетоновъ, корреспонденцій и другихъ отдѣловъ газеты, однимъ словомъ, повторяя первое изданіе, вмѣстѣ съ тѣмъ заключаетъ въ себѣ все новѣйшія извѣстія, получаемыя нами послѣ шести часовъ вечера и ночью, которыя входятъ въ первое изданіе только въ слѣдующемъ номерѣ.

ПОДПИСКА И ОБЪЯВЛЕНІЯ принимаются: въ Тифлисъ въ редакціи, Головинскій, № 14, въ «Центральной книжной торговлѣ», въ книжномъ магазинѣ Л. Б. Хидекеля и въ *отдѣленіи конторы «Аргоната»*, Головинскій просп., № 5, магазинъ Маркянца.

Редакціонныя письма статьи и сообщенія просятъ адресовать на имя *Ивана Григорьевича Хачатурова*, Головинскій, № 14.

Съ цѣлью дать возможность публикѣ ознакомиться съ направлениемъ «Аргоната», редакція въ теченіе двухъ недѣль разсылаетъ газету и неподписчикамъ.

Съ разрѣшенія главнаго управленія по дѣламъ печати,
понижена подписная плата

НА

ежедневную полит. и литерат. газету

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

Какъ для городскихъ, такъ и для иногородныхъ подписчиковъ подписная плата: за годъ—7 р., за полгода—4 р., 3 мѣс.—2 р. 50 к., 2 мѣс.—2 р., 1 мѣс.—1 р.; отдѣльный № въ Тифлисъ—3 коп., внѣ Тифлиса—5 коп.

Допускается разсрочка платежа: къ 1-му января—4 р., къ 1-му іюня—3 руб.

Для сельскихъ учителей, народныхъ и школьныхъ библіотекъ и благотворительныхъ учрежденій сдѣлана скидка: год. плате для иногородныхъ—6 руб., для городскихъ—5 руб.

Программа газеты, сотрудники и другія условія изданія останутся прежнія.

Подписка принимается не иначе, какъ считая съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка принимается въ Тифлисъ, въ конторѣ газеты, Барятинская ул., д. №8.

Изд. К. Тумановъ. Ред. Г. Тумановъ.